

Saddi Iskandariy (davom)

LXIX

Yeldek sayr aro sabukborlig' nafyin qilmoq va tog'dek sukun aro boviqorliq amrin buyurmoq va ashob suhbatinkim bir-bir ishlari borurg'a shitobdurur g'animat bilmak va ahbob muloqotinkim, har biri bir gavhari noyobdurur, mug'tanam tutmoq va adam g'aribistonidin shammaye yod etmak va vujud sarmanzilin xushluq bila o'tkarurni vasiyat qilmoq

Chu oxir bo'lurbiz adam, ey rafiq,
g'animat tutoli bu dam, ey rafiq!
Bu bir damki, xushvaqlig' berdi dast,
Tarab jomidin aylagil o'zni mast.
Chu bu damni charx o'tkarur ham, bu dam
Damo-dam may ichkim, erur dam - bu dam.
Ko'rub umr tarixi mubhamlig'in,
g'animat bil ashob hamdamlig'in.
Vatan tarkini bir nafas aylama,
Yana ranji g'urbat havas aylama.
Safar mehnati jovidonidurur,
Nedinkim saqardin nishonedurur.
Safarg'a nedur har dam etmak havas,
Sanga ul safarkim bor o'lingda, bas.
Necha bo'lsa xayling aro ko'su pil,
Choling'usi pil uzra ko'si rahil.
Necha sayr tashvishidin qonmog'ung
Ki, borg'ungdur ul nav'kim, yonmog'ung.
Yerur bir yo'l o'lingda behad qatig',
Mayi hajri ahbobning bas achig'.
Ne hamroh ul yo'lda, ne hamdame,
Yerur, Alloh-Alloh, ajab olame
Ki, har kimki ul yo'lg'a qo'ydi qadam,
Burung'i qadamdur savodi adam.
Ne ul sayr poyonig'a had padid,
Ne maqsud paydo, ne maqsad padid.
Yerur oncha ranju suubat anga
Ki, o'lmak emastur uqubat anga.
Yerur bejihat kimki sharhin qilur
Ki, har kimki aylar taammul bilur.
Kishi bilsa ollinda bu nav' yo',
Safarni ne yanglig' havas qilg'ay ul.
Nechakim tavaqqufni jazm aylagung.
Qachon bo'lsa bu yo'lg'a azm aylagung.
Chu oxir borursen, shitobing nedur,
Borurdin burun iztirobing nedur.
Taraddudni tark aylab orom tut.
Tuzub bazm ahbob ila jom tut.
Yo'q ulkim, borib sen, qolurlar bu xayl
Ki, bordur borig'a borur sori mayl.
Yerurlar g'animat bori bu zamon
Ki, bir-biriga siz barchangiz mehmon.
Bo'lung mayg'a gulrez o'lub subhxez
Ki, bir-bir uchun bo'lg'unguz ashkrez.
Tarab birla jomi shabona iching,
To'lo tutsalar bebahona iching.
Oling ayshdin umrning komini,
Tutung xush yigitlikning ayyomini.
Ichib bazm aro jomi dilkash tutung,
Nekim kelsa o'zni dame xush tutung.
Ne soatki yuzlansa komu murod,
Sochib o'tqa ispand, o'qung "in yakod".
Va gar bermasa dast komu tarab,
Tarab yo'q debon o'zga solmang taab.
O'zungizni mehnat kuni ovutung.
Ne g'am kelsa davrondin, oson tutung.
Agar g'am yetib, kimsa topsa alam,
Qilur bir g'amin kuch bila iki g'am.
Muni anglakim oshkoru nihon,
Kiro aylamas g'am yemakka jahon.
Chu bir lahza davrong'a yo'q e'timod,

Badan qaydida jong'a yo'q e'timod.
Nechuk odami bejihat g'am yegay,
Va gar bo'lsa yuz ming jihat ham yegay.
Burung'i kunu tongladi urma dam
Ki, ul bir adamdur, bu dog'i adam.
Erur bir bu kun har ne nobudu bud
Ki, iki adam ichra tutmish vujud.
Dami naqd agarchi bu ma'dum emas,
Vale yetmak oqshomg'a ma'lum emas.
Ne oqshom, tiriklik erur bir nafas,
Ham ermas yaqin topmoq oxir nafas.
Chu bir damg'a yo'qtur kishiga zimon,
Falak zulmidin al'amon-al'amon!
Muni dog'i g'am birla qilg'on basar,
Xiraddin magar topmamishtur asar.
Alam ichra dam urmag'il, ey ko'ngul,
Ne g'am yetsa qayg'urmag'il, ey ko'ngul.
Judoliqqa shod o'lma ashobdin,
Jafo yetsa ayrilma ahbobdin.
Chu gardun ishi bevafo'lig'durur,
Saranjomi rasmi judolig'durur.
Firoq ichra ta'jil, ya'niki neg'
Bu hosilg'a tahsil, ya'niki neg'
Vatandin chu oxirdur ovoralig',
Nedur oni istab sitamkoraliq.
Budur charx ishikim shitob aylagay,
Ne obod ko'rsa - xarob aylagay.
Chu ul buzg'usi, qilmag'il iztirob
Ki, andin burun aylagaysen xarob.
Va gar sayrg'a asru rog'ib esang,
Safar naf'u zarrig'a tolib esang,
Musofir bo'l, ammo vatan ichra bo'l,
Tila xilvatu anjuman ichra bo'l.
Safar azmi do'zaxqa soniydurur,
Vatan hubbi imon nishonidurur.
Kishigakim imon erur sarnavisht,
Necha jurmi bor ko'rgusidur bihisht.
Borib jurmsiz kirma do'zax aro,
O'zungga keturma uzun mojar.
Chu zotingda imondin o'ldi nishon,
Gulistoni jannatda bo'l gulfishon.
Erur ravzai xuld chun maskaning,
Ne bo'ldi do'zaxqa bormoq faning.
Jahon mulkin etsang safar xushku tar,
Skandardek olsang yurub bahru bar,
Qo'yub borin oxir chu ketgungdurur,
Deginkim olib oni netgungdurur.
Hamul xushku, tarki azimat tutub,
Farog'at maqomin g'animat tutub.
Yetakka ayog' cheksang andoqki tog',
Necha kun bu vayronda qilsang farog'.
LXX

Ul kabutar hikoyatikim podshohning qasri zarnigori hibsidin qutuldi va o'z buzuq oshyonini nishiman qildi va bumdek anga ul vayrondin farog'at ganji topildi

Eshittimki, bir toyiri nomabar,
Bitik zimmida sharhi hangomabar,
Sabukpar kabutarki, har bir quloch
Ki, parron ochib tay qilib bir yig'och.
Topib erdi bir shoh qaydida band,
Yetib erdi bolu parig'a gazand.
Falak gardishi aylabon zulmu zo'r,
Necha yil ani aylabon xonago'r.
Chu zindonidin qochti ul benavo,
Nishotu farah birla tutti havo.
Singib ko'kka har sori chun boqti ul,
O'zining diyori sori tutti yo'l.

Qilib sa'y ila tayri farxundapay,
Necha kunchilik yo'lni bir damda tay.
Vale zulmi davron solib inqilob,
Qilib erdi ul bo'lg'on uyni xarob.
Kabutar yetishgach uyin topmadi,
Va lekin uchardin qanot yopmadi.
Base el bo'lub tom uza donarez,
Uchurub kabutar berur erdi xez.
Bular sori hech aylamay iltifot,
Urar erdi o'z tomin istab qanot.
Base davr urub ehtiyot aylabon,
Buzug' uzra qo'ndi, nishot aylabon
Ki, ma'nus erur garchi vayronadur,
Netay shoh qasrinki, begonadur.
Yerur qushqa xushroq chu boqsang ayon,
Murassa' qafasdan tikan oshyon.

LXPII - Hikmat

Iskandarning Arastudin savoli ul bobdakim, tabiatqa vatanda kom va ma'luf maskanda orom jihati ne bo'lg'ay va aning javobi

Yana so'rdi doroi mushkilpisand:
"Ki ey borcha mushkillaring dilpisand,
Ne manzilg'akim bo'lsa ishratfizoy,
Tabiat kerak bo'lsa rag'batnamoy.
Va lekin necha aylasak ishta g'avr,
Yemas odami nav'i ichra bu tavr.
Angakim buzug' kulba zindoncha bor,
Qoshida aning bog'i rizvoncha bor.
Bu ish bo'yla nevhundurur, hikmat ayt,
Tariqin bayon aylabon illat aytg'"
Dedi hikmatomuzi donishpujuh
Ki: "Bu bobda so'z demish har guruh.
Vale hikmat ahli aro har mudiq
Ki, bu nuktada bo'ldilar muttafiq.
Budurkim, nega tab' mu'tod o'lur,
Chu mu'todig'a yo'l topar shod o'lur.
Gar istar gado kunji vayronini,
Tilar shah dog'i qasru ayvonini.
Takallufni bu ishda ma'yus bil,
Aning tab'ig'a oni ma'nus bil.
Tabiatqa har neki odat bo'lur,
Chu eskirdi odat tabiat bo'lur.
Yaqinkim, bilur shohi hikmatpazir,
Tabiatqa o'z shonidin yo'q guzir.
Taboye'ga bu nav' erur parvarish
Ki, aylarlar o'z mayli birla kashish.
Alarg'a bu mayl ixtiyoriy emas,
Bajuz qismati sun'i Boriy emas.
Ne yerkim birov tab'i ma'lufidur,
Bu ma'lufining oncha mash'ufidur
Ki, odat bo'lur kimki bor ogahi,
Tabiatqa odat bo'lur muntahi.
Chu bo'ldi tabiat kerak bo'yla-o'q,
Anga chunki o'z maylidan chora yo'q".
Chu qoyil to'kub dur nechukkim sahob,
Olib mustame' bahrdek durri nob.

LXXII

Iskandarning quyoshdek jahongirigidin so'ngra daryobor fathi uchun orzu kemasiga kirib, havas yelkanin tortqoni va hukamo ittifoqi bila Rum daryosi sohilida olam mulkining mohir najjorlarin yig'ib kema tartibig'a amr qilg'oni va uch ming hiloli qavsmo'nd qurulg'ondin so'ngra mihvaroso tirlar bila alarg'a qattiq yoydin chiqqan o'qdek ravonliq bermaklari va aning ul safinalarda mavj xututidin bihor fathnomasin o'qug'oni

Bu bahr ichra g'avvosi gavharfishon,
Berur bo'yla so'z gavharidin nishon
Ki, olamni Iskandar olg'och tamom
Ki, qildi yana Rum mulkin maqom.

Necha kun vatan ichra masrur edi,
Nishot ayladi ulcha maqdur edi.
Yuzi solib ul mulk aro nuru tob,
Nechukkim sharaf burjig'a oftob.
Topib aysh har marzu har bum eli,
Vale o'zgacha shod o'lub Rum eli.
Mubohot etib borcha ofoq aro,
Ne ofoq aro, charxi nuh toq aro.
Ne tong, faxr to'rtunchi ko'k qilsa fosh,
Ani jilvagoh aylagandin quyosh(1).
Chu shah necha vaqt o'ldi oromgir,
Dilorom ila jomdin komgir.
Ko'p aylar edi xotirig'a xutur
Ki: "Chun berdi tavfiq Rabbi g'afur.
Jahongirlikka qilib ehtimom,
Chu azm ettim, oldim jahonni tamom.
G'aroyib nekim dahr aro bor edi,
Bu bir maxfiy, ul bir padidor edi.
Nabotiyu koniyu gar jonvar,
g'aroyib misolu ajoyib suvar(2).
Sipehr etti ollimda ifshosini
Ki, qildim borining tamoshosini.
Nekim arz sathida topmish vujud,
Manga bo'ldi manzur budu nabud.
Va lekin tengiz sayrini qilmadim,
Ne erkanni ul pardada bilmadim.
Savohilda derlarki, ko'ptur g'arib,
Jazoyirda ham ko'prak andin ajib.
Bihor ichra xud benihoyatdurur,
Muhit ichra behaddu g'oyatdurur(3).
Bu shakli mudavvarki derlar jahon
Ki, bor aksari suv ichinda nihon.
Qurug'liq yeri o'ndin ermasdurur,
Bilur el nishon bo'yla bermasdurur.
Erur ofarinish aro oncha pech
Ki, janbidatur to'quz aflok hech.
Falaklarki, hech o'ldi ul pechdin,
Qoshida jahon kamdurur hechdin.
Hisob ichra bu hechdin dog'i kam,
Kishi ko'rmamish bo'lsa ushrini ham(4).
Nedur muncha lofi jahongardliq,
Yerur bu sifat lofi damsardliq?
Chu afloku anjung'a yetmas ilik
Ki, mohiyati elga bo'lg'ay bilik.
Bilib biz hisobini bog'lab rasad,
Haqiqatlarin fahm qilmas xirad.
Alarg'aki qodir emastur kishi,
Bilinmas sukuni bila gardishi.
Jahonkim, bo'lubtur musaxxar manga,
Anga hukmronliq muyassar manga.
Ani mulk etib Haq, meni mulkdor,
Manga borcha ishga berib iqtidor.
Agar ulcha mulkumdatur, bilmasam,
Chu bilmay, bilur fikrini qilmasam.
Mening birla soyir el ichra ne farq
Ki, bo'lg'ay alar bahri g'aflatda g'arq?
Kerak har nedur farshi g'abro aro,
Qurug'luq aro, yo'qsa daryo aro.
Agar aylasa baxt hamrohliq,
Yurub borchadin topsam ogohliq.
Qurug'lug'ni qildim Xizr birla tay,
Bu dam qo'ysam Ilyos ila suvg'a pay".
Chu ko'nglida yer tutti mundoq havas,
Topa olmadi daf'ig'a dastras.
Havas tadbodi chu bedod etar,
Xirad xonumonini barbod etar.
Bu andesha chun ko'nglin etti zabun,
Dimog'ig'a yuzlandi bimi junun.

Bilibkim ne ko'nglida pinhon erur,
Nihon tutsa jonig'a nuqson erur.
Talab ayladi donish ahlini bot,
Yana davlat ahlin qilib iltifot.
Chu bu anjuman ixtiyor ayladi,
Nihon rozini oshkor ayladi.
Ichinda nihon ko'ngli maqsudini,
Ayon ayladi budu nobudini.
Bori bildilarkim, ne qilmish havas,
Tengiz sayridur ko'ngliga multamas.
Qayu birki man' aylayu soldi so'z,
Debon so'zni, chun shohg'a qoldi so'z.
So'zin, o'yla ma'qul ila qildi rad
Ki, bo'ldi javobida ojiz xirad.
Bilib borchakim, man' dargir emas.
Rizodin o'gun hech tadbir emas.
Pisand ettilar barcha, aylab duo
Ki: "Haq soldi ko'nglunga bu muddao.
Umid ulki ham lutf etib Kirdigor,
Bu azmingda qilg'ay seni komkor".
Qayu ishta shah topsa royi zaif
Kim, o'lg'ay jadal aylamakka harif.
Ne jonibki, shah bo'ldi ko'shishnamoy,
Zaruratki, bo'lg'ay mute' ahli roy.
Shah ar mashvaratda sitamkoradur,
Sitam chekmay ul ishta ne choradur?(5)
Vale g'ayb sirri chu paydo emas,
Qazo qismati oshkoro emas.
Baso roykim aql anga yuz dalil
Topor, lek o'lur, borcha royi alil.
Baso ishki nafs etsa anda inod,
Yetishgay hamul rahguzardin kushod(6).
Ne royeki iqbol erur rahnamun,
Aning tobe'i keldi charxi nigun.
Bas, avlo bukim qay taraf tushsa shoh,
Kishi zilli johig'a chekkay panoh.
Ki, bo'lg'ay ish o'ng kelsa masrurluq,
Ham o'lg'ay yomon kelsa ma'zurluq.
Skandar so'zin qilg'och ul el pisand,
Bo'lub ko'ngli ul roydin bahramand.
Ravon hukm qildiki, san'atvar el,
Qilib chust kishti yo'nar ishga bel.
Masolihki, darkordur har nima
Olib, soz qilg'aylar uch ming kema.
Ming andin bo'lub shoh azmig'a xos,
Hamul elgakim keldi bazmig'a xos.
Yana ming ham arkoni davlat uchun,
Suv ustida qilmoqqa sur'at uchun.
Sekiz yuz sipohiyi jarrorg'a,
Iki yuz yana ahli bozorg'a.
Mingikim raqam aylab o'z otig'a
Ki, bo'lg'ay panah bahr ofotig'a.
Yuzi jung o'lub har bir andoqki shahr
Ki, topqay kishi shahrdek anda bahr.
Bo'lub, o'ylakim shahr har jung aro,
Mahallotu ko'yu maqomu saro.
Yana uch yuz ul nav'kim bexalal,
Biri ming sipohig'a bo'lg'ay mahal
Ki, bo'lg'ay bori o'z farog'i bila,
Sekiz yil keraklik yarog'i bila.
Yana iki yuz kemada zodi roh,
Bo'lub ul ish ahlig'a oromgoh.
Yana yuzda solib tanobu rasan,
Masohatni qilmoqqa bahr ichra fan.
Yana iki yuzda jammolu sutur
Ki, shoyad savohilg'a tushgay ubur(7).
Yana yuz kelib zavraqi tezrav
Ki, eltib suv uzra sabodin garav.

Yana iki ming ham bu tartib ila,
Butarga bori ziynatu zeb ila.
Chu farmon etib shohi ofoqgir,
Bo'lub ahli ofoq farmonpazir.
Turub xayli sanno'din teshakor,
Yig'och kesgali necha ming peshakor.
Masolih yoqo beshasidin yetib,
Hunarvar qaroru shikebi ketib.
Bu kishti yasar xaylning manzili,
Bo'lub Rum daryosining sohili.
Hamul suv yoqosi iki-uch yig'och,
Ko'rub arrau teshadin kuch yig'och.
O'n-o'n besh ming ustodi najjor edi
Ki, tun-kun ish ustida darkor edi.
Yana muncha shogirdu muzdur ham,
Bori sa'y etib ulcha maqdur ham.
Yana ikki-uch ming kishi borcha chust,
Ish etmak uchun kun-bakun bozjust.
Solib oncha ul sohil ichra xuro'sh,
Degil Rum daryosig'a tushti jo'sh.
Bu yanglig' o'tub uch yilu bir nima,
Tengiz suyig'a kirdi uch ming kema
Aningdekki, taqsim topti burun,
Tutub har kim o'z kemasida o'run.
Solib necha yilliq yo'l asbobini,
Tengiz sayrining har ne noyobini.
To'lub kemalar ichra har xosta,
Chu bo'ldi kerak yanglig' orosta.
Taharruk tutub shoh daryo kibi,
Ne daryoki, charxi muallo kibi.
Qilib mamlakat ahlig'a xayrbod,
Navozish bila aylabon elni shod.
Chiqib bodpoy uzra bo'ldi ravon,
Shabistoni ahli qolib notavon.
Surar erdi yakronini bedarang,
Anga tegrukim, bahri Rumu Farang.
Chu sohil sari dashtdin qildi mayl,
Aningdekki daryo sari tundsel.
Qo'yub raxshi daryo qirog'ig'a gom,
Inonin chekib shohi daryoxirom.
Hamul hikmat ahli suturlobsanj,
Chekib yaxshi soat zuhurig'a ranj.
Chu bir lahzaye maks vojib edi,
Qolur el sari shoh boqib dedi
Ki: "Yey qavmkim, qildingiz xizmatim,
Chekarsiz bu kun g'ussai furqatim.
Necha hajringiz birla xursandmen,
Vale barchangizdin rizomandmen.
Qazodin manga tushti mundoq safar,
Qadar hukmidin elga "aynalmafara"(8).
Quloqqa nekim aytsam so'z tutung,
Necha vaqtdin so'ng meni ko'z tutung.
Agar mulku, vagar mol, gar din erur,
Nekim har biringizga ta'yin erur.
Qayu ishki har kimga chektim raqam,
Raqam chekkanimdin chiqormang qadam.
Hadisim ko'ngul ichra oling bori,
Salomat bo'lung, yaxshi qoling bori.
Duo birla bizni gahe yod eting,
Bu xidmat bila emdi imdod eting".
Bu so'zlar degach shohi kishvarxidev,
Ulus chektilar ko'kka yaksar g'irev.
To'kub ashkdin borcha yuzlarga rud,
Dedilar aning joniga ko'p durud.
Duodin so'ng og'oz etib bu kalom
Ki: "Gar bar, agar bahr qilsang maqom.
Nechakim firoqingda g'am yegabiz,
Ne yoroki, yaxshi-yomon degabiz.

Bisoti tarab jilvagohida bo'l,
Qayonkim esang, haq panohida bo'l.
Ne amr etganing, toki bor jonimiz,
Tag'oful qilurg'a ne imkonimizg'
Chu bizdin duo aylading muddao,
Ne ish ilgimizdin kelur juz duo".
Alarg'a bu yerga yetishgach maqol,
Tulu' ayladi burji farxundafol.
Suturlob sori chu ko'z soldi shoh,
Ravon kemani qildi oromgoh.
Quyosh Jady burjig'a chunkim yetib,
Ravon Hut burjig'a tahvil etib.
Falak yetkurub bo'yla yomg'ur chog'in,
To'kub el ko'zi benihoyat yog'in.
Chu shah kema ichra maqom aylabon,
Ulus ham sarosar xirom aylabon.
To'lub chun labo-lab ul uch ming kema,
Ham el birla, ham har keraklik nima.
Topib hukm mallohi ozodmard,
Ravon kemani qildi daryonavard.
Qalin kishti o'lg'onda junbushnamoy,
Terang bahr bo'ldi g'urunbushnamoy.
Yurub suv uza shahri a'zam savod,
Taharrukda bir o'zga olam savod.
Savodi yopib jarf daryo yuzin,
Bulut o'ylakim charxi xazro yuzin(9).
Bu oyin bila shohi daryoshukuh,
Yurub qildi daryoni yukdin sutuh.
Qayon azm bevahmu bok ayladi,
Tengiz bag'rini chok-chok ayladi.
Chu ul nav' mehmon kirib bahr aro,
Qilib mizbonlig'da suv mojaro.
Ochib har taraf abrmonand kaf,
Ki jam' aylagay har ne bo'lg'ay sadaf.
Bori durlarin oshkor aylagay,
Borin mehmong'a nisor aylagay.
Sochib borchasin shahg'a ogohvor,
Bori durlarin aylagay shohvor.
Birovningkim ul nav' mehmoni bor,
Ne durkim, nisor etgay ar joni bor.
Ayog'chi ketur jomi daryomisol
Ki, bahr ichradur shohi daryonavol.
Manga tutki, no'sh aylab, aylay tarab
Ki, daryo kibi bo'lmisham xushklab.
Mug'anniy, tarona tuzat rexta,
Hazin rudunga lahne omexta(10)
Ki, ashkimni to'kkay duri nobdek,
Buyurg'ay manga charxi girdobdek.
Navoiy, talab qil tariqi fano
Ki, suv uzradur dahr uyiga bino.
Ko'ngulni bu uy birla shod aylama,
Hubob uyiga e'timod aylama.

LXXIII

Iskandarning hukamodin daryobor vaz'in savol etgoni va Suqrotning kurrai arz davrida suvning ne nav' ihota qilg'onin sharh qilg'oni va Muhit atrofida yeti axzar daryokim, yeti charxi xazrodek sho'rangez, balki xunrezdurur taqsim etib, o'n iki ming jazoirkim, xolidotdin ayurdur, munqasim qilg'oni va buhayrot sharhidin elga tahayyurot solib va anhor mojarosidin soyilni bahrdek xushklabliqdin serob qilg'oni

Hamul kunki shah bo'ldi daryotavof,
Aning jungining ko'ksi daryoshikof.
Tilab hikmat ahlini majma' tuzub,
Borilarg'a diljo'yuluq ko'rguzub,
Dedi: "Bahr kayfiyatini aytingiz
Ki, ne vaz' iladur yer uzra tengizg'"
Taammul qilib borcha ahli ayon,
Dedilarki: "Suqrot qilsun bayon
Kim, ul hikmat ahlining ustodidur,

Zamiri xirad hikmatobodidir".
So'z andin so'rub shohi daryojanob,
Berib bo'yla Suqroti dono javob:
"Ki, yer jirmidur hay'ati mustadir,
Kurra ayladi oni Hayyi Qadir.
Vale ul kurra suv ichinda nihon,
Ochuq qismi uldurki, derlar jahon
Ki, ma'murau tog'u homun erur
Ki, oti aning rub'i maskun erur.
Vale suv ihota qilibdur ani,
Yerur yeti iqlim ochuq qolg'ani.
Vale ul ham ochuq emasdur tamom,
Ki, har jonibin bahr etibdur maqom.
Muhitekim, ul charxosodurur,
Aning davrida yeti daryodurur
Ki, har yon kirib rub'i maskun aro,
Duxul aylamish tog'u homun aro.
Yana ham o'n olti buhayrot erur
Ki, har birga bir o'zgacha ot erur.
Yana yuzdin ortuq erur ro'dbor
Ki, olur alardin ulus e'tibor.
Nechukkim Ko'hak, yo'qsa ro'di Hirot,
Va yo Nil yo Kavsaroso Furot.
Alardin jahon ichra obodliq,
Aning naf'idin xalq aro shodliq.
Yerur chashma bu ro'dlar manba'i,
Vale bahrlarg'a bo'lub maqta'i.
Taarruz buhayrot ila ro'dg'a,
Xalal yetkurur sharhi maqsudg'a.
Hamul yeti daryoki zoxirdurur
Ki, anda bilodi jazoirdurur.
Ani sharh etarga qiloli shuru',
Alarg'a yaqin birla budur vuqu'
Ki, majmu'i ul bahrdin ayrilur
Ki, dono Muhit oning otin qilur.
Alardin biri bahri Rumu Farang
Ki, sensen bu dam ul tengizda nahang
Ki, obodu bum ichra voqe'durur,
Jazoirki anda mazore'durur.
Yerur olti yuz ulcha topmish adad
Ki, yo'q anda ma'murluq ichra had.
Ikinchini qil bahri Mag'rib gumon
Ki, mavjig'a orom yo'q bir zamon.
Shimoliyu sharqiysi ma'mur bil,
Jazoir ming ul suvda mashhur bil.
Uchunchi erur bahri Zangu Habash
Ki, oshubidin keldi devonavash.
Ming uch yuz jazira aning doxili,
Base ko'p jazirasining hosili.
Hisob ichra to'rtunchidur bahri Hind
Ki, janbida bir nov suv ro'di Sind.
Jazoir anga uch yuzu iki ming,
Necha lujja ko'li hamul bahrning.
Biri keldi Ummonu Qulzum biri,
Yana Bahrayni purtalotum biri.
Beshinchi tengiz keldi daryoyi Chin,
Jazira ko'p ul suvda mardumnishin.
Adad ichra uch ming, dog'i yeti yuz,
Jazoir arosida ko'p tog'u tuz.
Duvong degan suvni oltinchi de,
Bilodi savodin ko'ngul tinchi de.
Iki mingga yaqin jazoir anga,
Tuman ming kema lek soir anga.
Yetinchini Mashriq suyi qil hisob,
Quyosh avval anda solib nuru tob.
Bo'lub o'n iki ming jazoir tamom,
Munung birla o'n oltita vassalom.
Bulardin erur ayru bahri Hazar

Ki, vahm aylay olmas suyidin guzar.
Anga ham jazoir adadsizdurur,
g'aroib bular ichra hadsizdurur.
Bular barchaning manba'idur Muhit
Ki, ovozasi tutti sathi basit.
Anga muttasildur bular borisi,
Qurug'lug'durur lekin uch sorisi.
Va lekin erur ul bag'oyat amiq
Ki, aflok anga tushsa aylar g'ariq.
Kelibdur sifat bu vatira anga,
Jihat buki, bo'lmas jazira anga.
Va lekin uluq vaz'liq jonvar,
Alarga ajab vaz' birla suvar.
Yerur andin ortuqki ahli xirad,
Takallum bila aylay olg'ay adad.
Budur bahr ishikim, dedim mujmalin,
Bayon ayladim maxraju madxalin.
Kishi qilsa tafsilini orzu,
Ko'rar sayr etarda qilib justuju".
Skandar bo'lub xurramoyin base,
Ayon qildi donog'a tahsin base.
Burun yeti daryog'a azm etti jazm,
Bulardir so'ng etmak Muhit ichra azm.
Bo'lur odamiyning biyik himmati,
Yerur himmatidin fuzun g'aflati.
O'lum solg'usi chun dimog'ig'a dud,
Tamanno o'tin muncha yoqmoq ne sudg'
LXXIV

Mashriqda ganj topqon kishi hikoyatikim, mag'rib ganjnomasini o'qub, mehrdek boshtin qadam qilib, mag'ribqa bordi va ul zari mag'ribiy topqoch mehrdek uyoqti

Birov topti Mashriqda ganji shigarf,
Yoziq'lig' eshigida bu turfa harf
Ki: "Har kimki bu ganjni topti, jazm
Agar qilsa Mag'rib diyorig'a azm,
Falon yerda mundin uluq ganj erur,
Anga kim qadam urdi, poranj erur".
O'qug'och ani tome'i xomkor,
Dedi: "Ikisidin bo'lay komgor".
Munga "himmat" oti qo'yub fikrati,
Ravon qildi Mag'rib sori himmati.
Necha yil qilib qat' daryou dasht,
Bo'lub anga yuz ming balo sarguzasht.
Yetib, istagan yerni topqon mahal,
Boshig'a yetishti sarosar ajal.
Ne mundin yedi bar, ne ondin dog'i,
Mashaqqat chekib kechti jondin dog'i.
Yemas shahliq - olmoq yurub bahru bar,
Yerur topmoq andinki Haq berdi bar.
Birovkim, bu ma'niga yobandadur,
Xiradmandu farxundapay bandadur.

LXXV - Hikmat

Iskandarning savoli Suqrotidin ul bobdakim, kurrai arzni tamom suv ihota qilmog'onning hikmati ne bo'lg'ay va aning javobi

Skandar savol etti Suqrotidin
Ki: "Yey fard tafritu ifrotidin,
Bukim yer yuziga Muhit o'ldi su(v),
Bayon qilki, mushkildurur bizga bu
Ki, ne vajhdin tutmadi yer yuzin,
Jahon sathining borcha tog'u tuzin
Ki, bu rub'i maskunga suv keldi oz,
Ham onchaki bor erdi elga niyoz.
Muhitekim, ul oshkorodurur,
Nega davrida yeti daryo dururg'
Chu andin yeti bahr bo'ldi judo,

Nega tutmadi yer yuzin qil adog"
Duo qildi donoyi daryozamir,
Ki: "Olsun jahon shohi daryonazir.
Guruhe demishlarki, bu jirmi xok,
Yerur vaz' ichinda balandu mag'ok.
Necha asli vaz'i mudavvardurur,
Bu hikmat eliga muqarrardurur.
Vale yer yuzi chunki hamvor emas,
Kishi fikr agar qilsa dushvor emas.
Bilurkim, yog'indin qachon bo'ldi sel,
Qilur tog'din past vodiya mayl.
Chu olam yuzi bo'ldi pastu baland,
Bu so'zni qilur donish ahli pisand
Ki, suv moyil o'lmish chuqurlarga-o'q,
Yerur bu jihatdin biyiklarda yo'q.
Guruhe bu ma'ni guvohidurur
Ki, derlar bu hikmat Ilohiydurur.
Tutulmoq kerak erdi yer suv bila,
Hamul nav'kim, aks ko'zgu bila.
Vale xalqkim, Haqqa oson edi,
G'araz ofarinishdin inson edi.
Anga jilvagoh ochti qudrat bila,
Bu ma'nig'a yo'q daxl hikmat bila.
Muni bil Hakimi Azal hikmati
Ki, topmas bulardin xalal hikmati.
Yerur chunki ul yerda ojiz xirad,
Xirad ahlig'a so'z demakka ne had"
Skandarga ul so'z kelib dilpazir,
Sukut o'ldi hikmat bila noguzir.

LXXVI

Iskandarning yeti daryo bila o'n iki ming jazoir bilodin fath etgandin so'ngrakim bir qatla Muhit davrasin pargorsifat evrulub erdi, Muhit nuqtagogig'a azimat qilg'oni va ul sayrda yig'och marokibning yeldin harakati va suv dashtining samoviy hay'ati va kulokdin ul dasht aro ko'p arg'adol namudori va hubobdin ul yo'l aro ko'p sangreza osori va Iskandarning Muhit markaziga yetgoni va charx do'lobi ani aylandurib, Iskandariya azmi etgoni

Guharrezkim, nuktaovardurur,
Bu daryoda mundoq shinovardurur
Ki, chun surdi dono bu yanglig' maqol,
Xabar topti doroi daryonavol
Ki, ne nav' emish bahr kayfiyati,
Safar sori jozim bo'lub niyati.
Hakimi ilohiyg'a(1) surdi nafas,
Ki: "Sendin erur bizga bu multamas,
Kim andoqki yetti so'zungdin navo,
Bu sayr ichra sen bo'lg'asen peshvo.
Sening tobe'ing borcha mallohlar,
Bori bahr sayrida sayyohlar.
Alar birla topib suv hanjorini,
Qayon boshlasang xalq raftorini,
Bo'lurbiz bori donishing payravi
Ki, fahming biyik keldi, roying qavi".
Qabul etti Suqrotu yo'l boshladi,
Ulus bordi har yonki, ul boshladi.
Bo'lub ehtiyot amri lozim anga,
Hamul kema ahli mulozim anga.
Ishe tutmoq ul yo'l ishin pos o'lub,
Aning posini tutqon Ilyos o'lub(2).
Surub kemani ul andoqki tayr,
Hamul suvg'a qildilar ohangi sayr
Ki, daryoyi Afranjau Rum edi
Ki, holot anga g'ayri ma'lum edi.
Jazoyir futuhiga yuz qo'ydi shoh,
Qilib sa'y shah birla xaylu sipoh(3).
Qayonkim qilib azm, qo'ymay olib,
Chu olib, g'aroyibqa ko'p ko'z solib.
O'zi aylabon suvda fathi bilod,
Jazoyir bilodini aylab kushod.

Va lekin necha kimsa ta'yin etib,
Alar suv qirog'i bila yo'l ketib.
Necha kemau ahli hikmat necha
Ki, ham kunduz aylab ravshan ham kecha.
Suvda o'y, nechukkim hubob urg'oli,
Hamul bahr davrin tanob urg'oli.
Savohilda to yer topib, yo'l yurub,
Masohat tariqin bajo kelturub.
Ne yerkim bo'lub besha, yo berk tog'
Ki, qat'ida massoh topmay farog'.
Suv ichra qilib kema birla shitob,
Bu nav' oni massoh chekkay tanob
Ki, bir kema ichra yig'ib har sari,
Tanobi qadi o'n iki ming qari.
Qilib kemaga berk langar toshin,
Va lekin ul ipning yana bir boshin
Yana bir kema ahli tutqay surub,
Nekim shart surmak, bajo kelturub.
Necha tor tutqon kema qochibon,
Tanobini turg'on kema ochibon.
Chu soyir kema rishtasi tortilib,
Hamul kema sayrini sokin qilib.
Anga kema ahli solib langarin,
Yana kema suvdin olib langarin.
Tanobin yig'a bahr aro tezrav,
Nechukkim burung'i kema tezdav.
Munga ham chu tortildi chekkan tanob,
Turub bu vale, turg'on aylab shitob.
Bu yanglig' chu bu bir turub, ul yurub,
Bu turg'on qachonkim yurub, ul turub.
Alar chun bu yanglig' shitob aylabon,
Muhosiblar oni hisob aylabon.
Kezib bu sifat bahr atrofini,
Masohat bila anglab avsofini.
Yana bir necha dog'i ahli hisob,
Urub bu sifat bahr qutrin tanob.
Hakimi muhosib bu san'at bila,
Bilib hosilin zarbu qismat bila
Ki, atrofi oning erur necha yo'l,
Yana sath birla erur necha ul.
Jazoyirni to fath qilg'uncha shoh,
Hisobin hakim aylabon ro'baroh.
Chu bir bahr fathi saranjom o'lub,
Hisobi dog'i o'ylakim kom o'lub,
Nekim bo'ldi ul suvda hangomaye,
Aning borcha sharhin yozib nomaye.
Chu ul noma sharhin durust aylabon,
Kabutar ayog'ig'a rust aylabon
Ki, hamroh ani Rumdin kelturub,
Havo aylabon ul paru bol urub.
Xabar eltib ul barcha Rum ahlig'a,
Qurug'luqdag'i marzu bum ahlig'a.
Bu yanglig' yeti bahri zaxxorni,
Yeti jarf daryoyi xunxorni.
Kezib ayladi barchasig'a ubur,
Nechukkim suv uzra sabou dabur.
Ajoyibni g'oyatdin ortuq ko'rub,
g'aroyib nihoyatdin ortuq ko'rub.
Urub o'n iki ming jazoyirg'a gom,
Qilib fath chun aylabon ehtimom.
Chu tortib tanob anda bevahmu bim,
Bilib barchaning tulu arzin hakim.
Yeti bahrni chun musaxxar qilib,
Borining salohu fasodin bilib.
Muhit o'ldi bir davra bu sayr aro,
Yana xomazan yozdi bu mojarro.
Uzotti yana toyiri nomabar
Ki, yetkurdi hijronkash elga xabar.

Yana manzili bo'ldi bahri Farang,
Qilib bir jazira ichindaarang.
O'tub qilg'ali bahr ichinda xirom,
Bu choqqa degin o'n iki yil tamom.
Jazira aro chun makon ayladi,
Ulus ko'nglini shodmon ayladi.
Gumon ettilarkim, tugandi safar,
Vatan bo'lg'usidur alarg'a mafar.
Buyurdi yana shohi daryoshitob
Ki, kelturdi Suqroti hikmatmaob.
Tengizda ravon qilg'on asboqini,
Chekilgan masohatning avroqini(4).
To'la bo'lmish erdi varaq bir kema
Ki, yo'q anda kog'azdin o'zga nima.
Solib borcha sanduqlar ichra chust,
Alarni qilib qirlar birla rust.
Qilib vahmkim o'tsa kog'azg'a nam,
Anga nogahon botil o'lg'ay raqam.
Kemakim ul avroq birla to'lub,
Safina bo'lub demakim, jung o'lub(5).
Chu sanduqlarni chiqordi hakim
Varaqlar qolib erdi namdin salim.
Dedi shohkim: "Necha ahli qalam,
Hisob aylasun ul adadsiz raqam".
Muhosiblar oni hisob ettilar,
Adad maxlasin intixob ettilar.
Hakim ul adadni chu tashih etib,
Borin shoh ko'ngliga tavzih etib.
Taaqqul bila shohi gardunjanob,
Qilib ul raqam intixobin hisob.
Hakimeki oncha adad aylabon,
Hisob ichra shahg'a madad aylabon.
Suvning sathig'a chun bo'lub rahshunos,
Necha zar' erkonna aylab qiyos.
Tengiz tulu arzin vajab-barvajab.
Topib zarbu qismat bila betaab.
Muhitekim ul bahri a'zamdurur,
Aning javfida barcha olamdurur.
Masohat bila befusunu firib,
Bilib havzdekkim, erur bir jerib.
Angakim jahon bo'lsa bog'i tarab,
Tengiz bo'lsa havzi aning ne ajabg'
Yeshittimki, farmondihe bor emish,
Hadisida bu so'zga takror emish
Ki: "Dahr o'ldi bir kadxudoning yeri,
Bu gar bor ersa, bordur oning yeri".
Jahon topsa ul nav' bir kadxudoy,
Ne tong olam o'lsa anga bir saroyg'
Chu shah topti daryoning oyinini,
Bu nav' ayladi davri taxminini
Ki, bo'lsa kema suvda sur'atnamoy,
Safar qilsa to'quz yilu yeti oy.
Hamul bahri a'zamni bir davr etar,
Qayu yergakim suvg'a kirmish, yetar.
Chu pargor davrini pos ayladi,
Yana qutrin oning qiyos ayladi.
Ayon bo'ldikim uch yilu bir nima,
Bo'lur suv aro sayr qilsa kema.
Muhitig'a markazki beishtiboh,
Yerur bahri a'zamga ul nuqtagoh.
Yaqin borur ul yon azimat chog'i,
Iki yilchiliq yo'lu kamrak dog'i.
Yana kelmagi dog'i oncha bo'lur,
Azimatda borg'on zamoncha bo'lur.
Buyurdi qilib to'rt yilliq yaroq,
Muhit o'rtasig'a safar ittifoq.
Yig'ib anjuman, bo'yla surdi kalom
Ki: "Bizni havoii tamannoi xom

Ki, oning otin xalq qo'ymish havas,
Vale filhaqiqat bu yanglig' emas.
Bori Tengri taqdiridur begumon,
Kishi qilmog'i yaxshidur, gar yomon,
Gar ul, gar bu har qaysi taqdir ila,
Qila olmadim chora tadbir ila.
Ulusning malolig'a bo'ldum sabab,
Base ko'rdilar xalq ranju taab.
Bu damkim bu yerda qilibmen darang,
Bilurmenki eldur safardin batang.
Emas bo'lsalar sayrning rog'ibi,
Bilurmen erur Haq alar jonibi.
Manga bu tamanno tuganmaydurur,
Yururdin zamirim o'sonmaydurur,
O'n uch yil ishimkim tamosho edi,
Jazoyir bila yeti daryo edi.
Muhit erdi maqsud suv sayridin,
g'araz soqit erdi aning g'ayridin.
Bu muddatki, bahr ichra qildim xirom.
Ne yerlarki yuzlandi fathig'a kom.
Bori far' edi, toki qat' o'ldi suv,
Mening xotirimg'a erur asl bu
Ki, sayr ayladim doira davrini,
Kerak anglasam markazi g'avrini(6).
Agar umru tavfiq bersa Xudoy,
Kema to'rt yil bo'lg'usi bahrsay:
Iki yil borib, iki yil kelmagi,
Vale yo'q kishi g'aybni bilmagi.
Manga gar erur davlatu baxt yor,
Bu yo'l qat'ida hech yo'q ixtiyor.
Bilurmen bu ish amri ma'hud emas,
Kishiga tengiz sayri maqsud emas.
Ulus ko'ngliga tushmasun inhirof
Ki, bori erur bu yurushtin maof.
Yo'likim qilur marg taxvifini,
Nechuk qilg'amen elga taklifinig'
Vatang'a yonib xalq osudadil,
Bori bizdin o'ldiklar(7) ammo bihil".
Bu so'zni chu sharh etti doroi Rum,
Fig'on chektilar xalq aylab hujum
Ki: "Shoho, ne jurm aylamish bu guruh
Ki, kelding alar qullug'idin sutuhg'
Necha qulluq etmakta sharmandabiz,
Yomon-yaxshi bo'lsoq sanga bandabiz.
Borimizg'a doim bu ermish murod
Ki, bo'lsoq tobug'ungda g'amginu shod.
Ajal jonimiz qasdi qilg'on chog'i,
Tan o'lg'ay sening dargahing tufrog'i.
Ne qilduqki, doroi sohibxirad,
Borimizga mundoq chekib xatti rad.
O'zidin sipohin yiroq istadi,
Asiri baloi firoq istadi.
Borurbiz qayonkim sanga kom erur,
Turarbiz sanga qayda orom erur.
Tirik bo'lmoqu sendin o'lmoq yiroq,
Yerur bizga andin o'lum yaxshiroq".
Skandar sipohin qilib ozmun,
Yaqin bildikim bo'lmamishlar zabun.
Yerur xidmatida bori yakjihat,
Ko'rub elga diljo'yliq maslahat.
Bori xaylig'a ofarin ayladi,
Inoyatqa borin qarini ayladi.
Dedi: "Haq ishingizga bersun evaz,
Bu so'zdin manga bilmak erdi g'araz
Ki, bu ranj aro xalq holi nedur,
Mening birla har kim xayoli nedurg'
Boridin chu ixlosu sidq o'ldi fahm,
Manga ham bu dam murtafe' bo'ldi vahm.

Hamul men shahu siz sipohsiz manga,
Yomon kun yetishgach panohsiz manga.
Bu ixlos birla Xudo yoringiz,
Havodis aro Haq nigahdoringiz".
Bo'lub shod shahqa duo qildilar,
Sadoqat tariqin ado qildilar.
Shah uch bo'ldi elni, taammul bila,
Bag'oyat munosib taxayyul bila.
Iki ming kema ahlin etti judo,
Dedi: "Yoringiz bo'lsun emdi Xudo".
Og'ir yuk edi dog'i ortuq kishi,
Alar birla yo'q shahning ortuq ishi.
Vatan sori borin ravon ayladi,
Borin lutf ila shodmon ayladi.
Dedi: "Rum mulki sori qaytingiz,
Salomatlig'imdin xabar aytingiz.
Burun yeti daryoyi zoxirni deng,
Yana o'n iki ming jazoyirni deng
Ki, fath ayladim tig'u tadbir ila,
Chu tadbir edi rost taqdir ila.
Bu damkim Muhit o'ldi maqsad manga,
Kerakmas edi xayli behad manga
Ki, ne mulk fathi edi, ne bilod
Ki, qilsam cherik birla oni kushod.
Jihat bu edi bizni qaytarmog'i,
Muhit ichra oz el bila bormog'i".
Uzotqoch alarni bu oyin ila,
Yeti yuz kema bo'ldi taskin ila,
Elin ham ayirib dedi: "Siz guruh
Bo'lung ushbu manzilda taskinpujuh.
Cheking to'rt yil intizorim mening,
Bu muddat bo'lung posdorim mening.
Muhayyo qiling Rumdin ko'p mato'
Kim, ul aylagay daf'i za'fu sudo'.
Men o'lsam safar ozimi jidd bila,
Agar yondim ersa bu mav'id bila,
Ul ashyo bo'lub mujibi taqviyat,
Quvo topqay andin yana tarbiyat.
Chu bir-birga hijron chekib yetkabiz,
Farog'at bila azmi Rum etkabiz.
Va gar xud falak zulm etib oshkor,
O'yun o'zga nav' o'ynasa ro'zgor,
Meni tortibon bahri zaxxor aro,
g'ariq etsa daryoyi xunxor aro.
Suvda tu'ma aylarga qilmay darang,
Zabun etsa bu ajdahoni nahang.
Zamon o'tsa sizlarga mav'uddin,
Topib o'zni navmid maqsuddin,
Duo xatti bizga raqamzad qiling,
Bihil aylabon azmi maqsad qiling"(8).
Ayirdi uch yuz kishtiyi teztak,
Yururda nechukkim hiloli falak.
Mulozim qilib hikmat ahlin tamom,
Madorolarig'a qilib ehtimom.
Bo'lub borcha mamlu ul uch yuz kema,
Tengizda keraklik bo'lur har nima.
Necha ming kishi yakdilu yakjihat,
Jalodat kelib barchasig'a sifat.
Kema ilmida barcha mallohdek,
Tengiz g'avsi fannida timsohdek(9).
Ne xidmatki aylab bori dilpazir,
Alar shahga, shah barchag'a noguzir.
Murattab qilib shohi gardunnabard,
Kirib kemaga, bo'ldi daryonavard.
Alar qoldilar ashkdin bahrrez,
Borib ashkdek shohi daryositez.
Tunu kun qilib po'ya gardun kibi,
Suv ichra qolib rub'i maskun kibi.

Kecha tinmoqu kunduz orom yo'q,
Yemakdin navo, uyqudin kom yo'q.
Necha boqsa yo'q tog'u sahro padid,
Nekim g'ayri daryo bori nopadid.
Suv aflokdin hech topmay gusil,
Bo'lub davrasi davrig'a muttasil.
Gumon aylabon xayli daryoxirom
Ki, gardun aro aylamishlar maqom.
Quyoshkim qilib sayr ul aflok aro,
Nihon bo'lmayin markazi xok aro.
Necha nurini bahr aro butrotib,
Tengizdin tug'ub ham tengizga botib.
Qachonkim bo'lub suv tubiga nigun,
Yuziga yopib pardai obgun.
Chu mashriq sari po'ya birla yurub,
Suzuk suvda gavhar kibi bilgurub.
Topib chun quyosh suv yuzidin xafo.
Vale partavi topmayin intifo.
Aningdekki fonus aro bo'lsa sham',
Ko'runur aning partavi birla jam'.
Vale bo'lsa ko'nglak samoviy anga,
Laqab ichra voloyi moviy anga.
Qachonkim topib suv aro sham'i mehr
Ki, lu'bat ayon aylar erdi sipehr.
Nechukki yuqordin ko'runub nujum,
Alarning suvda aksi aylab hujum.
Dema akskim, yuz tuman jonvar,
Suv amvojida zohir aylab suvar.
To'qulg'on kibi jinsi zebo aro,
O'kush jonvar naqshi debo aro.
Suvni ravshan aylab alarning ko'zi,
Nechukkim, havoni falak yulduzi.
Hamul jonvarlar suvda xayl-xayl,
Qilib to'sh-to'shidin kemalarga mayl.
Yoqib ko'zlari yuz tuman ming charog',
Topib el quyosh partavidin farog'.
Chu ul shu'lalar kemalarga yetib,
Yig'ochlar tutoshurdin el vahm etib.
Hamono kuyardin qilib man' suv
Ki, kuymas amad sham' bo'lsa g'ulu.
Vale shakllar jilva aylab muhib
Ki, el ko'ngli topib alardin nahib.
Angachaki bu xayl yaksu bo'lub,
Ulus bag'ri ul vahmdin suv bo'lub.
Bular chun bo'lub bartaraf, yona favj
Padidor o'lub, solibon suvg'a mavj.
Qolib kemalar yuz ming ofat aro,
Kema ahli bahri maxofat aro.
Yel og'zig'a yuz ming karat jon yetib
Ki, bir bo'yla oqshomga poyon etib.
Yana chun bihor uzra chiqti quyosh,
Buxor o'ldi har yon bihor uzra fosh.
Nazardin tengiz anjumi gum bo'lub,
Itarda ham, andoqki anjum bo'lub(10).
Suv tahrikidin goh girdoblar,
Inonig'a yo'lning berib toblar.
Ne girdobkim, jarf chohi amiq,
Quyosh Yusufin aylagudek g'ariq(11).
Ajab keldi chahg'a havoli suvdin,
Suvda choh kim ko'rdi xoli suvdin.
Musofirg'a ne hol bo'lg'ay taboh
Ki, yo'lida har yon bu nav' o'lsa chohg'
Falak gunbazig'aki kelmish nigun,
Suv har yon manore yasab bozgun.
Kema davrasig'a berib imtidod,
Aningdekki tol bargiga girdbod(12).
Biridin qutulmoqqa chun xos o'lub,
Yana bir samoig'a raqqos o'lub.

Gahekim bo'lub raf' sargashtalik,
Hamul davradin baxt bargashtalik.
Esib sarsaru bahr o'lub mavjxez,
Falak birla suv mavji aylab sitez.
Yel andoq esibkim, tengiz chayqalib,
Suyi bahrning mavjdin qo'zg'alib.
Solib ko'hmonand ko'loklar,
Payopay tengiz jismiga choklar.
Kirib suv tubiga salomat kuni,
Bo'lub oshkoro qiyomat kuni.
Falak yelga vahshat eshigin ochib,
Tengiz vahshi daryo tubiga qochib.
Ne daryo tubikim, sug'a ul taraf,
Chiqib gar bolig', gar nahang, ar kashaf.
Chu ko'lok o'zin charxsho'y aylabon,
Falak sathig'a obro'y aylabon.
Kemakim qilib charx sori ravish,
Qilib tiri ko'k Tirig'a sarzanish.
Quyi chun inib, bo'lub oning yeri
Dema bahr tahtiki, tahtas-sari.
Bo'lub Savru Hut avjiddin vahmlig',
Tubidin topib ko'p o'yu balig'.
Falakka urub birni daryo suyi,
Yana birni eltib, vale yer quyi.
Kema ahli gohi o'luk, gah tirik,
Tirik ham yub ul suvg'a jondin ilik.
Gahikim ul oshub topib nishast,
Bo'lub tog'dek mavjlar suvg'a past.
Qutulib kema ahli ul harbdin,
Kelib ul biri Sharqu bu g'arbdin.
Yig'och otlarin bahr aro chopishib,
Ukush ranj ila bir-birin topishib.
Taab ko'zlarin ashkbor aylabon,
Tengiz ichra gavharnisor aylabon.
Alardin o'zida biri qolmayin,
Skandar magarkim o'zin solmayin(13).
Borurlar edi bo'yla oyin bila,
Gahi sur'atu goh taskin bila.
Bu yanglig' o'tub bir yilu to'quz oy
Ki, markazga bo'ldi qazo rahnamoy.
Skandarg'a bu mujda berdi suro'sh
Ki: "Yey, odamizodi behudako'sh!
Hamul yerga yettingki kom aylading,
Husulida yillar xirom aylading".
Qilib raf' shah ko'nglidin yosni,
Talab qildi Suqrotu Ilyosni.
Alarg'a dog'i bo'lmish erdi ayon,
Kelurlar edi aylamakka bayon.
Chu aytishtilar, shubha raf' o'ldi pok,
Skandar bo'lub xurramu zavqnok.
Buyurdi safoyinni turg'uzdilar,
Solib langarin, bodbon buzdilar.
Dedi elgakim: "Siz turung emdi shod,
Qilurmen baringiz bila xayrbod.
Tengiz qa'rini aylab erdim havas,
Topibmen bu soat anga dastras.
Kirarmen murodim tamanno qila,
Havas qilg'onimni tamosho qila"(14).
Bu yerda rivoyatqa bor ixtilof,
Vale Xusrav(15) etmish munga e'tirof
Ki, bir shisha soz etti sanduqvash,
Guharvor sanduq aro kirdi xush,
Boshin, dedi, rust ettilar qir ila,
Tanobe chekib anga tadbir ila.
Tutub berk ul ahli ano bir uchin,
Tugub shishasig'a yano bir uchin,
Qilib raf' har vahmu andishani,
Tengiz ichra soldilar ul shishani.

Qolib ul tengiz qa'rida necha oy,
Bo'lub bahr holin tamoshonamoy.
Chu yuz kun qolib, bahr anga ortibon,
Alar shishasi rishtasin tortibon.
Vale bu rivoyat erur bas mahol,
Vuqu'ig'a topmas xirad ehtimol.
Yana bir rivoyat dog'i bordur
Ki, roviylar ollinda muxtordur.
Manga dog'i ul keldi chun dilpazir,
Qachon bo'lg'ay oni demakdin guzir.
Budur ulki, tarixlar noqili,
Ham oni nabi debdurur, ham vali.
Xabar bu sifatdurkim, ul komjo'y,
Chu bo'ldi Muhit ichra oromjo'y,
Riyoziyat base chekmish erdi tani,
Topib tasfiya xotiri ravshani.
Bo'lub sayr itmomi topqach maqom,
Ishi ham suluk ichra bo'ldi tamom(16).
Valoyat maqomida topti o'zin,
Nubuvvat charog'i yorutti ko'zin.
Ko'zi bo'lg'och ul shu'ladin nurluq,
Suv ahlig'a raf' o'ldi masturluq.
Qayon boqti, ko'rldi nekim bor edi,
Anga borcha maxfiy padidor edi.
Suvu suvdag'in o'yla ko'rldi ayon
Ki, ko'rgay kishi barkai mohiyon.
Qurug'luqqa har jonvarkim bo'lur,
Bashar jinsidin har suvarkim bo'lur.
Ko'rundi anga borchasi suv aro,
Nechukkim bular aksi ko'zgu aro.
Vale anda bor erdi timsol ko'p,
Qaviy haykalu turfa ashkol ko'p
Ki, olamg'a tushsa biri nogahon,
Nazorasidin o'lgay ahli jahon.
Bolig'larki bo'lg'onda junbushnamoy,
O'ta olmag'ay sur'at etsa bir oy.
Vale ko'p nahang o'ylakim bo'yla hut,
Muqarrar anga iki har kungi qut.
Yurub egri xarchang loyiq munga,
Shinovar kashaf ham muvofiq munga.
Skandarg'a nekim tamanno bo'lub,
Yuz oncha g'aroyib tamosho bo'lub.
Bo'lub bar ila bahrning shohi ul,
Nubuvvat ramuzining ogohi ul.
Yetib chun bu iqboli jovid anga,
Nimakim emas erdi ummid anga.
Berib xaylig'a mujdaye ul holdin,
Bo'lub borcha muqbil ul iqboldin.
Bilib xalq shohi muzaffar ani,
Hakimu valiyu payambar ani.
Haroson kelib, yonibon shodmon,
Kema sayridin tinmayin bir zamon.
Kema sur'ati ul sifat tez edi
Ki, janbida gardun garonxez edi.
Xirom ichra andoq bo'lub poyasi
Ki, hampoylig'din qolib soyasi.
Iki yilchiliq yo'lni bir yil surub,
Qo'yub borg'on elga o'zin yetkurub.
Yetib chun elig'a shahi arjumand,
Bo'lub vasli birla bori bahramand.
Tutub bir kun ul manzil ichra maqom,
Yana kun yururga qilib ehtimom.
Anga tegrukim aylabon suvni tay,
Saodat bila qo'ydi sohilg'a pay.
Su tashviridin jismi betob edi,
Salomat mizojida noyob edi.
Xayolig'a keldiki ketmak kerak,
Bu foniy jahon tarkin etmak kerak,

Qilib yelga irsol o'z dinini,
Tuzub mamlakat zabtu oyinini.
Burunroqki, bo'lg'ay ishi iztiror,
Muluki tavoyifqa berdi qaror.
Aningdekki, tuzgan kibi ul muluk,
Qilib yeti yuz yilgacha bir suluk
Ki, ul mulk alarg'a qolib necha pusht,
Chiqormay alardin sipehri durusht.
Chu ul fikrdin xotirin tindurub,
Kecha-kunduz orom tutmay yurub.
Takovar surub za'fliq tan bila,
Nihon jismi zorig'a shevan bila.
Qila olmayin kimsa hampoyliq,
Ul aylar edi dashtpaymoyliq.
Tamuz o'tidin erdi olamg'a jo'sh,
Suvlar aylabon qaynamoqtin xurush.
Quyosh tobidin yer aningdek qiziq,
Ki, bittab' aylab havoni isiq.
Isiq fartidin yer yuzi o'rtonib,
Kishiga oyoq yerga yetgach yonib.
Surarga Skandar samandin ravon,
Isiq ayladi jismini notavon.
Mizojining anglabki somoni yo'q,
Bilibkim, yurumakning imkoni yo'q.
Turub tushti tafsanda qumloq uza,
Qilib yeldin ohang tufroq uza.
Marazdinki bor erdi jismida tob,
Mizojig'a solmish edi iztirob.
To'sholguncha yer quvvati qolmadi,
Bo'lub za'fi g'olib tura olmadi.
Tushub erdi bir ko'ha, ochti ani,
Uzoldi hamul ko'ha uzra tani.
Chu behad qizimish edi ul yobon,
Birov qildi qolqon bila soyabon.
Magar aylagon ul sipahdorliq,
Qilib erdi qolqonni zarkorliq.
O'qub erdi shah tole' ahkomida
Ki, oning hayotining anjomida:
Temurdin yer, oltundin o'lg'ay samo,
Anga bo'lg'ach ul iki suratnamo
Ki, arzi temur, charxi oltun erur,
Yaqin bildikim, ish digargun erur.
Ko'zidin to'kub ashk qayg'u bila,
Ilik yuvdi jonidin ul su(v) bila.
Ketur soqiyo bodau, qo'y nizo',
To'lo tut manga sog'ari alvido'.
Dame mug'tanam angla mayxonani
Ki, to'ldurg'usi charx paymonani.
Mug'anniy, chekib nag'ma, qil bizni shod,
Kerak bo'lsa ul nag'mai xayrbod.
Agar munglug' istar esang anda bayt,
Navoiyning oshufta nazmidin ayt!
Navoiy, topib soqiyi mohvash,
Yonida aning mutribi nag'makash.
Bo'lub mast, yod etma ogohliq,
Agar istar ersang dame shohliq.
LXXXVII

Jahon bazmi soqiylari hayosizlig'idakim, umr sog'arig'a ajal zahri quyarda g'ofil bila ogoh aro tafovut ko'rmaslar va umr bog'i so'ilari vafosizlig'idakim, hayot shoxini ajal tig'i bila qat' etarda gado bila shoh aro farq bermaslar va olami xokdin etak silkarga ish'or va bu vartai halokdin ilik tortarg'a irshod

Jahong'a chu yo'qtur baqo, ey ko'ngul,
Tama' qilma andin vafo, ey ko'ngul.
Jahon nedurur bir ulug'roq kesak,
Yiroq tortqil ul kesakdin etak
Ki, bor ul kesak suv ichinda g'ariq,
Olib o'rtag'a oni bahri amiq.

Erur oning uch rub'i daryo sori,
Yana rub'i keldi sudin toshqori.
Nekim suv aro topti poludaliq,
Yetak topmag'ay andin oludaliq.
Hamul rub'ikim bahrdin keldi fard,
Yerur mumkin andin zamiringg'a gard.
Bu balchig' bila gard aro qilma xo'y,
Bo'l aning firoqi sori garmpo'y
Ki, kirgan bu bolchiqqa imkon emas,
Kishi botsa chiqmog'lig' oson emas.
Hamul gard aro kimki qo'ydi ayog',
Ne ko'z qoldi oshubidin, ne dimog'
Ki, Bahrom anga bottiyu chiqmadi(1),
Qiyomatqacha yottiyu chiqmadi.
Munga dog'i Kayxusrav o'lg'och nihon,
Yana topmadi oni ahli jahon.
Qayu shahki oldi jahon kishvarin,
Tasarruf qilib bahru kon zevarin.
Ham oni jahon dardnok ayladi,
Ne bergonni olib, halok ayladi.
Kishikim, bu ma'nig'a da'vosi bor,
Yiroq yerga bormoq ne ma'nosi borg'
Qayu shah nechukkim Skandar edi,
Hakimu valiyu payambar edi.
Qayu ishga ilgi uzoldi ekin
Ki, ul bermayin dast, qoldi eking'
Ne iqlim azmig'a chekti sipoh
Ki, fath o'lmadi bo'lmayin kinaxoh.
Ne dasht uzrakim tuzdi saffi nabard,
Chiqordi adu xaylidin ko'kka gard.
Bular xud erur shohlarning ishi,
Yana ishki qilmaydur andoq kishi.
Kayumars davronidin to bu davr
Ki, keldi muluk ichra har guna tavr.
Vale necha ishkim anga berdi dast,
Yana shohlarg'a emas erdi dast.
Biri yeti iqlim fathi tamom
Ki, bu rub'i maskun uza surdi gom.
Chu yoydi saropardai shavkatin,
Yeti arsada choldi besh navbatin.
Yana chunki azm oshkor ayladi,
Nahangona fathi bihor ayladi.
Olib yeti daryoyi zoxirni ham,
Yana o'n iki ming jazoirni ham,
Yana chekti ya'juj o'llig'a sad
Ki, sharh ichra ojizdur andin xirad.
Yana tuzdi bo'lg'och sipehrozmo,
Suturlobu mir'oti getinamo.
Yana qildi chun ilm anga bo'ldi qism,
Jahon mulkida ko'p ochilmas tilism.
Yana muncha bemislu dono hakim,
Ki, bo'ldi anga borcha yoru nadim.
Bilik avji fikratlari manzili,
Bori ollida hal falak mushkili.
Jahon ichra mundoq topib shohliq,
Nechuk shohliq, donishogohliq.
Valoyatdin ilgida quvvat dog'i,
Nechukkim valoyat, nubuvvat dog'i.
Qachon odamiy bo'yla ma'hud emish,
Kishi qayda bu nav' mavjud emish.
Anga qilmadi davri gardun vafo,
Jafo birla ham qilmadi iktifo.
Jafo elni bistarg'a solmoq bo'lur,
Firoshi uza jonin olmoq bo'lur.
Yo'q ul elki bo'lg'ay base arjumand,
Necha dog'i bor ersa xoru najand.
Ajal uyqusig'a bo'lurda asir,
Bo'lur jismi bistarda oromgir.

Skandarni ko'rkim, bu dam charxi dun
Ki, qildi ajal uyqusig'a zabun.
Faras chopturub dasht ila tog' uza,
Yiqibdur tanin tiyra tufrog' uza.
Necha vaqt aylab vatandin judo,
Anou necha siymtandin judo.
Bular borcha mahbubu payvand ham,
Demaykim bular, necha farzand ham.
Tay etgan zamon dashtu bahri firoq
Ki, ko'nglida tug'yon solib ishtiyog.
Ani vasl zavqi navidi bila,
Solib po'yag'a kom umidi bila.
Bo'lur chog'da umididin komyob,
Solib jonig'a marg o'ti birla tob.
Qilib qasdi jon kinaxohi kibi,
Qiziq qum uza toba mohi kibi.
Ne boshida bir munisu mahrame,
Ne ollida bir mushfiq hamdame.
Solib dasht aro notavonu alil,
Olur xasta jonini zoru zalil.
Davo qilmayin hech darmon bila,
Qilur qatl yuz dardu armon bila.
Qayu birdakim hushu xibratdurur,
Bu ish olam ahlig'a ibratdurur.
Angakim jahon komin aylar havas,
Bu afsona tanbehi o'lguncha bas.

LXXVIII

Luqmon hikoyatikim, jahon mutaallaqotidin ganjdek bir buzug'ni ixtiyor etti va ming yildin so'ng sipehr ajdahosidin anga ham oseb yetti

Yeshittimki, Luqmong'a davron aro,
Sukun erdi bir kunji vayron aro.
Buzug'ni makon aylab andoqki ganj
Topar erdi issig', sovug' bo'lsa ranj.
Yog'in yo gunashdin ul oromgoh,
Aning jismig'a bermas erdi panoh.
Yoshi mingga yetguncha erdi bu hol,
Birov qildi hayrat yuzidin savol
Ki: "Yurutub yer yuzin donishing,
Nedin yo'q jahon ayshi birla ishingg'
Vatan aylamay turfa koshonaye,
Qilibsan makon kunji vayronayeg"
Javob aytti piri omuzgor
Ki: "Vayrona ichra uzun ro'zgor,
Bu kim chug'z yanglig' basar ayladim,
Sog'indimki, daf'i zarar ayladim
Ki, chun qilmadim mayl olamg'a hech,
Meni ul dog'i solmag'ay g'amg'a hech.
Muni ko'rki, davrondin eltur chog'i,
Olur mendin ushbu buzug'ni dog'i.
Chu oxir adam sori qo'yg'um qadam,
Manga bordur ortug' bu vayrona ham.
Jahondin necha el haroson erur,
Aning ranjiddin maxlas oson erur"(1).

LXXIX - Hikmat

Bir soil savoli Luqmondin ul bobdakim, muncha ilmingga bois kim erkin va bizga andin xabar bergin va aning jahl ahlig'a ishorati va aksin tutar bashorati

Ham andin birov so'rди bu nav' so'z,
Ki: "Ey ravshan etgan bilik birla ko'z!
Chu asringda yo'q erdi andoq kishi
Ki, sen chog'liq o'lg'ay aning donishi.
Bas, ushbu qadar donishi behisob,
Degil kimdin o'ldi sanga iktisobg"
Dedi: "Donish ahlig'a aylanmadim,

Bilikni bilur eldin o'rganmadim.
Jahon ilmi bukim manga yod erur,
Anga borcha jahl ahli ustod erur.
Nekim qildi johilki, erdi yomon,
Tutub aksi, toptim yomondin amon.
Jahon ahlig'a chun shior o'ldi jahl,
Yerur borchaning aksini tutqon ahl".
Deding chun jahon ahli, ey hushyor,
Jahon tarki avval kerak ixtiyor.
Kishi bo'lsa bu ganj ila komyob,
Ne tong bo'lsa oromgochi xarob.
Jahon tarkidur shodlig' boisi,
Xarobidur obodlig' boisi.

LXXX
Iskandarning noldek marg pecho-pechida onasig'a azo man'i uchun noma yozmog'i va andin so'ngra hayoti nomasin qazo novardida qilmog'i va xayli aning na'shin Iskandariyag'a naql qilmog'lari va onasig'a ul noma yetib, na'shqa o'tru chiqqoni va o'g'lin tufuliyatda mahd ichra uyqu uchun navozish qilg'ondek na'shi mahdi ichra dog'i uyg'onmas uyqusida navozish qilmog'i va ko'ksi chokidek yer ko'ksin dog'i chok etib Ani tufroqqa topshurg'oni

Muarrixki, bu nuktada surdi so'z,
Bu yanglig' nihoyatqa yetkurdi so'z
Ki, chun shahg'a ul ishdin o'ldi vuquf,
Hayoti quyoshig'a yetti kusuf.
Yaqin bildikim, keldi ketmak chog'i,
Jahon, balki jon tarkin etmak chog'i.
Bu yanglig' qatig' kunda doroi dahr,
Ajal jomidin aylab oshomi zahr.
Anosi chu yodig'a tushti aning,
Ajab o't nihodig'a tushti aning.
Ko'zin ochibon elga aylab nigoh,
Ajal yelidek chekti bir sovug' oh.
Dabir istadi, safhau xomaye,
Anosig'a yozmoq uchun nomaye.
Ki, kog'az uzorin qaro aylagay,
Vasiyat ishin mojaru aylagay.
Dabiri guharsanji chobukraqam,
Ochib sahfa'i dard, chekti qalam.
Anga nuktalarkim Skandar dedi,
Raqam qildiyo ul bu yanglig' edi.
Ki, bu safhakim nomai dard erur,
Raqam anda hangomai dard erur.
Birov hamdidindur bidoyat anga,
Ki, yo'q ibtidou nihoyat anga.
Mufizi ato, balki xalloqi jud,
Xaloyiqqa bergan adamdin vujud.
Badan ichra jon javharin solg'uchi,
Yana oxir o'z berganin olg'uchi,
Tengiz ichra itgonga ham rahbar ul,
Biyobonda o'lgonga ham yovar ul.
Gadolig'ni shahlig'din etgan aziz,
Jahon shahlari ollida bir pashiz.
Aningkim mizojin alil aylabon,
Biyobonda zoru zalil aylabon.
Qazosidin o'lg'onda ogohlig',
Asig' qilmayin hashmatu shohlig'.
Nihon har qazosida hikmat base
Ki, bilmay qilib aql fikrat base.
Taolilloh, ul Sone'i Zuljalol
Ki, ham lam-yazal keldi, ham lo-yazol.
Chu Haq shukru hamdin ado aylabon,
Vasiyat bu nav' ibtido aylabon
Ki: "Mendinki, yo'q mendek ozurdaye,
Ajal xayli ilgida pajmurdaye.
Sangakim, buzulg'on tanim jonisen,
Vujudum samin la'lining konisen.
Budur so'zki, ko'p furqating istadim,
Yiroqliq bila mehnating istadim.

Boshimg'a tushub harza andeshaye,
Dedim olam ochmoq erur peshaye.
Ne qilg'on xayolim bori xom emish,
Havas jomi ko'nglumga oshom emish.
Kerak erdi, to kirdi mag'zimg'a hush,
Xirad toki soldi dimog'img'a jo'sh.
Demon qilsam erdi o'g'ulluq sanga,
Qabul aylasam erdi qulluq sanga.
Sanga aylabon xoki dargohliq,
Aning otin aytsam edi shohliq.
Ul iqbolima charx bo'ldi hasud,
O'lar chog'da o'ltursam o'zni ne sudg'
Rizong o'lmasa ko'ngluma g'amzudoy,
Bu darmondag'a voyu yuz qatla voy!
Necha tutmadim hukmu amringni pos,
Tut albatta sen pos, bu iltimos!
Hamul damki, yetgay bu nomam sanga,
Bilingay o'qub naqshi xomam sanga.
Yaqinkim bo'lub paykaring rez-rez,
Hayotingg'a tushgay ajab rustaxez.
Chu sensen jahon ahli donandasi,
Ulusning vasiyatrasonandasi.
Kerak har ne ollimg'a yozdi qazo,
Sanga ham ayon bo'lsa mendek rizo.
Ko'ngul mendin uzmaq ishin chog'lasang,
Chu uzdung, ani Tengriga bog'lasang.
Yuzung koj ila qilmasang mushkrez,
Soching birla mushk uzra kofurbez(1).
Tuzub navham ohangida mojarro,
Jahon qilmasang g'am tunidek qaro.
Quyoshdek iching so'znok etmasang,
Yoqong o'ylakim subh chok etmasang.
Sarig' yuz uza qilmay oq sochni fosh,
Shuo'i xututin nechukkim quyosh.
Xarosh etmasang yuz yanolar kibi
O'g'ul motamida anolar kibi.
Agar sabrg'a bo'lmasa toqating,
Bu ishga vafo qilmasa quvvating,
Uluq jashn qilg'il qilib ehtimom,
Tuzat hadsiz anda mulavvan taom.
Munodi qilib borcha atrofqa,
Xabar aytib arzolu ashrofqa,
Yig'ib kishvar ahlini ayvoniga,
Yig'ilg'onni o'lturtqil xoniga.
Chu ul davra yetkurdi bir-birga bosh,
Degil, tortsunlar el ollinda osh.
Yoyilg'och ulus ollida at'ima
Ki, tutqay bori jashn ichin yer nima.
Degilkim, munodi ul elga desun
Ki: "Ul kimsa bu oshlardin yesun.
Ki, bu ko'hna dayri kuhan toq aro,
Anga bo'lmag'ay kimsa tufroq aro".
Nazar qil bu so'zni degach xoniga
Ki, kimsa sunarmu ilik noninga?
Uzotsa birov ul yemaklarga qo'l,
Mening so'guma sen ham ozurda bo'l.
Va gar kimsa qo'l sunmasa har taraf,
Yemak shug'lini qilsalar bartaraf.
Bu ma'lum o'lurkim, yo'q ermish birav
Ki, tufroq aro yo'q kishisi garav.
Bilingachki bu nav' emish ro'zgor,
Ul ishdin o'zungga bo'l omo'zgor.
G'amimda alam huznidin fard bo'l,
Bori olam ahlig'a hamdard bo'l.
Necha sarvaru baxti farxundasen,
Alar bandadur, sen dog'i bandasen.
Kerak bandag'a ish sarafkandalik,
Ne Haqdin kelur aylamak bandalik.

Nekim Haq rizosi, rizomand bo'l,
Qazo har nekim qilsa, xursand bo'l.
Men ar yaxshi erdim va gar xud yomon,
Xirom ayladim umr bermay amon.
Qo'lumda agar naqd maqsud emas,
Pushaymonlig'imdin vale sud emas.
Sanga bo'lsa bir necha kun muhlate,
Ravo ko'rma Haq yodidin g'aflate.
Gahi lek farxunda avqot aro
Ki, bo'lg'ung shuhud ichra toat aro.
Bu o'lgan g'aribingni yod aylagil,
Duo birla ruhini shod aylagil".
Skandar chu maqsudin etti tamom,
Chekildi varaq kunjiga: "vassalom".
Berib pech, topshurdi maktubni,
Ayon qildi ko'nliga matlubni
Ki: "Qilmay tavaqquf, tunu kun surung,
Anomg'a bu maktubni yetkurung.
Bu damkim uyoqib manga oftob,
Yopilg'ay quyoshimg'a mushkin sahob.
Boshim uzra ko'p iztirob aylamang,
Jahonni azodin xarob aylamang.
Manga na'sh ichinda maqom aylangiz,
Demay kecha-kunduz xirom aylangiz.
Qiling naql jahdu jidd aylab bori,
Skandarni Iskandariya3 sori.
Tiriklikda ul yer edi ma'manim,
O'lum vaqti ham aylangiz madfanim.
Vale qilsangiz na'sh aro ustuvor,
Hamul lahza zinhoru yuz zinhor:
Chiqoring bir ilgimni tobutdin,
Hamul nav'kim rishta yoqutdin
Ki, el solib ul sori hayrat ko'zi,
Ne hayrat ko'zi, balki ibrat ko'zi:
"Bu panjaki, barmog'lari chekti saf,
Jahonni jahon ahlidin urdi kaf.
Kafi ichra oldi jahon kishvarin,
Baru bahrning la'l ila gavharin.
Chu urdi ajal ilgi tabli rahil,
Baqo bo'ynig'a soldi habli rahil4.
Jahondin shal ilgi misoli borur,
Nechukkim, chinor ilgi xoli borur.
Angakim, madadkor bo'lg'ay bilik,
Jahon shug'lidin bori chekkay ilik".
Bu yerlarga yetkurdi chun shah so'zin,
Tugandi so'zi, dog'i yumdi ko'zin.
Olib erdi chun mulki foniyni jazm,
Baqo mulkini olg'ali qildi azm.
Solib tan tilismini tufroq uza,
Havo qildi bu charxi nuh toq uza.
Chu ko'k sori yerdin safar ayladi,
Yeru ko'kni zeru zabar ayladi.
Ajal sarsari bo'ldi getinavard,
Qaro qildi olam yuzin tiyra gard.
Nigunsor o'lub xisravoniy daraxt,
Tushub yerga toj, o'ldi yuz pora taxt.
Qarasin nigin yuzda fosh ayladi,
Yuzin ham sarosar xarosh ayladi.
Uzub hikmat avroqini tundbod,
Kutub uchtiyu elga qoldi savod.
Kutubdek kiyib hikmat ahli qaro,
Tushub ilm yanglig' siyohi aro5.
Falakkim, ul ish bemadoro qilib,
Qiyomat kunin oshkoro qilib.
Nedinkim bo'lub bir jahon xalqi ur,
Solib noladin dahr aro nafxi sur.
Bu yanglig' qiyomatki, nogah tushub,
Chiqib ko'kka arzu falak tah tushub6.

Chu yer topibon charxmiqdorliq,
Topib yona ko'kdek nigunsorliq.
Falak birla yer sarbasar chayqalib,
Dema chayqalib, borchasi qo'zg'alib.
Hamul dam chiqib chun arodin amon,
Hamono yana ko'rmay oni zamon.
Ko'rub el bu yanglig' falak javrini,
Uchurguncha oshubdin havrini.
Zalilona g'avg'ou faryod etib,
Chu shahning vasiyatlarin yod etib.
Yana tarki ohu fig'on aylabon,
Ne hukmeki shohi jahon aylabon.
Hamul nav' etib na'shi tartibini,
Degandin fuzun ziynatu zebini.
Mahofa aro aylabon oni rust,
Qadam qo'ydilar shah degan sori chust.
Burunroq kishi eltibon nomani,
Onosig'a arz etti hangomani.
Onosi chu voqif bo'lib holdin
Ki, ne Rustam ayrilmish ul Zoldin.
Ketib mag'zidin fahmu hushu xirad,
Qolib ruhsiz bir quruq kolbad.
Tilab ko'ksini chok-chok aylamak,
Ul anduhdin o'zni halok aylamak.
Vale chun boqib noma mazmunig'a,
Tasalli berib joni mahzunig'a.
Bilibkim Skandar nekim yozdi pand,
Yeshitmaklik oni erur sudmand.
Va lekin o'zin zabt eta olmayin,
Vasiyat boshig'a yeta olmayin,
Tilab oh o'tidin jahon o'rtagay,
Jahon yo'q, to'quz osmon o'rtagay.
Yana aylabon shah so'zi posini,
Nihoniy ichib zahrlar kosini.
Hamul dard o'tidin nihon o'rtanib,
Ki, pinhon o'tidin jahon o'rtanib.
Kuyub jismida puda raglar dog'i,
Bo'lub kul qurug'on so'ngaklar dog'i.
Anga bo'yla holatki yetti guruh,
Qaro ostig'a qolibon dashtu ko'h.
Qo'yub shah na'shin bo'yunlarg'a xayl,
Qilib har qadam yo'lda jonlar tufayl.
Chu fahm etti ul ishni ismatpanoh,
Ichi barqidin chekti bir o'tluq oh.
Aso tutti, dog'i belin bog'ladi,
Tushub yo'lga gardun ichin dog'ladi.
Sitamdidalardek qadam olibon,
Uyotdin falak bosh quyi solibon.
Alarkim ko'rub ul qaro kun anga,
Bori navha aylab, chekib un anga.
Yiroqtin ko'rub o'g'li tobutini,
Uzub charx aning umrining qutini.
Falakdin ko'rub xalq ul nav' rev,
Malak zumrasi ichra solib g'irev.
Chu tobutqa yetti tojur-rijol,
Dedi un chekib zoru oshuftahol
Ki: "Xush kelding, ey mehmoni aziz
Ki, qurboning ushbu qarig'on kaniz!
Sanga loyiq ermas edi bu saroy
Ki, bo'ldung qo'yub bizni, g'urbatgaroy.
Ne loyiqki qilg'ay makon nuri pok,
Bu dayr ichrakim aslidur tiyra xok.
Munavvar qilib ravza bo'stonini,
Yoruttung maloyik shabistonini.
Xirad ollidakim muhosibdudur,
Bu ish xud bu yanglig' munosibdudur.
Sanga gar bu suratda erdi surur,
Sururungg'a bizdin rizodur zarur.

Manga lek zulm o'ldi aflokdin,
Sari'anjumu dahri bebokdin
Ki, azm etmadim yo'lg'a sendin burun,
Yasarg'a sanga jannat ichra o'run7.
Ajab la'b ko'rguzdi af'oli charx
Ki, xurshid uyoqti, qolib zoli charx8.
Bu kunni agar qilsam erdi xayol,
Meni ul dam o'lturgay erdi malol.
Bu ish tushta gar jilva qilg'ay edi,
Hamul lahza zahram yorilg'ay edi.
Qazodin bu ish keldi chun jonima,
Bu seli balo jismi vayronima.
Bu shiddat aro ham yo'q erdi g'amim,
Agar bo'lsa erdi ayon motamim.
O'kursam edi oq sochimni yoyib,
Kelib goh o'zumga, gahi sustoyib.
Yuzumdin o'yub toza pargolalar,
Ochib za'faronzor aro lolalar.
Yaqa chokiga dast topsam edi,
Qaro kiz osib tanni yopsam edi,
Chekib nola ul nav'kim nafxi sur,
Falak javfig'a solsam erdi futur.
Berib na'shing ollinda joni zaif,
Solib jisming ustiga jismi nahif.
Falak zulmidin xoli aylab ko'ngul,
Ano borsa erdi nechukkim o'g'ul.
Va lekin budur dardi joni manga,
g'amu mehnati jovidoni manga
Ki, motam tutub shayn yeta olmadim,
Berib jon, so'ngungcha yeta olmadim
Ki, sendin burun yetti nomang manga,
Raqam aylagan naqshi xomang manga.
Ne ishlarki aylab eding iltimos,
Zarur erdi tutmoq hadisingni pos.
Uqubat agar torttim beaded,
Yeshitmasga hukmung va lekin ne hadg'
Emas erdi xoqonu qaysar so'zi
Ki, ul noma erdi Skandar so'zi.
Tanim durjig'a pok gavhar qanig'
Baru bahr shohi Skandar qanig'!"
Bu oyin ila ul bo'lib nuktarez,
Xaloyiq ichiga tushub rustaxez.
Kelur erdilar tortib afg'onu oh,
Anga tegrukim shahg'a oromgoh.
Chu ul tanni madfang'a yetkurdilar,
Degil ruhni tang'a yetkurdilar.
Qilib tiyra tufroq bag'rin xarosh,
Yoshurdilar ul tufroq ichra quyosh.
Erur rasm ushbu kuhan toq aro,
Quyosh botmog'i tiyra tufroq aro9.
Ko'mub tiyra tufroqqa ravshan tanin,
Yasab yuz tuman zeb ila madfanin.
Sipehr atlasin qabrpo'sh ettilar,
Necha kun fig'onu xuro'sh ettilar.
Ham oxir ko'ngulni bori tindurub,
Ko'ngulda havas xorini sindurub.
Fig'on necha aylab, navo topmayin,
Ul ozurdaliqqa davo topmayin.
Tutub borcha oyini xursandliq,
Qazo hukmig'a sabrpayvandliq.
Ayoqchi, ichim keldi g'amdin batang,
Keturgil to'lo sog'ari lolarang.
Ki, chun bo'lsa oni sumurmak manga,
Ish o'lg'ay hamul dam o'kurmak manga.
Mug'anniy, kelu navha ohangi tuz,
Buzug' ko'nglumizni yana dog'i buz
Ki, ham motamiy qildi, ham g'amzada,
Firoq ichra bizni bu motamkada.

Navoiy, jahondin vafo istama,
Tutub benavolig', navo istama!
Birovga jahondin yetishmas ano
Kim, ul tutsa oyini faqru fano.

LXXXI
Yeti hakimning Iskandar onasig'a azo tekurgali kelmaklari va har birining duo va sano gulruxlarig'a o'zga iborat debolari libosi
kiydurub jilva bergoni va tahsin va ofarin mahvashlarig'a o'zga alfoz gavharlari zevarin toqqoni va ul dog'i yeti falak qoshida dahr
zolidek o'zni past tutb, alarg'a ma'zirat oshkor qilg'oni

Bu motamsaroy(1) ichragi navhagar,
Teshar elga bu navha birla jigar
Ki, Iskandar etti chu qat'i hayot,
Anosig'a bo'ldi qaro koinot.
Nechukkim vasiyat yozib erdi shoh,
Amal qildi Bonuyi iffatpanoh(2).
Ishe qildikim, hargiz ul nav' ish,
Jahon ahlidin hech kim qilmamish.
Bo'lub voqif ul ishdin ahli yaqin,
Qilib har biri yuz tuman ofarin.
Bori keldilar motamin so'rg'ali,
Nihoyatdin afzun g'amin so'rg'ali.
Hamul shohi mag'furning madfani,
Bo'lub erdi tun-kun aning maskani.
Chu Bonuyi dahr o'ldi dono anga
Ki, yuz qo'ydi ul yeti daryo anga.
Hamul qavm ihzorig'a berdi bor,
Qilib yumni maqdamlarin e'tibor(3).
Yeti bahr bo'lg'och ayon nogahon,
Falakdek taharrukka tushti jahon.
Ayog' uzra hurmatlarig'a turub,
Borin bir-bir o'lturtubu o'lturub.
Alar chunki bir lahza topib sukun,
Filotun dedi borhasidin burun
Ki: "Bonuki davrondin ogoh erur,
Bilik ichra davr ahlig'a shoh erur.
Anga hojat ermas bizing pandimiz,
Hamul nukta sabrpayvandimiz.
Nedinkim, erur a'qali ro'zgor,
Xaloyiqqa aql ichra omo'zgor(4).
Vale bir duodin emastur guzir
Ki, borbiz anga barcha farmonpazir.
Guhar cho'msa daryog'a bo'lsun hayot,
Quyosh botsa gardung'a yetsun sabot(5).
Ne hojatki, biz bo'lg'abiz sabrxoh
Ki, sabr aylamakni yozib erdi shoh.
Nekim shah vasiyatda ko'rguzdi pand,
Borin bo'ldi andin fuzun korbant(6).
Bukun uldurur olam ahlida fard,
Demay sherzan, balki yuz sheri mard
Ki, andoq o'g'ul andin oldi qazo,
Qazog'a ayon etmadi juz rizo.
Umid ulki bu dardu anduhning,
Xudo muzdin etgay ayon birga ming".
Tugatgach Filotuni dono payom
Ayon qildi Suqrot mundoq kalom
Ki: "Yey yeti iqlim Bonusisen,
Xirad shaxsi zonu-bazonusisen.
Sanga g'oyib ar bo'ldi ozoda shoh,
Bori holinga hozir o'lsun Iloh.
Anga oqil o'lg'ay nasihatpisand
Kim, ul aqldin bo'lmag'ay bahramand.
Qazodin ne kelsa rizo bermagay,
Rizo ham nechukkim, sazo bermagay.
Ayog'ig'a sonchildi ersa tikan,
Bo'lub ohdin ko'kka novakfikan.
Nasimiki zaylig'a yetkursa gard,
Aning dardidin tortqay ohi sard.

Va lek ul kishikim xiradmanddur,
Nekim Tengridin kelsa xursanddur.
Sening bu tariqing erur barkamol
Ki, Haq bermasun donishingga zavol".
Tugandi chu Suqrotning hikmati,
Yetishti Balinosning navbati.
Duo qildi og'ozi ta'zim ila,
Tikib ko'zlarin yerga taslim ila.
Duo xatm etib, dedi bu so'z yano
Ki: "Yeti ato birla bu to'rt ano(7).
Seningdek topa olmay ogoh qiz
Ki, dahr o'lmasun sendek ogohsiz.
Bori elga bu so'zga bor ittifoq
Ki, dushvor erur dardu dog'i firoq.
Bu dard ichra ulkim jaza'korroq,
Rizo bermagan dardi dushvorroq
Ki, avval rizo naqdi bo'lg'ay talaf,
Musibatning ajri dog'i bartaraf.
Sening royinga nuri tahqiq erur,
Haq ehsonidin oncha tavfiq erur
Ki, shoyista ishga qilursen shuru',
Ne shoyista ermas, etarsen ruju".
Balinos chun so'zni qildi ado,
Yana etti Buqrot so'zi ibtido
Ki: "Yey g'ussa oshomida Qofi hilm,
Sening zotinga sodiq avsofi hilm
Chu sabring kamandin Haq etti uzun,
Anga har dam o'lsun uzunluk fuzun.
Muni bilki, har neki bor junbushi,
Nihoyatqa yetgach sukundur ishi.
Topar go'y chavgondin ildomliq,
Va lekin bo'lur oxir oromliq.
Yo'q ul go'ykim, gunbazi garmpo'y
Ki, sargashtadur tun-kun andoqki go'y.
Munga dog'i bir kun qaror o'lg'usi,
Qaror ichra beixtiyor o'lg'usi.
Bulardin biri angla odamni ham,
Ne odamki, bal ahli olamni ham.
Angakim azaldin xirad yordur,
Bu ish fikratig'a madadkordur.
Seni yuz tuman shukrkim, Kirdigor
Xirad ganjidan ayladi komgor".
Chu Buqrot harfig'a itmom edi,
Duo birla donanda Xurmus dedi
Ki: "Yey, gulsiz o'lg'on xazondida bog',
Yorug' nuridin ayru tushgan charog'.
Bilursenki ochilsa bog' ichra gul,
Uzar bog'bon oxir andin ko'ngul.
Nechakim charog' o'lsa majlisfuruz,
Ham oxir bo'lur oqibat tiyraro'z.
Chu bu nav' erur dahr xosiyati
Ki, bo'lg'ay parokanda jam'iyati.
Munga iztirob aylamak sud emas,
Demay sudkim, juz ziyonbud emas.
Sanga Tengri chun berdi donandaliq,
O'zungga nasihat rasonandaliq
Demak pand tahsili hosildurur,
Degandin xirad naqshi zoyildurur"(8).
Chu Xurmus dedi so'z, bo'lub xokbo's,
Ravon boshladi nukta Farfunyus
Ki: "Yey, hikmat oyinidin bahramand,
So'zung gavharu gavharing arjumand!
Bukun sensen ul bahru koni shigarf
Ki, bo'lmish duru gavharing bartaraf.
Vale qaysi daryo yaratmish Xudo
Ki, ul bo'lmadi o'z duridin judo.
Yana qaysi konkim, mag'ok o'lmadi,
Borib gavhari, bag'ri chok o'lmadi.

Erur sunnatullohu rasmi qadim,
Bilurda sening dog'i misling adim(9).
Xirad, o'yla qilmish seni arjumand
Ki, fe'ling erur barcha bixradpisand.
Sangakim bu Haqdin mavohibdurur,
Bu ne'matqa ko'p shukr vojibdurur"(10).
Chu Farfunyus etti irshodini,
Arastu qilib nukta bunyodini.
Ayon aylabon nuktai dilxarosh,
Der erdiyu ko'zdin to'kar erdi yosh
Ki: "Bu vajhdin durfishondur ko'zum
Ki, deyoimonu, bordurur ko'p so'zum.
Sanga pand bermak emas dilpisand,
Keraktur manga yuz kishi bersa pand.
Vale men chu ermon nasihatpazir
Ki, hushumni savdo qilibdur asir.
Der erdimki dardu g'amingni so'ray,
Bu poyoni yo'q motamingni so'ray.
Netaykim, so'rardin tilim loldur,
Zamirim, bas oshufta ahvoldur.
Bu g'amda madad qildi Bonug'a Haq
Ki, olmoq kerak barcha andin sabaq
Ki, bizlarcha ham iztirob etmadi,
O'zin dard o'tig'a kabob etmadi.
Ichi g'unchadek tah-batah qon bo'lub,
Vale xalq aro og'zi xandon bo'lub.
Ne hukmi qazog'a bo'lub nosipos,
Ne Haq lutfu judig'a haqnoshinos.
Demas so'z tiliga murur etmayin,
Xayolig'a balkim xutur etmayin
Ki, Haq ortug' etsun bu iqbolini,
Humoyun qilib har nafas folini".
Chu hush ahli Bonu g'amin so'rdilar,
Dimog'ini hushig'a kelturdilar.
Qilib xotiroso fusunu dami,
Nihon yoralarg'a qo'yub marhami.
Aning bo'yla marham topib yorasi,
O'ziga kelib hushi ovarasi.
Alar uzrig'a bo'ldi afsonasanj,
Yeti kon uza bir buzug' to'kti ganj(11).
Ki: "Mendin bu motam erur sizga ko'b,
Skandar g'ami bordurur sizga jo'b
Ki, holoti sizlarga ma'lum edi,
Kamoloti sizlarga mafhum edi.
Safar ichra siz erdingiz yor anga,
Hazar ichra siz yoru g'amxor anga.
Demasmenki, ul bor edi shohingiz,
Rafiq erdi andoqki dilxohingiz.
Baringiz anga oshkoru nihon,
Ko'p ortug'roq erdiki iki jahon.
Chu ul yoringiz bordi, g'amginmusiz,
Aning hajrida motamoyinmusiz
Ki, Haq bu g'amingizni raf' aylagay,
Qatig' motamingizni daf' aylagay.
Skandardin ar borchamiz fardbiz,
Vale bir-birimizga hamdardbiz.
Bu ish bo'lg'ali qilmadim so'z havas,
Takallum qilib urmadim bir nafas.
Dedim umrdin to tanim topsa qut,
Qo'yay so'zdin og'zing'a muhri sukut.
Chu sizdin ayon bo'ldi hamdardliq,
Yemas yaxshi hamdarddin fardliq.
Meni soldingiz so'zga beixtiyor
Ki, hamdard o'lub so'zga ne ixtiyor".

LXXXII

Ul ilgi kesilganning hikoyatikim, qo'lig'a tuhmat tig'i dastburd ko'rguzdi v aul hamdardlarig'a yetgach, dastandozlig' bila navha tuzdi

Eshittimki, bor erdi bir notavon,
Falak zulmidin qismi ranju havon.
Yana dast berdi ajab shiddate,
Qo'lin kestilar aylabon tuhmate.
Chu bu zulm anga o'tti, dam urmayin,
Nafas el bila beshu kam urmayin.
Kesuk ilgin oldi butun qo'lg'a, bot
Yugurdi xaloyiqqa beiltofot.
Bu ishtin bo'lub voqif ahli dile,
Yerishti ichiga tushub mushkile.
Yiroqdin qilur erdi hamrohliq
Ki, ul ramzdin topqay ogohliq.
Chu mazlum chiqti ulusdin qiroq
Ki, chiqmoq ulusdin qiroq yaxshiroq.
Borur erdi andoqki devonaye
Ki, nogah padid o'ldi vayronaye.
Bor erdi buzuqta necha dardmand,
Qo'li barchaning bo'yla topqon gazand.
Alar o'llig'a yetgach ul siynaresh,
Degaysenki bag'rig'a sonchildi nesh.
Kesuk ilgini tashlabon, chekti voy,
Alar ichra ham tushti ko'p hoy-hoy.
Quchub bir-birin mojaru qildilar
Ki, olam fazosin qaro qildilar.
Kamin aylagan ko'rgach ul sozni,
Tafarrus bila bildi ul rozni.
Ki mazlum eldin tilab fardliq,
Chekib keldi ul elga hamdardliq.
Kishi topsa hamdardini nogahon,
Ne imkon nihon dardi qolmoq nihong'
LXXXIII - Hikmat

Ul bobdakim, iki hamdard bir-biriga nedin ma'lufdururlar va iki hamjins bir-birining muloqotig'a nevcun mash'uf

Bu yanglig' demish hikmatandesha xayl
Ki, hamjins qilmoq biri birga mayl.
Yerur bir jihatdinki mashrablari,
Yana dog'i tole'da kavkablari.
Muvofiqdurur asli fitrat aro
Ki, mayl o'ldi bir-birga nisbat aro.
Bir axtar qilib ikiga parvarish,
Berur mayl ikovga tabiiy kashish.
Ul axtarg'a harne asar bo'lg'usi
Ki, ul xayr yo'q ersa shar bo'lg'usi.
Ul elga asar yuzlanur voqe'i
Ki, bu najm erur sohibi tole'i.
Agar ayshu rohat va gar dardu g'am,
Borig'a nasibi yetar beshu kam.
Topib rohat ichra hamovardliq,
Yana ranju mehnatda hamdardliq.
Fuzun aylar avvalg'i nisbatlarin,
Berur ittisol ichra shiddatlarin.
Qachon muncha nisbat topar iki yor,
Qilur mayl bir-birga beixtiyor.
Iki zor bulbul hamovoz o'lur,
Bo'yla iki qumrig'a parvoz o'lur.
Agar vahshu tayr o'lsin, ar jinnu ins,
Bu ishdin erurlar anis iki jins.
LXXXIV

Ul shahzodai sipehrjanob madhikim, xurshedu oy qiron qilg'onda tuqqan sa'd axtardurur va sarvu gul muqorin bo'lg'onda ochilg'on g'unchai suxanvar va doston ibtidosini sultoni sohibqiron madhida bir necha durfishonliq bila muzayyan qilmoq va guzorish debochasini Skandari davron sanosida bir necha guharrezliq bila murassa' etmak va shahzoda madhin nasoyih bila ixtisor qilmoq va yeti hakim bila Iskandar hikmatlarin anga oshkor aylamak va so'ngra qoyil o'z zodai tab'i iki la'li otashin aning qulog'ig'a loyiq va iki durri samin aning istimoig'a muvofiq nazm silkiga tortmoq va duo javohiri bila xatm qilmoq

Bihamdillah, iqbol o'lub korsoz,

Bu tug'ro bayozig'a chektim tiroz(1).
Alif ibtidosig'a aylab raqam,
Nihoyatg'a qildim raqam mimi tam(2).
Ki, ya'ni bu so'z yetti itmomig'a,
Bu tarix og'ozi anjomig'a.
Madadgor o'lub gunbazi tezgard,
Skandar hadisig'a berdim navard.
Agar bordi Iskandari taxtgir,
Jahon mulkida qo'ydi toju sarir.
Bu ishtin jahon bo'lmasun dardnok,
Chu qoyim-maqom o'ldi paydo, ne bokg'
Bori shohlar sarfarozi bil,
Skandarsifat Shohi g'oziyni bil.
Erur olam ahli nigahboni ul,
Nigahbon yo'q, Iskandari soni(3) ul.
Skandar agar keldi oyinasoz,
Zamiri aning bo'ldi mir'oti roz.
Gar ul(4) ganjlar uzra qildi tilism,
Munga ganj sarf aylamak bo'ldi qism.
Gar ul erdi hikmat tariqida chust,
Bu keldi tavakkul yo'lida durust.
Gar ul qo'ymadi dushman etmay taboh,
Bu dushmanlarig'a erur nekkoh.
Gar ul roy ila qildi har ishni big',
Munga Haq nasib ayladi royu tig'.
Gar ul obi hayvon uchun surdi ot,
Munung har so'zi keldi obi hayot.
Gar ul fitna ya'jujig'a chekti sad,
Munung mulkiga fitna kelmak ne had.
Gar ul olam oldi tuzub dorugir,
Bu - olam berur, istasa bir faqir.
Anga gar yo'q erdi xalafdin sharaf,
Munga Tengri berdi o'n olti xalaf(5).
Alardin biri mehri purnur erur
Ki, har noma boshida mazkur erur.
Biri ulki, yuz lutf erur zotig'a
Ki, "Farhodu Shirin" erur otig'a(6).
Yana qolg'on o'n to'rt ma'lum qil,
Nazohatda o'n to'rt ma'sum bil.
Ikisi nabira, o'n iki o'g'ul
Ki, har birga yuz shohu shahzoda qul.
Erur davlat avjig'a o'n iki burj,
Sharaf durru la'lig'a o'n iki durj
Ki, bo'lsun bori umridin bahramand,
Alardin dog'i xusravi arjumand.
Bori bo'lsun ofoq aro komkor,
Bataxisis shahzodai nomvor.
Yuzi mehr bazmida sham'i tiroz,
Qadi saltanat bog'ida sarvinoz.
Lataf jismining jonu jononasi,
Sharaf bahrining durri yakdonasi.
Yeti pushti olamg'a sulton kelib,
Atodin ato xon, bin xon kelib.
Ato Shohi g'oziyu ul nuri ayn,
Muzaffar Husayn ibni Sulton Husayn.
Alal-olamina doma ehsonahu,
Lahu xalladallohu sultonahu8.
Taolilloh, asru ajab zot erur
Ki, olamg'a andin mubohot erur.
Zafarg'a qarín farrux oti aning,
Bori aybdin pok zoti aning.
Adab taxtining mehri afloki ul,
Hayo bahrining gavhari poki ul9.
Kelib qahridin do'zax o'tig'a bim,
Vale xulqi jannat gulidin nasim.
Kichik yoshliq, ammo ulug' qadrlig,
Hilolida ma'lum o'lub badrlig.
Necha sher bo'lsun kichik, gar ulug',

Erur savlati birla el qayg'ulug'.

Ulus chehrai olamafro'zidin,

"Bilur yil kelishini navro'zidin"10.

Chu vasfin bayon qilmoq oson emas

Ki, poyonig'a yetmak imkon emas.

Nasihah tariqin shior aylayin,

Duo birla-o'q ixtisor aylayin.

LXXXV

Yuqori mastur bo'lg'on va ilgari mazkur bo'lg'on dastur bila madhdin duog'a ruju' qilmoq va hukamo xiradnomalarig'a shuru' qilmoq

Ayo, shohvashlarning ozodasi,

Jahon ahlining shohu shahzodasi!

Skandarki bor erdi olamg'a shoh,

Bori olam ahlig'a zilli Iloh.

Jahon ahlicha ilmu donolig'i,

Xirad quvvatidin tavonolig'i.

Bo'lub qismi ham hikmatu, ham bilik,

Yana chekmayin o'rganurdin ilik.

Emas erdi o'z royu tadbiri kam,

Tilar erdi el royu tadbiri ham.

Tutub pand donishvar eldin umid,

Xiradnomalar olmish erdi mufid.

Solur erdi har kun alar sori ko'z,

Topib dilpisand ish, dilosoy so'z.

Hakim aytqondek bo'lub korband,

Ne ishdinki aylab, bo'lub bahramand.

Necha so'z alardin bayon aylagum,

Ne maxfisi o'lsa, ayon aylagum.

Umid ulki, sen ham qilib istimo',

Sanga dog'i naf' aylagay ul mato'.

Biridur Arastu xiradnomasi

Ki, tahrir etibdur aning xomasi.

Shuru' aylagum garchi mujmal anga,

Vale Tengri hamdidur avval anga.

Chu Haq hamdig'a aylamish ixtitom,

Bu yanglig' Skandarg'a surmish kalom

Ki: "Bilgilki, olam vafosizdurur,

Ne olamdatur ham baqosizdurur.

Nekim bo'lmag'ay anda poyandaliq,

Anga yaxshi ermas kiroyandaliq(1).

Yerur Haqqi boqidurur, loyazol

Ki, yetmas kamolig'a oning zavol.

Nekim Tengrining g'ayri yod etmagil,

Chu yod aylasang, e'timod etmagil.

Haq ollinda mundoqki, sensen haqir,

Sanga, o'yla yo'q hech zoru faqir.

Nechukkim sanga marhamat aylar ul,

Sen ul elga ham marhamat uzra bo'l.

Uluskim sanga bandakirdordur,

Sanga dog'i bir qodire bordur.

Zaifing'ga gar lutf qil, gar g'azab,

Qaviydin dog'i oni qilg'il talab.

Kishi muhr aro har ne qildi nigor,

Varaqta hamul naqsh o'lur oshkor(2).

Xaloyiqqa ko'rma qilib benavo,

O'zungga ravo ko'rmaganni ravo".

Filotun so'zidurki: "Yey sarfarozi,

Haq etmish seni xalqdin beniyoz.

Aning lutfidindur bu shavkat sanga,

Aning baxshishidin bu hashmat sanga.

Agar amrig'a qilmasang inqiyod,

Qachon topqay ollida uqdang kushod.

Sipah fikrig'a elni qilma taboh

Ki, Tengri qilur ishni, yo'qkim sipoh.

Sipah tutsa olamni andoqki dud,

Zafar bermasa Haq taolo, ne sudg'

Sipahni ham asru najand aylama,
Falokat aro mustamand aylama
Ki, shahdin yetishsa sipahg'a gazand,
Sipahdin erur bim shahg'a gazand.
Ne mutlaq-inon ayla, ne noumid,
Yetur biymu ummid birla navid.
Sipah xotirin lutf ila shod qil,
Raiyatni adl aylab obod qil.
Bu ikiga sendin qachon yetsa kom,
Topar shahlig'ing ravnaqu intizom".
Yana surdi Suqrot bu nav' so'z
Ki: "Tut Tengridin fathu iqbol ko'z.
Qachon Haq bila sidqing o'ldi durust,
Ne hojat nima xalqdin bozjust.
Seni ayladi Tengri o'z soyasi,
Biyikdur hamul soyaning poyasi.
Kerak elga osoyish ul soyadin,
Yetishmak navo borcha piroyadin.
Munungdek biyik poya qadrini bil,
Anga loyiq af'ol fikrini qil.
Ulus ranjig'a ehtimom aylama,
O'zungga bu otni harom aylama.
Raiyatni adlingdin osuda tut,
Farog'at mihodida uyquda tut.
Alarg'a chu taskinu oromdur,
Sanga dog'i hosil bori komdur.
Raiyatqa bo'lsa parokandaliq,
Topar saltanat naxli barkandaliq.
Agar qo'y bo'ri xayli pomolidur,
Yaqin bilki, cho'pong'a it holidur".
Yana dedi Buqroti farruxsirisht
Ki: "Yel chun ko'rar har nedur sarnavisht.
Ne taqdirdur daf'i oson emas,
Kishi ko'rmayin oni imkon emas.
Qazo daf'ig'a solibon elga ranj,
g'alatdur tama' aylamak molu ganj
Ki, hifz etmasa ezidi zul-jalol
Kishiga ne ganj asig' aylar, ne mol(3).
Tavakkuldadur garchi komu nishot,
Vale shart erur aylamak ehtiyot.
Rioyatda ifrot matlub emas,
Tavakkulda g'aflat dog'i xo'b emas.
Ne andozasiz g'am, ne hadsiz surur,
Kerak ishda oyini xayril-umur.
Bo'lur ham saloting'a ul nav' hol
Ki, ifroti oning erur e'tidol:
Biri mufsid elga siyosatdurur,
Ul ifrot sharti rayosatdurur.
Yomong'a chu ifrot ila bo'lsa bim,
Qolur yaxshi ifrot birla salim"(4).
Yana bo'ldi Fisog'urs nuktavar
Ki: "Shah poklikdin kerak bahravar.
Ani chunki shoh etti Yazdoni Pok,
Kerakmas aning xotiri lavsnok.
Agar bor esa poklik niyati,
Anga yor o'lur poklar himmati.
Kerak og'zi poku so'zi dog'i pok,
Yana ko'ngli poku ko'zi dog'i pok.
Bori lavsdin ko'ngli xoli aning,
Xaloyiq ayoli ayoli aning.
O'zi chun shior ayladi poklik,
Bo'lur daf' nopoku beboklik.
Chu vahm etti nopoklikdin yomon,
Xaloyiq ayolig'a bo'ldi amon.
Agar aylasa shoh nafsi havo
Ki, bir ma'siyat birla topqay navo.
Yaqindurki avval tilar xilvate
Ki, eldin anga yetmagay vahshate.

Ajab bo'lg'ay eldin bu fe'li nihon,
Vale nozir o'lg'ay Xudoyi jahon.
Kerak topsa avval bir andoq o'run
Ki, bo'lg'ay ishi Tengridin yoshurun!"
Yana Asqalinus irshodidur
Ki: "Obodgar elga shah dodidur.
Qayu shahki yo'q adl ila dod anga,
Ulus birla mulk o'lmas obod anga.
Chu shah zulm sori uzotti ilik,
Ochildi uluq zulm uyiga eshik.
Aning zulmi kishvarg'a oncha emas
Ki, zolim ne zulm aylasa, so'z demas.
Agar shahg'a ish lutfu gar kin erur,
Eliga hamul sheva oyin erur.
Qachon javq-javq o'lsa, avbosh mast,
Tushar taqvo ahlig'a ko'p-ko'p shikast.
Chu yoshlarg'a bog'lansa maktab yo'li,
Bo'lur gum ulug'larg'a mazhab yo'li.
Xalal yo'l topar to'g'ri oying'a ham,
Tushar raxna islom ila ding'a ham.
Kerak shah adolat shior aylagay
Ki, zulm ahlini xoksor aylagay.
Xaloyiq topib adliding intizom,
Ishi iki dunyoda bo'lg'ay tamom".
Yana Hurmus etti navosozliq,
Bu nav' ayladi nuktapardozliq
Ki: "Shahg'a saxovat erur noguzir,
Bo'lurg'a ishi xalq aro dilpazir.
Saxo ul emasturki, har bulhavas,
Mubohot uchun sarf etar siymu bas.
Ajab yo'qki yormoq sochar bexirad,
Kumush banddin ram qilur domu dad.
Tilab, dog'i bergan saxovat emas,
Saxo ahli oni saxovat demas.
Chu metin uzotib tilin un solur,
Qatiq xoradin la'lu yoqut olur.
Saxo uldururkim, shahi nomvar
Basirat ko'zi birla aylab nazar.
Berur avval arzoqi xaylu sipoh
Ki, qolmas anga da'voyi vomxoh.
Chu daf' etti muzdurning vomini,
Qiyor ozu ko'p elga in'omini.
Berur luqma angakim, och erur,
Olur ko'nglin oningki muhtoj erur.
Mubohot ila o'zin etmas aziz,
Agar yuz tuman bersa, gar bir pashiz.
Ne sarf aylar o'lsang, bu nav' ayla sarf
Ki, bu sarf erur asramoqtin shigarf".
Skandar so'zidurki: "Har qaysi shoh
Ki, bir mulk anga ro'zi etgay Iloh,
Agar fikri bo'lsa jahongirlik,
Jahon fathida pok tadbirlik.
Yurush fikri bo'lsa kerak anga ish
Ki, bir mulk aro bo'lmasa iki qish.
Birovkim, jahondin kerak kom anga
Yemas yaxshi bir yerda orom anga.
Cherik chekmak archi ko'runur irik,
Iriklik emas raf' chekmay cherik.
Shahekim iriklikka ermas daler,
Ishi nusrat o'lmas aningdekki sher.
Tuzuk istagan tobe'u xaylini,
Siyosatqa tuz aylasun maylini.
Agar tuzsa ovin saranjom ila,
Urushda yasolin tuzar kom ila6.
Vale shah kerak bo'lmasa bulhavas,
Ishi bo'lsa shahlig' xayoliyu bas".
Skandar bila yeti andoq hakim
Ki, vasf etsa ul elni tab'i salim.

Demak yeti kavkab7 erur nurluq,
Va yo charxi a'zam bag'oyat uluq.
Solib so'zga anfosi qudsiysirisht,
Sanga ochtilar bo'yla sekiz bihisht.
Navoiy ne arz aylagay juz duo,
Vale bor anga iki so'z muddao:
Bir ulkim: shariat qo'lin tut qavi,
Bori ishta bo'l shar'ning payravi
Ki, bu joda birla xirom aylasang,
Talab markabin tezgom aylasang,
Iki dahr komi bo'lub hosiling,
Nabi ko'yi bo'lg'ay sening manziling.
Ikinch ulki, qil xidmati volidayn,
Bil ul ikining qullug'in farzi ayn8.
Agar istasang dunyou oxirat,
Bukun saltanat, tongla kun mag'firat
Ki, Haqdin rizo hosil etmak budur,
Rizo demayin Haqqa yetmak budur.
So'zim chun tugandi duo aylayin,
Zaroat tariqin ado aylayin.
Alo, toki bo'lg'ay Skandar so'zi,
Ul olg'on yurub yeti kishvar so'zi,
Nasib et aning mulkini shohg'a,
Duosini qil jori afvohg'a.
Bu nav' aylabon shohi ozodani,
Aning ko'ngli istarcha shahzodani.
Anikim, murabbiy anga shoh erur,
Qil ul nav'kim, shahg'a dilxoh erur.

LXXXVI

Gadoyi kamsarmoyai balandpoyai hikoyatikim, shohi balandpoyai kamsarmoyag'a nasihatda so'z yuzin irik qildi va bu suhon bila ishiga andom bermak tiladi

Yeshittimki, bir shahg'a bemoyaye,
Nasihat bila yetkurub voyaye,
Bo'lur erdi pand aytibon nuktasanj,
Nechukkim, buzug'din ayon bo'lsa ganj.
O'lukni birov nutqi etsa tirik,
Agar haqdur, ul nukta bordur irik.
Birov ko'rdi chun davlat arkonidin
Ki, so'z tund erur ortuq imkonidin.
Vale qoyile bordur asru haqir,
Dedi tund o'lub: "K-ey, gadoyi faqir!
Angakim erur shohu, sen bir gado,
Ne hadding bila pand etarsen adog"
Dedi nuktapardozi Isonafas
Ki: "Gar men haqir ersam andoqki xas.
Sanga bor esa so'z bilurdin mazoq,
O'zum sori boqma, so'zum sori boq!
Kerak bo'lsa so'z, o'ylakim durri pok,
Sadafdek haqir o'lsa qoyil, ne bokg'
Manga ham agar nuktada tez esam,
Qamish no'gidin otashangez esam.
O'zum nechakim zoru pajmurdamen,
Lagadko'bi gardundin ozurdamen.
Hamonoki so'z poku sofiydurur,
Adabsizlig'img'a talofiydurur".

LXXXVII - Hikmat

Ul bobdakim, mashvaratda deguchiga mulohaza qilmay deyilgonni ko'ngulga jilva bermak kerak va sochilg'on javohirdin munosibni termak kerak

Xiradmandkim, sohibi roy erur,
Xirad nuridin olamoroy erur.
Anga mushkil ish tushsa bir bobdin,
Tilar mashvarat xayli ahbobdin.
Alarning agar royi soyib esa,

Va gar fikrida yuz maoyib esa.
Chu sarrishtai g'ayb ravshan emas,
Qayu soyib erkan, muayyan emas.
Biri aql ila tushsa xotirpisand
Ki, qilsa nekim bo'lsa hozir, pisand.
Begonsa anga aql bo'lg'och hakam,
Qilurg'a qo'yar hikmat ahli qadam.
Vale g'ayb ilmi chu masturdur,
Ish o'ng kelmasa kimsa ma'zurdur.
Vale mashvaratda adad kasrati,
Berur bu natijaki el fikrati.
Taxayyul aro borcha bir nav' emas,
Hadisin iki kimsa birdek demas.
Necha kimsa aylab xayolig'a kuch,
Agar topsa so'z har biri iki-uch.
Bu durlar aro aqli javharshinos,
Ishi rishtasi birla aylab qiyos.
Birisinki soyirg'a foyiq topar,
Ishi afsari uzra loyiq topar.
Aning birla chun rost keldi ishi,
Yig'ishturdi o'z gavharin har kishi.
Vale uldur iqboldin bahramand
Kim, ul pok gavharni qilg'ay pisand.
Bu durlarki men sochtim ofoq aro,
Nujum o'rnig'a charxi nuhtoq aro.
Umid ulki chun bo'lsalar barxabar,
Shahu shohzoda bo'lub bahrabar.
Solib o'z qulog'ig'a shahzoda ham,
Qabul aylagay shohi ozoda ham.
Va lek istasam tezbozorliq,
Alar zohir etmay xaridorliq,
Qulog'larig'a bo'lmasa ustuvor,
Qachon yerga qolg'ay duri shohvorg'
Ne tufroqqa qolsun sipehr axtari
Ki, bo'lg'ay eri charxi nilufariy.
So'z oningdururkim, talabgoridur,
Aningdur guharkim, xaridoridur.
Bukun chunki shah tab'idur javhari,
Qachon yerga qolg'ay bu so'z gavharig'
Agar bo'lmasa zebi torak anga,
Nekim bo'lsa bo'lsun muborak anga.
Boshi uzra borin nisor ayladim,
Tamom o'ldi so'z, ixtisor ayladim.
Ketur soqiy, ul la'li serobni
Ki, ko'zdin oqizg'ay duri nobni.
To'kay shodlig' ashkin ul jomg'a
Ki, yetti bu og'ozim anjomg'a.
Mug'anniy, tuzat nay unin dilpazir
Ki, bas qilg'udek bo'ldi kilkim sarir
Ki, mast o'lg'onimda ichib jomi may,
Gar ul nay uni sokin o'lsa, bu nay.
Navoiy, yaqin bo'ldi osoyishing,
Bo'lub so'z arutig'a oroyishing,
Bezaldi chu ul mohvashqa jamol,
Jamolin ko'rub vaslidin koming ol.
LXXXVIII

Hokimsuratu darveshsiyarat, balki Darvesh ismi hukumat qism, ya'ni axaviy maobi davlat iyobqa mavoizoso kalom va nasoyihi molokalom demak

Ayo gavharim konining gavhari,
Munir axtarim burjining axtari(1).
Necha avji hashmat uza fosh sen,
Manga nisbat ichra qarindoshsen.
Bu besh ganjdinkim ushottim tilism,
Necha gavhar aylay sanga dog'i qism.
Manga chun nasib o'ldi mayxonaye,
Sumur sen dog'i necha paymonaye.

Hamul gavharim bordurur necha pand,
Bu paymona ham nuktai sudmand.
Eshitmakda qilma jadal zinhor,
Aning birla qilg'il amal zinhor.
Seni qildi chun Xoliqi Korsoz,
O'z abnoyi jinsing aro sarfaro.
Bu shukronag'a qil sarafkandalik,
Buyurg'on kibi Tengriga bandalik.
Nekim amr etibdur rizo birla ko'r,
Agar bilmasang bilguchi topu so'r.
Chu bo'ldung saromad Haq ehsonidin,
Bo'yun to'lg'ama amru farmonidin
Ki, Haq bo'lsa Vahhobu g'affor ham,
Erur lek Jabboru Qahhor ham.
Chu qildi seni bas uluq rutbalik,
Uluq amrin oning chu tutsang kichik,
Agar g'ayratu qahri tutsa vujud,
Xayol etki, ul dam nadomat ne sudg'
Tutay der esang Tengri amrin qavi,
Bo'l oxir nabi shar'ining payravi.
Erur jodai shar' bir shohroh
Ki, ozmoqtin ul yo'lda asrar Iloh.
Desang ozmayin chiqma ul jodadin,
Yurub kom top baxti ozodadin.
Xudou rasul amri topqach kamol,
Valine'mat amrig'a qil ishtig'ol.
Ne hukm aylasa qilmog'in farz bil,
Agar shubhaye bor esa arz qil.
Vale arzida asra sharti adab
Ki, tarki adab bahra berur taab.
Manga so'z yozardek anga yozmag'il,
Nishoting binosi tubin qozmag'il
Ki, Haq garchi qisming tarab aylamish,
Bu johingg'a oni sabab aylamish.
Sabab qilmasa shoh lutfin Xudo,
Menu sen kim erduk bir-iki gado.
Shah ar lutf qilsa inoyat chog'i,
Vale aylay olur uqubat dog'i.
Kerak shohdin elga xavfu rajo,
Tinor bu ikini keturgan bajo.
Riokat chu qulluqqa qilding tamom,
Raiyat ishiga ham et ehtimom.
Adolat bila elni qil bahramand
Ki, yaxshig'a ketsun yomondin gazand.
Navosiz ulusning navobaxshi bo'l,
Navoiy yomon bo'lsa sen yaxshi bo'l.
Sanga berdi Haq oncha lutfi mizoj
Ki, ermas bu so'zlar demak ehtiyoj.
Vale har dam o'lsa bayoni aning,
Bilurmenki, yo'qtur ziyoni aning.
Chu davrong'a yo'qtur baqou sabot,
Ham andin erur bevaforoq hayot.
Men ar bo'lsamu bo'lmasam oshkor,
Bu so'zlarni qo'y dum sanga yodgor.
Kerak bo'lsa bori shioring sening
Ki, kavnayn aro Tengri yoring sening.

LXXXIX

Bu maodin javohirin ehtimom bila nazm silkiga tortmoqning taqriri va bu maxozin tilismotini istehkom bila itmomg'a yetkurmakning tahriri va ham javohir piri daryozamir ravshan ko'ngliga yer tutqonning bayoni va ham maxozin shuaroyi she'riy sarir muqaddasa arvohig'a qabul tushganning tibiyoni va alardin bu zaifning podshohi islom duosi iltimosi va bu niyozmand iltimosi mujibibila alarning duosi

Manga davlat ilgi bo'lub rahnamun,
Chu bu panjag'a qildi zo'r ozmun.
Dema panja oni, qatiq xora de,
Dema xora, po'lodi yakpora de!(1)
Solib panjakim, bo'lg'ali zo'rsanj,

Topib panja ul panjada tobu ranj.
Chu zo'r ortuq aylab tarozusidin,
Chiqib yo'qki oranj bozusidin(2).
Ne panja erur, "Xamsa"i ganjsanj
Ki, dono qo'yubtur otin "Panj ganj"(3).
Qayu "Xamsa"kim, maxzani durri nob,
Qayu panjakim, panjai oftob
Ki, har kim anga ko'rguzub zo'rdast,
Chu zo'r aylabon, ilgi topib shikast.
Meningkim qo'lum erdi behad zaif,
Emas erdi ul panja birla harif.
Solib panjavarliq zamiring'a sho'r,
Ne ilgimda quvvat, ne panjamda zo'r,
Desam tark etay, qo'ymayin himmatim,
Desam zo'r etay, yetmayin quvvatim.
Chu panjamg'a hasrat bila boqibon,
Bu panjamg'a ul panjani qoqibon.
Bu andisha mendin olib aqlu hush
Ki, nogah nido qildi farrux surush
Ki: "Yey g'arqai bahri ajzu niyoz,
Bo'la olmag'on dardinga chorasoz!
Yetishgil qo'pub pir(4) dargohig'a,
Tavajjuh qilib joni ogohig'a.
Aning botinidin tila yorliq,
Biyik himmatidin madadkorliq
Ki, har quflkim fathidur nopadid,
Anga bor eranlar duosi kalid"(5).
Yeshitgach bu so'z, boshtin aylab qadam,
Kishi, o'ylakim qilsa azmi haram(6).
Chu ul oston ma'man o'ldi manga,
Bihishti barin maskan o'ldi manga.
Qayu oston tavfgohi falak,
Qayu tavfgah, sajdagohi malak.
Ko'zum ochib ul oston tufrog'i,
Ko'zum ham yorub, balki ko'nglum dog'i.
Tavajjuhg'a chun xotirim qildi mayl,
Yeta boshladi fayz, andoqki sel.
Ne haddim eshikka urarg'a ilik,
Ilik mayl qilmay ochildi eshik.
"Niyoz ahli kirsun!" debon chiqti roz,
Bu roz anglag'ach kirdim aylab niyoz(7).
Ne xilvat, namudori charxi barin,
Ne xilvatnishin, balki Ruhul-amin.
Ani aylabon ravshan anvori quds,
Munung nutqidin ravshan asrori quds.
Ul ul nav'kim fayz topqon ko'ngul,
Bu ul nav' maskan aro aqli kul.
Chu men bo'ldum andoq haram mahrami,
Haram yo'qki, nuru safo olami(8).
Quyosh nurida mahv o'lub zarravor,
Ko'ngulni qila olmayin ustuvor.
O'zum o'zlugum mehnatidin orib,
Borib o'zlugu men o'zumdin borib.
Qila olmayin arz-holimni ham,
Xayol aylay olmay xayolimni ham.
Bu yanglig' meni aylabon gungu lol,
Ayon ayladi Isooso maqol.
Ne der so'zki, ko'nglum aro bor edi,
Meni chunki gung etti, borin dedi
Ki: "Go'yo pishurgan xayoling budur,
Qila olmasingdin maloling budur".
Chu bu xastadin qildi tasdiq fahm,
Anga xud bu hol erdi tahqiq fahm.
Ishim butmagiga duo ayladi,
Bori hojatimni ravo ayladi.
Dedikim: "Bu bir ish edi qilg'uluq,
Bu aytilmag'on nukta aytul'uluq.
Bu soatqa mavquf erdi ekin,

Bu dam Tengri tavfiq berdi ekin.
Agarchi yetishti malolat sanga,
Vale oxir o'ldi havolat sanga
Kim, ul ganjlar boshig'a yetgasen,
Tilismotini dog'i fath etgasen
Ki, har necha qilduq nazar dahr aro,
Qiyos ayladuk vodiya shahr aro.
Yo'q atrok aro birda oncha bilik
Ki, bu nav' ulug' ishga urg'ay ilik.
Ne atrokkim, ham ajam, ham arab,
Ko'rarlar bu ishni ajabdin ajab.
Kerak dahr ahlig'a o'n kun jadal
Ki, besh baytdin bog'lag'ay bir g'azal.
Baso masnaviygo'yi nozuk xayol
Ki, nazm ahli ichra solib qiylu qol.
Xaloyiqqa yuz husnu noz aylagay
Ki, o'n yilda ming bayt soz aylagay.
Chiqorg'on zamon ul nav' oyin savod
Ki, olamda yo'q bo'yla rangin savod.
Savodig'a har kimki ko'z solibon,
Qaro shomi mehnat aro qolibon.
Ne zulmatki, yo'q obi hayvon anga,
Qayu tunki, yo'q mehri raxshon anga.
Agar dahr aro sepsa mushki tator,
Ko'ngulni qilur tiyrayu ko'zni tor.
Bu besha arodur iki narra sher,
Bu bahr ichra iki nahangi dalder.
Anga kirgali sheri jangi kerak,
Munga ham dilovar nahangi kerak(9).
Sen-o'q sen bukun chobukandishaye
Daqoyiq aro nozukandishaye
Ki, so'z tavra keldi sening shoninga,
Bo'lub xatm tab'i durafshoninga.
Musallam so'zunga ravonliq dog'i,
So'z ichra sanga pahlavonliq dog'i.
Ravon kilkinga oncha bor e'timod
Ki, so'z derda shaqqig'a bersa kushod.
Ravon aylagay oncha obi hayot
Ki, to'yg'ay Xizr suyidin koinot.
Bu ish chunki bo'lg'ay muqarrar sanga,
Umid ulki bo'lg'ay muyassar sanga.
Qo'p emdi, ishingning xayolida bo'l,
Xayol ahli zebi jamolida bo'l
Ki, sendin bu shug'lungda hushyorliq,
Duo birla bizdin madadkorliq".
Eshitgach bu so'zlar meni notavon,
O'luk jismima kirdi go'yo ravon.
Bo'lub jon berur sirrining ogahi,
Topib nutqum anfosi Ruhullahi.
Yer o'ptum, dog'i yo'lg'a azm ayladim,
So'z ayturni ko'nglumga jazm ayladim.
Kelib xilvatim ichra yuz kom ila,
Yo'nub xoma no'gini orom ila.
Chu qildim qalam no'gini nuktabez,
Qila boshladi no'gidin ganjrez.
Chu "Hayrat"qa soldim ko'ngul rag'batin,
Anga g'olib ettim ulus hayratin.
Chu "Farhod" g'a bo'ldum andeshavar,
Tuz ettim base tog' o'lub teshavar.
Chu "Majnun" hadisig'a tuzdum funun.
Base xalqni qildi shaydo junun.
Yana "Sab'a" g'a tab'im o'lg'och qarin,
Yeshittim yeti charxdin ofarin.
Skandarga til tortib ozar kibi,
Dedim oni "Saddi Skandar" kibi.
Tanosub bila aql nomovari
Dedi otini "Saddi Iskandariy"(10).
Chu bo'ldi bu mahvashlar orosta,

Hamul nav'kim, sarvi navxosta.
Dema sarv, har bir riyoz bihisht,
Eli xosiyatda Masihosirisht.
Latofat aro yuz bihishti barin,
Ravon har biri ichra ming huri iyn.
Bu besh ganjnikim kushod ayladim,
Varaq uzra oni savod ayladim.
Savodin solib juzvdonim(11) aro,
Dema juzvdonimki, jonim aro.
Aning sori(12) bo'ldi ko'ngul rag'bati
Kim, erdi madadkor aning himmati.
Madadkor yo'q, amr etguchi ul,
Ne ish tushsa, g'avrumg'a yetguchi ul.
Borur erdim aylarga arzi niyoz,
Ish itmomini qilmoq ifshoi roz.
Zamirimda lekin xayolot edi
Ki, bu ish husuli ajab bot edi.
Ulug'larki sabeti bu harf ettilar,
Uzun umrlar anda sarf ettilar:
Nizomiyki nazm ahli ustodidur,
Aning tab'i so'z jinsi naqqodidur
Ki, bu ganjlardur mato'i aning,
Mato'i nekim, ixtiro'i aning.
Hamonoki eldin kanori tutub,
Yarim qarn zahmat chekib, qon yutub.
Topa oldi besh ganj miftohini,
Yana oncha vaqt etti islohini.
Chu bir qarn davr etti charxi mudir,
Chiqordi bu a'jubai dilpazir.
Necha tojvardin topib parvarish,
Ishi bu o'tuz yilda erdi bu ish.
Ne el mehnatidin malole anga,
Ne bu ishdin o'zga xayole anga.
Chiqorib riyozatda qirq arba'in,
Bu besh ganj rozig'a bo'ldi amin.
Yana Xusrav ul turki hindi laqab
Ki, so'z birla oldi Ajam to Arab.
Kushod aylaguncha bu mahkam hisor,
Base aylab afsonada ixtisor(13).
Necha vaqt aning ham ishi bu edi
Ki, fikratqa zonu-bazonu edi.
Zamon xud o'tuz yilg'a andoz emas,
Agar nisf emas, sulsidin oz emas.
Yana kimki bo'ldi buyon rahshunos,
Bo'lur qilmoq oni bulardin qiyos.
Sangakim yo'q emgakda g'oyat padid,
Ulus mehnatida nihoyat padid.
Qilib tongdin oqshomg'acha qiylu qol,
Yuzungga yetib har nafas yuz malol.
O'zung tinmayin xalq g'avg'osidin,
Qulog'ing xaloyiq alolosidin.
Bu mehnatlar ichra chekib so'zga til,
Zamondin kamo besh o'tub iki yil.
Chekib xoma bu noma itmomig'a,
Yeturgaysen og'ozin anjomig'a
Ki, aqli muhosib shitob aylasa,
Deyilgan zamonin hisob aylasa.
Yig'ishtursa bo'lmas bori olti oy
Ki, bo'ldung bu ra'nog'a suratnamoy(14).
Tuzaldi bu nazming base sarsari,
Yana turki alfoz anga bir sari
Ki, har nechakim diqqati bordur,
Talaffuz aro laknati bordur.
So'zungniki yaxshi ko'rarsen o'zung,
Ko'runmas yomon, chun erur o'z so'zung.
Qoshingda sening garchi ko'p vazni bor,
Chu bor o'z so'zung, yo'q anga e'tibor
Ki, so'z zodai tab'u farzand erur,

Chu farzand erur, jong'a payvand erur,
Necha zodai tab' erur nopisand,
Kishining o'z ollida bor arjumand.
Necha bum farzandi manhusdur,
O'z ollida xushjilva tovsudur.
Kanab shoxi yo'q garchi xoshokcha,
Qalandarg'adur sarvi cholokcha(15).
So'zungkim, sanga keldi holo pisand,
Pisand erkin el ichra yo nopisand.
Ne bo'lg'ay ko'rub piri koshif(16) meni,
Bu ahvoldin qilsa voqif menig'
Burun aytqonlar dog'i bu kitob
Ki, chekmish ajal yuzlariga niqob
Ki, jannat riyozida har birga ruh,
Umid ulki, har lahza topqay futuh.
Alar ruhig'a to ne surat ekin,
Safo ravhimu yo kudurat eking'
Bu ishtin dog'i piri ravshanzamir(17),
Meni barxabar qilsa, o'zni xabir.
Urub gom mundoq xayolot ila,
Dimog'imda savdo maholot ila.
Ki, yettim angakim erur maqsadim
Ki, har dam demakka otin yo'q hadim.
Niyoz aylayu ostonin o'pub,
Biyik suddai charxshonin o'pub,
Chekib "Xamsa"ni juzvdondin ravon,
Qo'yub xizmatida meni notavon.
Necha ganjkim oshkor aylabon,
Ayog'ig'a borin nisor aylabon.
Safinam chu azm etti daryo sari,
Uzatti kafin bah rul ajzo sari(18).
Nazar soldi ochib varaq-barvaraq,
Bo'lub multafit, chun ochib har varaq.
Qayu so'zdakim bir savol aylabon,
Javobin degach, zavqu hol aylabon.
Qilib goh tahsinu gohi duo
Ki, yuzdin biri yo'q manga muddao.
Etib har so'zidin kushode manga,
Bo'lub hosil andin murode manga.
Musalsal kalomimdin og'zida so'z,
Men ollinda yerga tikib iki ko'z.
So'zum ochibon bo'stondek engin,
Qilib lutf, egnimga soldi yengin.
Qayu yengki, gardung'a solsa ani,
Muhaddab yuzin aylagay munhani(19).
Chu egnimga ul qo'l bila yeng yetib,
Zamirimdin o'zluk xayoli ketib.
Chu o'zluk ketib, yuzlanib holate
Ki, o'zdin o'zumga bo'lub g'aybati.
O'zumdin hamul damki g'oyib bo'lub,
Manga jilvagar ko'p g'aroyib bo'lub.
Ko'rub o'zni bir toza bo'ston aro,
Qilib gasht bog'u guliston aro.
Nazohat kelib ravzamonand anga,
Yeram soyiri orzumand anga.
Chamandin chamang'a men aylab xirom,
Aningdekki el tavfi Baytulharom(20).
Ko'rundi bu holatda jam'i kasir(21),
Urub halqa, suhbat tutub dilpazir.
Alardin birov keldi ul yonki men,
Chamanda aningdek xiromonki men.
Manga yetti, bor erdi shoirvashe,
Jamoli xushu hay'ati dilkashe.
Salom aylabon, marhabo ayladi,
Risolat tariqin ado ayladi.
Ki: "Bu farruxoyinu farxunda xayl,
Qilurlar dame ixtilotingg'a mayl"(22).
Qabul aylayu, solib ul yon qadam,

O'zin dog'i so'rdum, hamul elni ham.
Dedikim: "Alar zumrai ma'naviy,
Guruheki nazm ettilar masnaviy.
Xususan alarkim erur "Xamsa"sanj
Ki, har birdur ul "Xamsa"din koni ganj.
Erurlar bu majma'da hozir bori,
Sening sori mushtoqu nozir bori.
Chu so'rdung meni, ey hadising qaviy,
Hasandur otim, xalq deb Dehlaviy(23).
Eshitgach bu so'z, jismima tushti tob,
Sarosima ko'nglumga ham iztirob.
Qo'lub uzr, quchtum yana ustuvor,
Qadam qo'ydim ul sori mushtoqvor.
Borurda Hasan aytib otin manga,
Qilib har birin boshqa talqin manga
Ki, uch kimsadur sadri majlisnishin,
Qilib sharh bir-bir alarning ishin.
Ki: "O'rtodag'i piri farruxjamol
Ki, vasfida keldi xirad nutqi lol,
Erur hazrati Shayx(24), ogoh bo'!
Niyoz aylabon xoki dargoh bo'l.
O'ng ilgi sori anga payravdurur,
Jahon ofati Mir Xusravdurur.
Yana bir yon ustodu piring(25) sening,
Raqamxoni lavhi zamiring sening
Ki, bu xayl erur jismu ul jonlari,
Agar jon bular bo'lsa, jononlari.
Yana iki yondin bu qavm-o'qdurur,
Kishi yo'qki, bu bazm aro yo'qdurur.
Ko'rushgil bori birla, hurmat bila,
Daler o'lmag'il so'zda jur'at bila".
Qabul aylabon men, nekim aytib ul
Ki, qat' o'ldi ko'prak bu majma'g'a yo'l.
Dog'i yuz qaricha masofat qolib
Kim, ul bazm eli qo'ptilar qo'zg'olib.
Manga o'tru kelmakka aylab sitez,
Solib men alar sori gomimni tez.
Debon bir-bir ul xayl otin rahbarim(26),
Ko'rushmakka dog'i bo'lub yovarim.
Chu Sa'diyu, Firdavsiyu, Unsuriy,
Sanoiyu, Xoqoniyu, Anvari(27).
Taaddudda muhtoji tafsil erur,
Vale bo'lsa tafsil, tatvil erur.
Bori dastbusig'a toptim sharaf,
Olib yondilar meni kelgan taraf.
Anga tegrukim shayxu payrav edi
Ki, ya'ni Nizmoiyu Xusrav edi.
Yana bir bizing piru maxdum ham,
Qo'pub urdilar ilgarirak qadam.
Bu iki yurub Shayxdin ilgari,
Yugurdum meni xasta ham ul sari.
Qo'lum tutti pir ixtiyori bila,
Ko'rushturdi hamrohu yori bila.
Ko'zumdin to'kub qatra yog'in dog'i,
Iligin ham o'ptum, ayog'in dog'i.
Tutub Jomiyu Xusrav iki qo'lum,
Nizomiy sari boshladilar yo'lum.
To'kub ashk mendek asiri g'ame,
Vale har qo'lumg'a tushub olame.
Vale men bo'lub garchi o'zdin nihon,
Kirib iki ilgimga iki jahon.
Manga Shayx birla ko'rushmak hamon,
Muborak ayog'ig'a tushmak hamon.
O'pub tufrog'ini to'kub seli ashk
Ki, andin yebon to'quz aflok rashk.
Boshim yerdin olib inoyat qo'li,
Qilib jilvagohim hidoyat yo'li.
Yonib tutti yerlik yerida qaror,

Meni lek bexud qilib iztiror.
Chu Shayxu iki yori(28) topti sukun,
Turub men niyoz ichra qaddim nigun.
Julus ichra yetti bashorat manga
Ki, ollinda qildi ishorat manga.
Chu bo'ldi manga hukmi birla nishast,
Niyoz etti jismimni tufroqqa past.
Talattuf bila Shayxi oliy maqom,
Mening sori bunyod qildi kalom.
Burun so'rdi holimni shafqat bila,
Yer o'ptum javobida hurmat bila.
Yana dedi: "K-ey olam ahlida fard,
Falak tab'inga kelmayin hamnavard.
Sipehr aylab el ichra nodir seni,
Jahon nazmi tavrada qodir seni.
G'azal tavrada chunki qilding xirom,
So'z ahlig'a so'z dorni qilding harom.
Tutub erdi nazming jahon kishvarin,
Jahon kishvarin yo'qki, jon kishvarin.
Bu dam masnaviyg'akim aylab shitob,
To'kaboshlading xomadin durri nob.
Ajab ish bu ishda sanga berdi dast
Ki, el nazmig'a berdi nazming shikast
Ki, qilding so'z ichra tatabbu' manga,
Ne istarda etting tazarru' manga
Ki, men "Xamsa"da aylab erdim vaid
Ki: "Har kimki, ayturg'a tutsa umid,
Qilay tig'i burron so'zum dosidin,
Uray boshin ul tig' olmosidin".
Ko'p el ochti da'vog'a so'z boshini,
Bu da'vo aro qo'ydi o'z boshini.
Chu ko'rguzdi farzand Xusrav niyoz,
Niyoz bila topti ul ganji roz.
Yana bir, iki, uch gadolig' bila,
Nasib oldilar benavolig' bila.
Magar senki bu yo'lg'a qo'yg'och qadam,
Vujudung xayolini qilding adam.
Nechakim kelib rif'ating tog'cha,
Vale kelmay ollingda tufrog'cha.
Niyoz ashkidin lavhi xotirni yub,
Fano harfin ul safha uzra yo'yub.
Topib pir farzona Jomiy kibi,
Mumiddu muovin Nizomiy kibi.
Sunub poklik birla bu ishga qo'l,
Ochib poklar ruhi ollingda yo'l.
Sahar vaqti harfe savod etmayin
Ki, ruhum duo birla shod etmayin,
Farah topmayin ma'niyi xos ila
Ki, yod etmayin bizni ixlos ila.
Ne menkim, bori nazm ahlini pok,
Duo birla har subh etib zavqnok.
Niyozing chu bu nav' o'lub beaded,
Sanga biz ham aylab adadsiz madad.
Yo'q ersa erur asru savdoi xom,
Iki yilda bir "Xamsa" qilmoq tamom,
Qayu "Xamsa", besh gavhar omuda ganj,
Tasarruf jafosidin osuda ganj(29).
Duru la'l anga barcha ko'zdin nuhuft,
Ne durrida rishta, ne la'lida suft.
Ne durkim berib Haq Taborak sanga,
Umid ulki, bo'lg'ay muborak sanga.
Kishi sen kibi ishga qilsa shuru',
Ajab yo'q evaz bo'yla topsa vuqu'.
Vale muncha ganji maoniy sanga
Ki, Haq ro'zi etti nihoniy sanga.
Qayu erdakim ayni binishdurur,
Sababni bilurkim, iki ishdurur.
Biri ulki tuttung tariqi niyoz,

Qabul ayladilar seni ahli roz.
Ishingga qilib sa'y rag'bat bila,
Madad qildilar borcha himmat bila.
Yana ulki fazl ahli harne qilur,
Urar lofu ishni murabbiy qilur.
Erur gar murabbiy emas kordon,
Muattal xiradmandi bisyordon.
Hunarparvar ishni buyurg'uchidur.
Hunarvar vale lof urg'uchidur.
Chu shohing sening erdi sohib kamol,
Yana ollida qadrsiz mulku mol.
Angakim bu iki ish o'ldi nasib,
g'arib ish zamonida ermas g'arib.
Shahekim ulus chorasozidurur,
Ulus fozili Shohi g'oziydurur
Ki, Tengri fuzun aylasun davlatin,
Yeti charxdin ham biyik rif'atin
Ki, keldi zamonida sendek kishi
Ki, ermas ishing odamizod ishi".
Chu so'z yetti bu yerga, men beharos,
Qo'pub ayladim bir duo iltimos
Ki: "Chun dedingiz shahg'a hamdu sano,
Duoye qiling davlatig'a yano".
Dedi Mir Xusravg'a donoyi roz
Ki: "Sen Shohi g'oziyg'asen madhsoz.
So'zungdin base bayt yodidadur,
Asarlar muborak nihodidadur.
So'zungdin chu ko'ngliga yetgay asar,
Damingdin duo dog'i etgay asar.
Duo aylakim, fazlu donish eli
Ham "omin" desun, biz ham "omin" deli".
Boqib dedi fazl ahlig'a piri roh:
"Ki, siz shoir, ul dog'i xush tab' shoh.
Chu farzand Xusrav duo aylagay,
Aning komini Haq ravo aylagay.
Dengiz borcha "omin" dilu jon bila,
Duo qildik ul chashmi giryon bila".
Yeshitgach qo'pub borcha minnat tutub,
Deb "omin"u shoh sori himmat tutub.
Suxanvar qo'pubkim duo boshladi,
Duosig'a mundoq ado boshladi
Ki: "Yo Rabki, to olam o'lg'usidur,
Ichinda bani Odam o'lg'usidur.
Kirib tahti hukmig'a olam dog'i,
Bo'lub bandasi jinsi odam dog'i.
Qiyomatqacha davlatig'a bisot,
Hamisha bisotida ayshu nishot.
Jahon ahli adlida osudahol,
Bataxsiskim, ahli fazlu kamol".
Duo xatm bo'lg'och tushurdi ilik,
Yo'q ul, balki majmui ahli bilik.
Duokim, ul ahli savob aylagay,
Ajab yo'qki, Haq mustajob aylagay.
Tugangach duo, ayladim iltijo,
Qo'yundin chekib "Xamsa"ni jo-bajo.
Solib tiyra tufrog' aro yig'labon,
Bu yanglig' tuzub mojaru, yig'labon
Ki: "Bu zodai xotiri xastani,
Ko'nguldin takallumg'a payvastani
Ki, himmat tutub ehtimom ettingiz,
Demasmenki men, siz tamom ettingiz.
Karam birla tufrog'din ham oling,
Inoyat qilib bir nazar ham soling
Ki, el xotirig'a nuzul aylasun,
Ulus ko'ngli oni qabul aylasun".
Ravon Shayx oldi bu iblog'din,
Garonmoya naqdimni tufrog'din.
Boqib Mavlaviy(30) sori qildi ruju'

Ki: "Sen qil duo, zohir aylab xushu'
 Ki, qoyil erur so'nggi farzandimiz,
 Bilik mazra'idin barumandimiz.
 Bularkim aning zodu payvandidur,
 Bori bizga farzand farzandidur.
 Sanga ham chu shogird erur, ham murid,
 Duosini sendin tutarbiz umid".
 Chu Maxdum topti duo sori yo'l,
 Yana ochtilar borcha oming'a qo'l.
 Duoyeki ko'nglumga matlub edi,
 Muhavvis zamiring'a marg'ub edi
 Qilib, ayladilar bu mahzunni shod,
 Manga chunki yuzlandi mundoq murod.
 Sujud ettim ul xayli ogohg'a,
 Dedilar: "Degaysen duo shohg'a".
 Bu so'zdin bo'lub o'zgacha holatim,
 O'zumga kelib, bordi ul g'aybatim.
 Ko'rarmen, hamul hujrada pir erur,
 Janobida holimg'a tag'yir erur.
 Bu dam go'yo egnimdin olmish qo'lin
 Ki, bu sori solmish xayolim yo'lin.
 Hamul ollida boshim erdi quyi,
 Oqar erdi tufroqqa ashkim suyi.
 Dedi lutf ilakim: "Ne nav' erdi hol",
 Yana boshni qildim anga poymol.
 Dedim: "Ulcha men xastaga hol erur,
 Aning sharhida notiqqa lol erur".
 Dedi: "Ulcha bu dam sanga berdi dast,
 Yana kimsaga bermamish erdi dast.
 Qo'pu, shukr qil Tengri ehsonig'a,
 Bu tavrifi behaddu poyonig'a".
 O'pub yerni, qo'ydum chu tashqori gom,
 Degaysen: mening erdi olam tamom!
 Manga "Xamsa" takmili bir yon edi,
 Bu maqsud tahsili bir yon edi.
 Ne til birla dey shukr Ma'buduma
 Ki, yetkurdi oxir bu maqsuduma.
 Bu damkim, beribtur murodimni Haq,
 Ul avloki, toq uzra qo'ysam varaq.
 Farog'at bila inbisot aylasam,
 Tuzub bazm, bir dam nishot aylasam.
 Ayoqchi, to'la ayla jomi farog'
 Ki, ko'p fikrdin yubs topmish dimog'(31).
 Ki, ko'z lam'asidin munavvar qilay,
 Dimog'im isidin muattar qilay.
 Mug'anniy, so'zum tingla oxir gahi,
 Hazin nag'maye soz qil xirgahi.
 Bir ohang ila aylagil romishe
 Ki, yetgay manga bir dam oromishi.
 Navoiy, qilib Tengri koming ravo,
 Sanga ro'zi etti ajoyib navo.
 Uzot Tengri shukri navosig'a til,
 Navo ortuq istar esang, shukr qil!

PEP°CTi P°P° PP·PsTiP»P°CT
 "PYP°PrPrPe PCIPeP°PSPPrP°CTPePN° PrPsCfC, PsPSPePSPePSPi PeP»PjPePN°-C, P°PST»PePrPePN° PjP°C, PSPe 60-
 PN°PeP»P»P°CT P±PsC°PePrP° ChP·P±PμPe PjP°C, PSC°CfPSPsCf PsP»PePjPe Pμ. PE°P°PjCfPePμPI C, PsPjPsPSPePrP°PS
 C, CfP·PeP»PiP°PS CKPrPe. PhPjPjPs T»P°PSPPrP°PN°PrPeCT CfP°P±P°P±P»P°CTPiP° PeChCTP°, PjP°C, PS C±PsPi CKC
 ,PeP»PjP°PiP°PS. P°P°C, PSPPrP° CfChP· P±PsC°Pe PIP° PeP»PjPePN° PeP·PsTiP»P°CT PjP°PIP°CfPr CKPjP°Cf.
 TIPsP·PeCTPrP° PjP°P·PeCfCT PjP°C, PS P°P·P±PμPePeCfC, PsPS P°P°PSP»P°CT P°PeP°PrPμPjPeCfCfPePSPePSPi TIP
 °PjPePr PYCfP»P°PN°PjPsPSPsPi PSPsPjPePrP°PiPe T°P·ChP»C·P·PjP°P»P°CT PePSCfC, PeC, CfC, PS P°CTC...PePIPePrP°
 CTP°T»P°PSP°PrPe.
 P°PμPN°PePSPiPe PN°PeP»P»P°CTPrP° PSP°PIP°PePN°C°CfPSPsCfP»PePe C,, P°PSPe PhP»PeC°PμCT PkP°PIP°PePN° P°
 CTP°CTP»P°CTPePSPePSPi C°P°PeCT TiP°C·C,, P»PePiPePrP° PIP° CfPSPePSPi PIP°C,, PsC, PePrP°PS P±PeCTPjCfPSCfP
 ° PIP°T»C, ChC, PiP°C± PeChC±PeCTPeP»PiP°PS T»P°PrPePjPePN°, PSPsPrPeCT PSCfCfC...P°P»P°CT P±PeP»P°PS
 P±PsPN°PePrPe. P-CfPjP»P°PrP°PS, PhPSPiP»PiCfPSPePSPi P°PsPrP»PμCfPSP PeCfC, CfP±C...PsPSP°CfPePrP° CTP°
 T»P»P°PSP°C·C, PiP°PS P°P°PrPeCfP·P·P°PjPsPS CfC±CfPS PeChC±PeCTPeP»PiP°PS PjPePSPeP°C, ChCTP°P»Pe "PIP°
 PjCfP°" PSCfCfC...P°CfPe PhP±PrCfP°PjPeP» PSCfCfC...P°CfPSPPrP°PS "C·C°" P°PeTiP°C, PrP°PS C,, P°T»P°C
 , PsP»C, Pe PsPN°PiP°PiPePSP° C,, P°CTT» T»PeP»P°PrPe PIP° Cf PkP°PIP°PePN°PSPePSPi P±PμPIP°CfPeC, P°

TiPsPjPëPNöP»PëPiPë PsCfC,PëPrP° PeChC±PëCßPëP»PiP°PS.
PÿCfCßPePëCfPëPëPSPi "PÿChPIT»PsPiPë" PjCfP·PµPNöPëPrP° CÍP°T»P»P°PSP°C·C,PiP°PS PCfC,P°PSP±CfP»
PeCfP»P»PëC·C,Pë TiP°Pj PkP°PIPSPëPNöPSPëPSPi PSP°P·P°CßPë C,CfCëPiP°PS C,P°P±P°CßCßCfPë PSCfCfC...P°P»P
°CßPrP°PS. PëCfPSPëPSPiPrPµPë, PµP°CßPëP¶ PeCfP»P»PëC·C,Pë, TÿChP»C·P·PjP°P»P°Cß PëPSCfC,PëC,CfC,Pë C
„,PsPSPPrPëPrP° CÍP°T»P»P°PSP°C·C,PiP°PS XVI P°CfCß "PIP°PjCfP°CÍPë TiP°Pj CëCf PrP°PICßPSPëPSPi
PSPPrPëCß C·P·PjP° C·PrPiPScßP»PëPiPë CÍPëC„,P°C,PëPrP° P°P»PsTiPëPrP° P°TiP°PjPëCfC, PeP°CÍP± CkC,P°PrPë.
PjPSP° CëCf T»ChP»C·P·PjP°P»P°CßPSPë PjP°PSP±P°CëCfPSPScfP»PëPe PIP° PjP°C,PSCëCfPSPScfP»PëPe PSCfT»C,P
°Pë PSP°P·P°CßPëPrP°PS P°C,CßPSc„,P»PëC±P° ChCßPiP°PSPëP± PëP»PjPëPNö PëCfC,PëC„,PsPrP°PiP° PsP»PëP±
PePëCßPëCë TiP°PjPrP° TiCfCßPjP°C„,P»Pë PrPsPjP»P°PjPëP· PjP°C,PSP»P°CßPë C,CfP·PëP»PiP°PSPPrP°PS P±CfC·PS
ChC„PiP°PS C±PScßP°Pe P°CfCßPrP°PS P·PëC·Pr PIP°T»C„PSPë PSP°P·P°CßPrP° C,CfC,PëP± TÿChP»C·P·PjP°P»P°Cß
PëPSCfC,PëC,CfC,Pë PjP°CÿPjCfCßPëCfC, Pë PIP° PëP»PjPëPNö CÍPSPiPµC„PëPSPëPSPi PjP°CÍP»P°TiP°C„Pë P±Pë-
P»P°PS C„PëP»PsP»PsPiPëCfC C„,P°PSP»P°CßPë PSPSPjP·PsPrPë PµP°PIP¶CfPrP° TIP°PjPëPrPsPIP° PrPsCfC
„,PsPSPSPëPSPi PjCfPeP°PjPjP°P» PëP»PjPëPNö-C„P°PST»PëPrPëPNö PjP°C„PSPëPSPë C,CfP·PëP± C±PëT»PrPë. PµP°C
„PSPiP° CßT»PsCßPëPrP° P·PëPeCß CkC„PëP»PiP°PS, TiPsP·PëCßC±P° PrCfPSC· C„,PsPSPPrP°P°CßPëPrP° CkPSPi T»P°
PrPëPjPëPNö PrPµP± TiPëCfPSP±P»P°PSPiP°PS XVßT»XVI P°CfCßPrP°PiPë PsP»C„Pë T»ChP»C·P·PjP° PIP° Pµ. PëP°
PjCfPµPI PjP°C„PSP»P°CßPë - P¶P°PjPë PµC„C„Pë T»ChP»C·P·PjP° P°CfPScfC P±ChP»PiP°PS.

Ushbu amalga oshirilgan nashrda dostonning litografik hamda turli vaqtlarda chop etilgan nusxalaridan ham foydalanildi;

- a) "Saddi Iskandariy", Uzpolografkombinat, Toshkent, 1941;
- b) "Xamsa", Qisqartirib nashrga tayyorlovchi S. Ayniy, O'zdvagashr, Toshkent, 1947;
- v) "Saddi Iskandariy", Uzbekiston Davlat nashriyoti, Toshkent, 1949;
- g) "Xamsa", "Fan" nashriyoti, Toshkent, 1960;
- d) "Saddi Iskandariy", Badiiy adabiyot nashriyoti, Toshkent, 1965;
- e) "Saddi Iskandariy". Nasrga aylantiruvchi Inoyat Mahsumov, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent, 1978;
- yo) "Saddi Iskandariy" (nasriy bayoni bilan). Toshkent, G'. G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi. 1991.

I

- 1. Ushbu hamd bobida xudoning sifatleri haroratli misrlarda vasf etiladi.
- 2. Tasavvufga asoslangan bu baytda "vujud", "jud" (birinchi misra) "jud", "vujud" (ikkinchi misra) so'zlari keltirilib, radd-ul-ajz mina-s-sadr san'ati ishlatilgan.
- 3. G'azzoliyning to'liq nomi Imom Abu Hamid ibn Muhammad bo'lib, u Xurosonning Tus shahrida 450 (1058/59) yilda tug'ilgan. U dastlabki ma'lumotni Tusda oladi, so'ngra Nishopurga boradi. Bir qancha vaqt saljuqiylardan Nizomul-mulk xizmatida bo'ladi va shu vaqtdan boshlab din va tasavvuf falsafasi bilan shug'ullandi. U Nizomul-mulk topshirig'iga ko'ra, Bag'doddagi Nizomiya madrasasida to'rt yil ishlaydi. Keyinchalik bu vazifani ukasi Ahmadga topshirib. o'zi ilmiy ish bilan chuqur shug'ullanadi. Uning yirik asarlaridan biri "Kimiyoyi saodat"da olimning diniy va falsafiy qarashlari aks ettirilgan. G'azzoliy 1111 yilning 19 dekabrda vafot etgan.
- 4. "Yetti ato" - yetti qat ko'k yoki yetti iqlim, "to'rt ano" to'rt fasl ma'nosida.
- 5. Bu baytda radd-ul-ajz mina-s-sadr san'ati (birinchi misraning boshi va oxiri, ikkinchi misraning o'rtasida "kishi" hamda "oshiq" so'zlarini ishlatgani holda)dan foydalanilgan.

II

- 1. O'z fikrini ravshan talqinlar orqali berish maqsadida iltizom (bir yoki bir necha so'zning qaytarilishi) san'atidan foydalanilgan.
- 2. HorunbT»Muso payg'ambarning akasi bo'lib, u Bag'dodda xalifalik qilgan.
- 3. Ashk - qadimgi Eronda o'tgan afsonaviy podshohlardan biri.

III

- 1. Bu joydagi "Kuntun-nabiy"vT»"men payg'ambarman" deb boshlanadigan hadisga ishora.
- 2. MusovT»yahudiy payg'ambarining nomi. "Tavrot"vT»yahudiylarning diniy kitobi Muso payg'ambarga nozil bo'lgan deb hisoblanadi.
- 3. Dovud - afsonaviy payg'ambarlardan biri bo'lib, "Zabur" kitobi unga nisbat beriladi.
- 4. Iso - xristian dinining asoschisi, mifologik payg'ambar.
- 5. "Injil"vT»xristian dinidagilarning muqaddas kitobi.
- 6. MakkaT» Saudiya Arabistoni g'arbida joylashgan shahar, musulmonlar haj qiladigan joy.
- 7. Yaddulloh - xudo qudratiga ishora.
- 8. Chin - Xitoy.
- 9. Arsh - osmonning eng yuqorisi, xudo manzili.
- 10. JabrailvT»mifik obraz. Xudo bilan payg'ambar o'rtasida vositachi bo'lgan farishta.
- 11. Misradagi "me'roj nomi" iborasi Muhammad payg'ambar,-ning ko'kka, ya'ni xudo oldiga chiqqaniga ishora.

IV

- 1. Buroq - diniy rivoyatlarga ko'ra, Muhammad payg'ambar "me'roj" kechasi ko'kka minib chiqqan afsonaviy ot.
- 2. Baytul-haramvT» Makka shahridagi Ka'ba deb atalgan mashhur ziyoratgoh.
- 3. AtoridvT» Merkuriy sayyorasi (mifologiyada bu yulduz adiblarning homiysi hisoblanadi).
- 4. ZuhravT» Cho'lpon yulduzi - Venera (osmon sozandasi ma'nosida).
- 5. Rud - torli musiqa asbobi.
- 6. Bu baytda husni ta'lil (biror narsa yoki hodisaga g'ayri voqeiy, lekin shoirona sabab keltirish) san'ati ishlatilgan.
- 7. BahromvT»Mirrix (Mars) sayyorasi.
- 8. MushtariyvT»Yupiter planetasi, munajjimlar bu sayyorani "Sa'di akbar" yoki "Falak qozisi" deb ataydilar, joyi oltinchi falakda,

deyiladi.

9. Zuhul - Saturn sayyorasi.

10. Bu misraning ma'nosi: "Barhayot pok loyman (Xudo ma'nosida).

11. "G'oyatda kuchli" ma'nosida.

12. Ikkinchi misrada qo'shtirnoqqa olingan iboralar Muhammad payg'ambar madh qilingan oyatlardan olingan so'zlar.

V

1. "Ikingizdan madad" b' b' Sharqda mashhur xamsanavislar Nizomiy va Xusrav Dehlaviylar ko'zda tutiladi. Il'yos Yusufo'g'li Nizomiy Ganjaviy 1141 yilda Ganj shahrida tug'ilgan. 1203 yilda vafot etgan, shoirning qabri ham shu yerdadir. Ulug' ozarbayjon shoiri Nizomiy lirika va birinchi navbatda dostonnavislikda ulug' san'atkoridir. Nizomiy Sharq adabiyotida to'ng'ich xamsanavis sifatida shuhrat topgan. Shoirning "Xamsa"si "Maxzanul-asror" ("Sirlar xazinesi"), "Xusrav va Shirin", "Layli va Majnun", "Haft paykar" ("Yetti go'zal") va "Iskandarnoma" kabi dostonlarni o'z ichiga oladi. Nizomiy "Xamsa"si, o'z navbatida, "Panj ganj" nomi bilan ham ma'lumdur. Alisher Navoiy Nizomiyning bu asarini ko'pincha "Panj ganj" deb tilga oladi. Xusrav Dehlaviy - atoqli fors-tojik shoiri. Hayoti Hindistonda kechgan. Yaminiddin Abul Hasan Xusrav Dehlaviy 1253 yilda tug'ilgan, 1325 yil 27 sentabrda Dehlida vafot etgan.

Xusrav Dehlaviy fors, urdu va arab tillarida asarlar bitgan. Nizomiy "Panj ganj"i an'anasi asosida "Xamsa" yaratgan shoiridir. Xusrav Dehlaviyning otasi Sayfiddin Muhammad Kesh (Shahrisabz)lik bo'lib, mo'g'ullar istilosi vaqtida Hindistonga ko'chib ketgan edi. Dehli sultonlaridan Shamsiddin Eltutmish (1211 b' b' 1236) unga amirlik unvonini bergan. Sayfiddin Muhammad mo'g'ullarga qarshi Hindistondagi janglarning birida halok bo'lgach (1261), yosh Xusravni bobosi Imodul-mulk tarbiyalaydi. U 8 yoshida shayx Nizomiddin Avliyoga murid tushadi. Xusrav Dehlaviy keyinchalik shayx b' b' ustoziga bag'ishlab "Afzal ul-favoid" ("Foydali so'zlarning afzalligi) va "Rohat ul-muhibbin" ("Do'stlikning rohati") kabi asarlarini yozgan. Amir Xusrav Dehlaviyning "Tuhfat us-sig'ar" ("Yoshlik tuh-fasi", 1272), "Vasat ul-hayot" ("Hayot o'rtasida", 1284), "G'urra ul-kamol" ("Kamolotning boshlanishi", 1293), "Boqiyat un-nohiya" ("Saralarning sarasi", 1316), "Nihoyat ul-kamol" ("Kamolot cho'qqisi, 1323) kabi devonlari bor.

U "Qiron us-sa'dayn" ("Saodatli sayyoraning qo'shilishi", 1289), "Miftoh ul-futuh" ("G'alabalar kalidi", 1291), "Matla ul-anvor" (1299), "Shirin va Xusrav" (1298), "Majnun Laylo" (1298), "Oyinai Iskandariy" (1299), "Hasht behisht" ("Sakkiz jannat", 1301) kabi epik asarlarning muallifidir. Uning "Xamsa"si yuqorida nomlari tilga olingan keyingi besh dostonidan iboratdir.

Xusrav Dehlaviy "Xazoyin ul-futuh" ("G'alabalar xazina"si, 1311), "Duvalroniy va Xizirxon" (1316), "Nuh sipehr" ("To'qqiz qavat osmon". 1318), "Tug'luqnoma" va "Tarixi Dehli" kabi tarixiy besh risoladan iborat "E'jozi Xusrav" ("Xusrav mu'jizalari", 1319) nomli ilmiy asarlarning ham muallifidir. Badiuzzamon Xurosoniyning yozishicha: "Shoirlardan hech biri o'zidan keyin Amir Xusravchalik ko'p she'r qoldirmagan" (O'zSE, 12 tom. T. 1979. 406 b' b' 407-betlar).

2. Xizir b' b' afsonaga ko'ra, "obi hayvon" (tiriklik suvi)ni izlab topgan va undan ichib, abadiy tirik bo'lgan payg'ambar. Navoiy Nizomiy va Xusrav Dehlaviylarning o'ziga Xizirdek rahnamo bo'lishdarini istaydi.

3. Yoshlikdan Nizomiy va Xusrav Dehlaviy asarlarini sevib o'qigan Navoiyda ulardan olingan taassurot katta-katta asarlar yaratish fikrini o'ng'otganligi bu baytda e'tirof etilgan.

4. To'rt oromgoh b' b' "Xamsa"ning dastlabki to'rt ("Hayratul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor") dostonlaridir.

5. Bir, ikki, uch kishi - Nizomiy, Xusrav va Ashraf.

6. Qorun - afsonaviy obraz. Katta boylikka ega bo'lgan.

7. Skandar - Iskandarning, vazn talabiga ko'ra, qisqartirilgan shakli.

VI

1. Alisher Navoiy adabiyotning asosiy materiali bo'lgan so'zga katta e'tibor bergan. NAVOIY "so'z"ni o'z asarlarida ko'p na'noda ishlatadi. U "so'z" termin ostida insoniyatning hamma ma'naviy boyligini - alohida ijtimoiy kategoriya bo'lgan tilni ham, ideologiya formalaridan hisoblangan falsafa va badiiy adabiyotni ham tushuna beradi hamda ularni ko'p vaqt bir-biridan farq qilmaydi" (A. H a y i t m e t o v, Alisher Navoiyning adabiy-tanqidiy qarashlari, O'zSSR Fanlar akademiyasi nashriyoti, Toshkent, 1959, 78-bet). Navoiy "Xamsa"sining deyarli hamma dosgonlarida ("Farhod va Shirin" bundan mustasno) "So'z ta'rifida..." atamasi bilan maxsus bob ("Hayratul-abror"da XIV, "Layli va Majnun"da V, "Sab'ai sayyor"da V, "Saddi Iskandariy"da VI) yaratgan. "Xamsa"dagi dostonlarning Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiya bag'ishlangan boblarida ham so'zning qudrati, ta'siri va mohiyati haqida keng o'xtaydi.

Navoiy "badiiy so'zning jamiyatdagi kishi ongi va psixologiyasiga ijobiy va salbiy ta'sir kuchi" (A. Hayitmetov. Alisher Navoiyning adabiy-tanqidiy qarashlari, 79 bet)ni yaxshi bilgani holda, har bir shaxsga, ohang va mazmuniga ko'ra ham turlicha ta'sir etishi mumkinligini ko'zda tutib. "Hayratul-abror"da:

Ham so'z ila elga o'lumdin najat,

Ham so'z ila tonib o'lik tan hayot ("Xamsa", 1960, 104-bet) desa, "Saddi Iskandariy"da:

Urukka gar andin erur joyi pok

Va lekin tirikni ham aylar halok ("Xamsa", 1960, 632-bet) deydi.

2. Bahri Ummon - Ummon dengizi.

3. Dami Isaviy - an'anaviy afsonalarga ko'ra, Iso payg'ambar o'z nafasi bilan o'liklarni tiriltirish qudratiga ega bo'lgan. Bu yerda o'shanga ishora qilinadi.

4. "Ehtimol, uning hamrohi Jabroil (Ruhul-quds) bo'lgandir yoxud bu kelgan Iso (Ruhullah) payg'ambarning nafasidurkim, o'luklarni tiriltadi".

5. Takrir san'ati ishlatilgan bu baytda har uchala "qutub" b' b' kitob so'zining ko'pligini bildiradi.

6. Nodiri fard - Nizomiy Ganjaviyga nisbatan ishlatilgan.

7. Bssh ganj - Nizomiyning "Panj ganj" deb atalgan "Xamsa"sig a ishora.

8. Aning - Nizomiy Ganjaviy, muning - Xusrav Dehlaviy.

9. Ashraf - XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrning birikchi yarmida yashab ijod etgan hamda "Xamsa" yaratgan shoirlardan

bo'lib, uning to'liq ismi b "Ashraf nbn Shayxulimom Abu al-Husayn ibn al-Hasan al-Marog'iy at-Tabriziydir. Alisher Navoiy "Majolisun-nafois" asarida Ashraf haqida ma'lumot berib deydi: "Mavlono Ashraf b "darveshvasht va nomurodsheva kishi erdi. Va kiyiz burk ustina qurchuq chirmar erdi. Va el bila dog'i omizishi oz erdi. Ko'prak avqot "Xamsa" tatabbu'ig'a sarf qilur erdi, to ul kitobni tugatur tovfiqu topti, voqean, o'z xurdi holig'a ko'ra yamon bormaydur. Afv fozilotida "Xamsa"sidin bu bayt yaxshi voqe' bo'lubturkim:

Va nazdi kase k-o' ba donish meh asg,

Zi muchrimkushi churm baxshi beh ast...

(Mazmuni: Bilimda ilg'or bo'lgan kishi qoshida gunohkorni o'ldirishdan b "gunohini kechish yaxshidir") (Alisher Navoiy. Asarlar, 12-tom, T., 1966, 14-bet).

VII

1. Nuriddin Abdurahmon Jomiy b "1414 yilning 7 noyabrda Xurosonnig Jom shahrida shayxulislom - Nizomiddin Ahmad oilasida tug'ilgan. U maktab tahsilidan keyin, Hirotdagi Dilkash madrasasida, Mavlono Junayd qo'lida, keyinroq Shahobiddin Muhammad Jojarmiy va Aloiddin Ali Samarqandiy lardan ta'lim olgan.

Abdurahmon Jomiy Samarqandga kelib Qozizoda Rumi darslariga qatnashgan. U filologiya, falsafa, matematika, astronomiya, huquq kabi fanlar bilan chuqur shug'ullangan. Din va tasavvufni sinchkovlik bilan o'rgangan. Jomiy Bahovaddin Naqshbandiy ta'limoti ta'sirida bo'lgan Shayx Sa'diddin Qoshg'ariydan tasavvuf bo'nicha ta'lim oladi.

Abdurahmon Jomiy 1492 yil 8 noyabrda Hirotda vafot etgan. Abdurahmon Jomiyning "Fotihat ush-shabob" ("Yigitlik ibtidosi". 1479), "Vasat ul-iqd" ("O'rtacha marvarid shodasi", 1489), "Hotimat ul-hayot" ("Hayotning xotimasi", 1491) kabi devonlari ma'lum. Adib "Silsilat uz-zahab" ("Oltin zanjir", 1472), "Salomon va Absol", 1480 b "81 "Tuhfat ul-ahror" ("Hur kishilarning tuhfas", 1481 b "82). "Sabhat ul-abror" ("Yaxshi kishilarning tasbihi", 1482 b "83), "Yusuf na Zulayho", 1483, "Layli va Majnun", 1483, "Xiradnomai Iskandari" 1485 kabi dostonlarning muallifidir. Shoir mazkur yetti dostonni birlashtirib "Haft avrang" ("Yetti qarochi yulduz") nomini bergan. Shuniig uchun ham uning bu dostonlar majmuasi ko'proq "Haft avrang" nomi bilan mashhur bo'lgan.

Jomiyning "Bahoriston" asari ham ma'lum. Shoir adabiyotshunoslik sohasida "Risoi aruz", "Risoi qofiya", "Risoi muammo" kabi asarlar yaratgan. Adib tasavvuf va falsafaga oid "Naqshi-fusus" ("Javohirlar naqshi"), "Naqd un-nusus" ("Nusuyes tanqidi"), "Ashi'at ul-la'mat" ("Shu'lalar ziyosi"), "Nafohat ul-uns" ("Do'stlarning nafasi") kabi asarlarining ham muallifidir.

2. Birinchi misra oxiridagi "tuhfa" so'zi Abdurahmon Jomiy "Xamsa"sining birinchi doston b "Tuhfat ul-ahror"ga ishora.

Ikkinchi misradagi "tuhfa" b "sovg'a ma'nosida ishlatiladi.

3. "Subha" b "Jomiy "Xamsa"sidagi dostonning qisqartirilgan nomi.

4. Jomiyning "Yusuf va Zulayho" dostoniga ishora.

5. "Layli va Majnun" b "Jomiy asari.

VIII

1. Radd-ul-ajz-s-sadr san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: "Vujud sajdadan bunday foydalar ko'rsa, sajda qilmaganlarni bevujud desa bo'ladi".

2. Ikki baytning mazmuni: "Avval g'azal aytishga qasd qilib, jahon ichiga ulug' qiyomat soldim. Sog' odamlar buni o'qigan vaqtlarida, olamda qiyomat kunini ko'rganday bo'ladilar".

3. Bunday kichik ishga hech qanoatlana olmadim, ko'nglimda doimo ulug' muddao - orzu, maqsad (epik asarlar yozish) bor edi.

4. Ul - Xudo.

5. Bu bayt Toshkentda 1949 yilda nashr etilgan shoir "Tanlangan asarlarining V kitobida (27-bet) quyidagicha" berilgan:

Chu hotif menga bu nido ayladi,

Sen etgan adoni ado ayladi.

6. Navoiy baytning birinchi misraida "etib to'rti itmomg'a" deganda yaratayotgan "Xamsa"sining to'rt dostoni ("Hayratul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor")ni ko'zda tutgan bo'lsa, ikkinchi misrada "biri yetmamish erdi" deganda hali yozib tugallanmagan (Saddi Iskandariy b "T. A.) dostonini ko'zda tutmoqda.

7. Nazm elining shahi - Abdurahmon Jomiy ko'zda tutilmoqda.

8. Baytdagi alar b "Nizomiy va Xusrav Dehlaviy bo'lib; bu bir - Jomiy demakdir.

9. Bu so'zni "xush" shaklida yozsalar ham, "xash" o'qib, "kash" bilan qofiyadosh qilish odat bo'lgan.

IX

1. Shohi G'oziy b "Navoiy o'z asarlarida Husayn Boyqaroni ko'pincha shu unvon bilan yuritadi.

2. Ul iki uy - Jannat bilan Do'zax.

3. Sulgon Husayn - Sulton Husayn Biyqaro 1418 yili tug'ilgan, 1469 yili Hirotda taxtga o'tirib, 37 yil hukmronlik qilgan. U Husayniy taxallusi bilan g'azallar yozgan. Alisher Navoiy "Ma-olisun-nafoys"ning unga maxsus bag'ishlangan 8-majlisida Husayniy g'azallariga yuqori baho beradi. Sulton Husayn Bonqaro Alisher Navoiydan 5 yil keyin, 1506 yili Hirotda vafot etgan.

4. Mazmuni: "Uning otiga taqdir - tangri ehsoni doim bo'lsin va tangri uning shohligini doimiy qilsin deb yozgan".

5. Dashti Qifchoq - Sirdaryoning quyi oqimi va Balxash ko'lidan Dnepr daryosining quyi oqimlarigacha bo'lgan hududning XI b "XVI asrlardagi nomi. Dashti Qipchoq atamasini dastlab Nosir Xusrav (1003 b "1088) qo'llagan, shundan boshlab arab va fors tillaridagi asarlarda uchraydi. V. V. Bartol'dning aniqlashicha, Dashti Qipchoq aholisi (Sharq manbalarida - qipchoqlar, rus solnomalarida - poloveslar, Vizantiya tarix kitoblarida qo'monlar ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi bo'lib, charvachilik va ovchilik, daryo, ko'l yoqalarida yashagan aholi dehqonchilik, shaharlar (Saroy Botu, Saroy Berke, Urdu Bozor, Sig'noq, Arquq) dagi aholi esa hunarmandchilik va savdo-sotiq bilan shug'ullangan.

6. Bu va keyingi baytlarda kelgan "aning", "gar ul" b "Iskandarni bildirsa, "muning" b "Husayn Boyqaroni anglatadi.

7. Birinchn "rost" b "o'ng ma'nosida, ikkinchisi esa, musiqa kunlaridan birining nomi.

X

1. Sulton Badiuzzamon b "Sulton Husayn Boyqaroning katta o'g'li, Seyiston va Balx viloyatlarining hokimi (1496 b "1505). U

1314 yilda Istanbulda vafot etgap.

2. Bu baytda tavzi' (bir xil tovushga ega so'zlar, ayni paytda, "q" tovushi) hamda tasdir (bir so'zni ikki-uch yerda berish) san'atlari ishlatilgan.

XI

1. Odam Atovb"iudizm, xristian va islom afsonalari (masalan, "Bibliya")da birinchn odam, inson zotining otasi. Qadimiy ahdda yozilishicha, xudo Odam Atoni loydan yaratib, unga jon ato qilgan. Diniy adabiyotlarda Odam Ato nomi bilan bog'liq ko'plab afsona va rivoyatlar uchraydi.

2. Muhammad - Muhammad ibn Abdulloh (570b"571, Makka - 632.8.6, Madina)b"islomda ollohining elchisi, payg'ambar deb e'tirof etilgan tarixiy shaxs. U Quraysh qabilasining hoshimiylar xonadonida tug'ilgan. Yetimlikda o'sgan. Avval cho'ponlik bilan mashhur bo'lib, keyin savdogarlarga xizmat qilgan. U badavlat Xadichaga uylangach, mustaqil savdogarchilik bilan shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'ladi. 610b"622 yillar Makkada o'zini payg'ambar deb e'lon qiladi. U avvalgi ma'jusiylilikni tanqid qilib, unga yagona xudo to'g'risidagi ta'limotni qarshi qo'yadi. Lekii uning targ'iboti Makka hukmronlarininig qarshiligiga uchraydi va Muhammad o'z tarafdorlari bilan Yasrub (Madina)ga ko'chishga majbur bo'ladi, bu ko'chish hijra deyiladi (bu 622 yil 22 sentabrga to'g'ri keladi). Muhammad Madinaga kelib musulmonlar jamoasiga asos soladi.

3. Mazmuni: "Tangri uni payg'ambarlarning boshlig'i qildi va payg'ambarlik masnadiga o'tqazdi".

4. "Nizomut-tavorix" "(Tarixlarning nizomnomasi)"b"XIII asrda o'tgan Nosiriddin Abu Sa'id ibn Abdulloh Bayzaviy asari. Bu asar qadimiy Eronning umumiy tarixi bo'lib, unda Odam Atodan to eramizning 1265 yilgacha bo'lgan davr qamrab olinadi.

5. Peshdod, Kayoniy, Ashkoniy, Sosoniy - Eronning afsonaviy va tarixiy sulolalarn nomlari. Navoiy bu to'rtala sulolaning hukmronlik yillari 4336 yilu olti oy davom etganlgini xabar qiladi.

6. Kayumars - qadimgi Eronning afsonaviy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da shunday deb yozadi: "...Tarix ulamosi ittifoqi bila birovkim saltanat qildi, Kayumars erdi... Har taqdir bila podshohlik qoidasi andin burun yo'q erdi. Bu qoidani ul tuzdi. Dog'i avval kishikim, shahar bino qildi, ul erdi... Ming yashadi va lekin umrining oxirida qirq yil saltanat qildi. Dog'i Siyomak o'g'li Xushangnikim, nabirasi erdi, valiahd qildi...".

7. Xushang - Ajam podshohlarining to'ng'ich sulolasi - peshdo-diyarlarga mansub. Alisher Navoiy "Tarixn muluki Ajam"da yozadi: "Xushang xiradmand va odil va olim podshoh erdi va "Jovidi xirad" otlig' kitobni hikmat ilmida ul tasnif qildikim, Ma'mun xalifa vaziri Hasan Sahl andin biror nima topib, arab tiliga tarjima qilibtur... Va temurni toshdan ul chiqardi... Yerga farsh ul soldi va tulku va os tiyin terisin ul qiyarga qabul qildi... Doim tog'larda ibodat qilur erdi. Tavorixda mundoq masbatdurkim, devlar ani sajdada topib, tosh bila boshin yanchib o'ltur-dilar".

8. Tahmuras - Peshdodiy shohlaridan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da yozadi: "Tahmuras otasi Xushangning chin valiahdi erdi, aning o'rnida saltanat taxtida o'lturdi va xaloyiq rioyatag'a va mamolik himoyatig'a jidd bila mashg'ul bo'ldi. Va aning zamonida azim qahat voqe' bo'ldi... Va ro'za tutmoq andin sunnat qoldi. Va ul bino qilg'on shaharlar Marvda Kuhandiz va Xurosonda Nishopur va Isfahonda Mahriz va Soriyya... Va aning zamonida qattiq vabo bo'ldi. Har kimning bir sevar kishisi bor ersa erdi, aning suratin yasab, aning bila xursand bo'lur erdi, to butparast-liqqa bunjar bo'ldi. Va Tahmuras o'ttuz yil mulk surdi".

9. Nashopur, Marv, Sipohon - qadimgi shaharlar.

10. Jamshid - Eronning qadimgi afsonaviy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da yozadi: "Ba'zi ani Tahmurasning qardoshi debturlar va ba'zi qardoshining o'g'li. Chin saltanatqa o'lturdi, jahon mulkin adl va dod bila tuzdi... G'arib ixtirolar qildi. Va ul jumladin sipohiylik aslahasi... Sinon va harba va pichoq... ul yasadi. Va hammom bino qildi va g'avvoslig' hayol qildi... Va saltanatining zamoni yetti yuz yilg'acha bo'ldi... Zahhok (uni) tutib, arra bila ikki bo'lub, jismin pora-pora qildi".

11. Zahhok - Eronning afsonaviy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da yozadi: "Zahhok binni Mardos chun Jamshid qatlidan so'ng Pors taxtin oldi, zulmu sitam og'oz qildi. Faridun ani jazosig'a yetkurdi. Zahhok saltanati ming yil erdi". Zahhok - Firdavsiy "Shohnoma"sida ham tasvirlangan.

12. Faridunb"afsonaviy peshdodiy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da yozadi: "Faridun yaxshi axloqliq olim va odil podshoh erdi. Aning uch o'g'li bor erdi: ...Salim, Tur, Eraj. Mamolikni uchovga qismat qildn. Faridunning podshohligi besh yuz yil erdi...".

13. Manuchehr" Eronning afsonaviy peshdodiy podshohlaridan. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da yozadi: "Manuchehr Erajning qizining o'g'li erdi... Va ul odil podshoh erdi. Firod orig'in ul qozdi va Iroqqa suv eltti... Va ko'prak dehqonlig' ziynatu zebin ul arog'a keturdi... Manuchehr yuz yigirma yil podshohlig' qildi".

14. Nuvdarb"qadimiy Eronning peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da u haqda: "Nuvdar Manuchehrning o'g'lidir. Otasidan so'ngra mulk anga yetti. Ammo ul ayyosh va beparvo kishi erdi. Manuchehr qo'yg'on qoida pa rusmni tuza olmadi va mulk va sipohig'a xalal yo'l topib, Afrosiyob-cherik tortib kelib, ani tutub o'lturdi. Va o'n nkki yil Eron mulkida turub, buzugluq qildi. Va ul nav'kim. oz yerda obodlig' qoldi. Ba'zi taporixda Nuvdarni Sehri Narimon debturlar. Va podshohligii ba'zi olti yil va ba'zi ikki yil debturlar", deb yozadi.

15. Afrosiyob - qadimgi Eronning peshdodiylar sulolasiga mansub shoh. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uning haqida kuyidagilarni yozadi: "Ani debturlarkim, Pushang binni Tur binni Faridun o'g'lidir va ba'zi aning nisbatin Kayumarsg'a yetkurubturlar. Ammo burungi (binni Faridun - T. L.) durustroqdur. Chun Nuvdarni o'lturdi, eron mulkini andoq buzdiki, oz yerda ma'murluq qoldi, yig'ochlarni kesti va imoratni yiqti va korizlar bila bulog'larni ko'mdi. Va ul fursatda Somi Narimon o'tub, o'g'li zol Rustam otasi aning ta'ziyatig'a mashg'ul erdi, Zol ul kuchi bila sipoh orosta qilib, ani Eron mulkidin chiqrdi. Ba'zi debturlarkim, Zob binni Tahmosbkim, Manuchehr nabiralaridandur, xuruj qilib, ul aning bila urushur yarog'in topmay, yuz urub o'z mulkiga azimat qildi. Afrosiyob podshohlig'i o'n ikki yil erdi".

16. Zob Tahmosb - qadnmny Eronning peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam" asarida uning haqida to'xtalib, quyidagilarni yozgan: "Zob binni Tahmosb Feruz ham debturlar. Nasabi yuqori o'tti. Odil podshoh erdi. Ko'p vaqt Eronni Afrosiyob buzgon yerlarni isloh qildikim, yuz obodon-liqqa ko'ydi, Derlarkim, yetti yil raiyyatdin xiroj olmadi. Va ba'zi xazoyinkim. Manuchehr va Nuvdarni qolib erdikim, Afrosiyob qiloi hasonatidin iliklay olmadi. Ul xazoyin bila yetti yil Zob Tahmosb saltanat asbobin tuzub, maosh o'tkardi. Va Zol binni Som angach xidmatlar qildi va buzuq mamolikni tuzarda modallar qildi. Va Zob ikki rudxonakim, Zobin derlar, Iroq mulkida chnqardi. Va o'z hayoti zamonida saltanatni Girshaspqa musallam tutti. Aning podshohliqin Banokatiy besh yil debtur. O'zga tavorixda o'ttuz yildur".

17. Garshosb" Peshdodiylar sulolasiga mansub podshhlardan. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam" kitobida Garshosb xakida

quyidagicha ma'lumot beradi: "Garshosbning onasi" ibni Yamin binni Ya'qub alayhissalomning qizi erdi va otasi Zob binni Tahmosbning qardoshi erdi. Ko'prak tavorixda Rustam Dostonni aning naslidin debturlar. Ammo faqir qoshida bu qavl yiroqroq ko'rinur nevchunkim Zolkim, Rustamning otasidur, aning qoshida sipohlar erdi va Garshosbni "Guzida"da balki xeyli tavorixda Manuchebr nabiralari'ga chiqarib turlar. Va Rustamni Som binni Narimon binni Atrut binni Obting'a yetkurub turlar, vallohu a'lam. Garshosb bila chog'ida Afrosiyob yana cherik tortib Erong'a kelib, Garshosb bila masof tuzub, razm qildi. Afrosiyob urushida Garshosb favt bo'ldi va Zoli Zar Zobilistondin cherik tortib kelib, Afrosiyobni Erondin chiqardi. Va Garshosbning saltanati zamomida ixtilofdur: "Nizomut-tavorix" va Banokatiyda yigirma yildur, "Guzida" bila "Muntaxab"da olti yil, ba'zida besh yil xam bor...".

18. Ajambʻbu yerda Xuroson va Movarounnahrda mashhur qadimiy kuylardan birining nomi.

XII

1. Kayqubod - Eronda hukm surgan kayoniylar sulolasining dastlabki afsonaviy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uni bir yuz yigirma yil hukm surgan, deydi.
2. Rustam - Eronning mashhur afsonaviy qahramoni. Afsonalarga ko'ra, Zolning o'g'li bo'lgan Rustam Kayqubod va Kaykovuslar zamonida yashagan va mashhur qo'shin boshlig'i bo'lgan.
3. Kovusʻʻ afsonalarga ko'ra, Kayqubodning nabirasi. Kovus Eronlpg afsonashsh kayeppy sulolaspdap bo'lgan podshohlardan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da Kovus yuz ellik yil podshohlig' qilgan, deydi.
4. Gudarzʻʻ Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uning to'liq ismi Giv binni Gudarz Kashnod ekanligini aytadi. Eronning afsonaviy qahramonlaridan birning nomi.
5. Tusbʻʻ Eronning afsonaviy qo'shin boshliqlaridan biri. U Kayxusravga xizmat qilganligi to'g'risida Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da ma'lumot beradi.
6. Siyovush - afsonaviy Kaykovusning o'g'li. Siyovush haqida Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da yozadi: "...Kaykovusning o'g'li bor erdi, Sudobadin o'zga anodin Siyovush otlig'kim, Yusuf Alayhissalomdin so'ngra aningdek jamil yigit yo'q erdi... Va ani Rustam asrab erdi, tarbiyat topib erdi. Sudobabʻʻugay onasi anga oshiq bo'lub erdi, andin kom hosil qila olmay, o'z qo'rqunchidin Kaykovus qoshi-da ani o'zi bila badnom qilib chaqti va ul o'z baroati uchun o'tqa kirdi. Chun ul tuhmatdin muarro erdi, o'tdin osiyb topmadi va atosining xato royi va talavvun mizojidin vahim qilib, Turong'a Afrosiyob qoshig'a bordi. Afrosiyob anga e'zoz va ikrom qilib, qizin berib, Turkiston viloyatin berdi. Ammo Girsiyuznnng hasaddin sioyat qilg'oni bila tahqiq qilmay, ani begunoh o'lturdi va aning borasig'a ajab hayf yuzidin zulm bordi...".
7. Qayxusrav - qadimgi Eronning afsonaviy podshahlaridan biri bo'lib, Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uni Siyovushning o'g'Ich Kaykovusning nabirasi ekanligi haqida ma'lumot beradi.
8. Rustamu Zol - Rustamning otasi.
9. Luhrosb - Eronning qadimiy kayoniylar sulolasiga mansub afsonaviy podshohlardan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da Luhrosb haqida yozadi: "Luhrosb binni Avrand Kaikovusning inisining o'g'lidir. Drrul-mulki Balx erdi. Olamning ko'prak mulkin ochti. Ammo chun otalari saltanat qilmaydur erdilar va Kayxusravning o'g'li yo'q jihatidin mulkni angd berganda, elga qatig' keldi. Chun ul bu ishni angladi, el bila andoq borishtikim, borcha ani tiladilar... Chun Luhrosb taxtni Gushtaspqa topshirdi va o'zi Balxda ibodatqa mashg'ul erdi. Gushtasp ba'zi bilod fat-hig'a mashg'ul erkanda, Arjasp kelib Balxni olib, Luhrosbni o'lturdi Va Luhrospning podshohlig'i yuz yigirma yil erdi".
10. BalxbʻʻShimoliy Afg'onistonda, hozirgi Mozori Sharif g'arbidagi ko'hna shahar. Miloddan avval VII asrdan ma'lum. Balx tarixda Ummul bilod (shaharlar onasi) deb yuritilgan. Yunonlar Balxni Baqtra deb ataganlar.
11. BuxtunnasrbʻʻLuhrosbning afsonaviy lashkarboshlaridan biri.
12. Garshosbbʻʻ"Tarixi muluki Ajam"da Gushtasp tarzida berilgan: "Chun Luhrosb taxtni Gushtaspqa topshurdi va o'zi Balxda ibodatqa mashg'ul erdi... Gushtasp bʻʻHalab mulkida taxtqa o'lturdi, va zardusht aning zamonida paydo bo'ldi. Va Gushtasp osoridin Samarqand qo'rg'oni va devorikim, Eron va Turon orasig'a tortilibtur va Naso shahri va Bayzo shahrikim, base akobir va ashrof andindurlar. Va saltanati yuz yigirma yil erdi".
13. Zardushtbʻʻqadimgi Eronda Gushtasp zamonida o'tparastlik dinining asosini qurgan kishi (bu din shu iom bilan mashhur bo'lgan).
14. Majus - otashparastlik.
15. Bahman - qadimiy Eronning kayoniylar sulolasidan bo'lgan Luhrosbning nabirasi, Isfandiyorning o'g'li, Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da yozadi: "Bahman podshoh bo'lg'ondin so'ngra adl oyin qildi, Bahmanning otasi Tolut naslidin erdi va harami Argion binni Sulaymon alanhssalom qnzidip ikki o'g'li bor edi: Soson va Dorob. Uch qizi bor edi: Humoy va Farang va Bahmando'st. Soson zo'hid va mutaqiy kishi erdi. Mulikka parvo qilmadi, go'sha tutti. Humoyni Humoni ham debturlar. Bahmon o'z aqdig'a kiyurub erdi. Mavt marzida tojni aning qorniga quydikim, Dorobqa homila erdi... Ba'zi debturlarkim, Bahman podshohlig'ini yo Humoyg'a berdi, tojni andin tug'ar farzandga havola qildi. Va podshohlig'ining zamoin yuz o'n ikki yil erdi.
16. Zobuliston - qadimiy Eron viloyatlaridai birining nomi. Afsonaviy kahramon Rustam ko'pincha shu yerda yashagan.
17. Xumoy - Eronning afsonaviy podshoxlaridan Bahmanning xotini. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da u haqida quyidagilarni yozadi: "Humoy roy va xiradlig' xotun erdi. Bahmandin so'ngra taxtqa o'lturdi... Va Humoyning saltanatining muddati o'ttuz yil erdi va osori Istaxrda Hazorsutun erdikim, ani Iskandar buzdi va ba'zi Chihil minorni ham anga mansub qilib turlar. Va Samara shahrikim, Jorbodqon derlar ham, ul bino qildi".
18. Doro - Eronda o'tgan peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiyning "Tarihmul muluki Ajam" asarida Dorob deb berilgan va uning sababini batafsil tushuntirgan: "Humoy... Chun homila erdi, vaz' haml qildi va saltanat hubbi qo'ymadikim, o'g'lini podshohliqqa mansub qilib, o'zi anga muhofazat qilg'ay. Ani bir sanduqqa solib qiyr bila mahkam qilib, daryoga soldi. Debturlarkim, bir gozur ilikiga tushub, ani farzandchilay asrab tarbiyat qildi... Gozur ani suvda topqan uchun Dorob ot qo'ydi... Dorob chun Humoy o'rnig'a taxtqa o'lturdi, adl va dod pesha qildi. Va ul xiradmand va pahlavon va xo'b surat podshoh erdi... Va aning saltanatini ba'zi oltmish yil, ba'zi ellik ikki yil derlar".
19. Doroyi Doro - peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da yozadi: "Doro ibn Dorobni chup valiahd qilib erdi, otasi o'rniga podshoh bo'ldi. Chun zolim tab' kishi erdi, zulmidin ulug' el ozurda bo'ldilar... Va Doroning

podshohlig'i o'n to'rt yil erdi".

20. Pahlaviy - bu o'rinda O'rta Osiyo xalqlari orasida mashhur bo'lgan qadimiy kuylardan birining nomi.

XIII

1. Iskandar, Iskandar Zulqarnayib Ъ” Sharq xalqlari adabiyotida keng tarqalgan obraz. Bu obrazning paydo bo'lishi tarixiy yunon sarkardasi Aleksandr Makedonskiy faoliyatn bilan bog'liq. Iskandar Qur'onning surasida eslangan Zulqarnayindir. U Sharqdagi musulmon xalqlari orasida mashhur. Iskandar haqidagi ilk ma'lumot X asr tarixchilari Hamza ibn Hasan al-Isfahoniy, Dinyuvari, Tabariylar asarlarida, keyinroq Beruniyning "Qadimi xalqlardan qolgan yodgorliklar" kitobida uchraydi. Badiiy asarlarda, jumladan, Abu Ali Muhammad ibn Muhammad Bal'amiy asarida Iskandar salbiy obraz sifatida berilgan bo'lsa, Firdavsiyning "Shohnoma", Nizomiyning "Iskandarnoma", Amir Xusrav Dehlaviyning "Oyinai Iskandariy", Abdurahmon Jomiyning "Xiradnomai Iskandariy" asarlarida Iskandar obrazi fotih, olim. faylasuf va payg'ambar tarzida tasvirlangan.

Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da Iskandar haqida afsona, rivoyat va tarixiy asarlardan kelib chiqib fikr yuritadi. "Saddi Iskandariy" dostonida esa Iskandarning ideal obrazini yaratib, uni shoh va olim sifatida talqin etadi.

2. Ashki Doro - qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub afsonaviy podshoh. Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da xabar berishicha, hokimiyatni Abtahshi Rumiyan (uni o'ldirib) olib, Eronda uch yil hukmdorlik qilgan.

3. Ashki Ashkon - afsonaviy Ashki Doroning o'g'li bo'lib, Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da Ashki Ashkon yigirma yil podshohlik qilgan, deydi.

4. Bahromi Shopur - qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasidan bo'lgan afsonaviy podshohlardan biri. U otasi (Ashki Ashkon)dan keyin o'n bir yil taxtda o'tirgan, deydi Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da.

5. Yalosh ibni Bahrom - Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshohning nomi. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uni Bahrom binni Shopurning valiahdi bo'lganligi hamda o'n besh yil podshohlik qilganligini hikoya qiladi.

6. Hurmuz ibin Yalosh - ashkoniylar sulolasining podshohlaridan. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uni otasi (Yalosh ibin Bahrom)ga noyib bo'lib, o'n to'qqiz yil podshohlik qilganligini xabar beradi.

7. Narsi ibni Yalosh - qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan afsonaviy podshoh. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uning o'n yil podshohlik qilganligi haqida xabar bergan.

8. Feruzi Hurmuz Ъ” ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshoh. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da: "...aning saltanati o'ttuz yil erdi", deydi.

9. Yalosh ibn Feruz Ъ” ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan shoh Alisher Navoiy. "Tarixi muluki Ajam"da: "...ul Xusravning qardoshi erdi. Oqibat ul dog'i qardoshi ichgan sharbatni ichti va aning podshohlig'i yil erdi", deydi.

10. Xusrav ibn Yalosh Ъ” qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshohlardan bir.

11. Yaloshi Yalosh - ashkoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshohlardan biri. Ye. E. Bertel's bu nomni Baloshi Balosh, deydi.

12. Ardavoni Yalosh Ъ” ashkoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

13. Ardavon ibni Ashg'on Ъ” qadimiy Eronda ashkoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

14. Gudarzi Ashg'on Ъ” qadimiy Eronning ashkoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

15. Ardavon Ъ” Eronning ashkoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uni Arduvon binni Yalosh tarzida qalamga olib quyidagicha yozadi:

"Ashkoniylarning so'nggi podshohi erdi, azamat va tajammuli va mulkinging vus'ati ul tabaqadagi salotindin ortti. Va mulki tavoyifdin ko'pin ul maqhur qilib, mulkin oldi va o'ziga munqod qildi. Va oxirul-amr Ardasher Bobak ani oradin chiqarib mulk ashkoniylardan sosoniylarg'a intiqol topti..."

XIV

1. Ardasher ibni Bobak - sosoniylar sulolasidan bo'lgan birinchi podshoh. "Tarixi muluki Ajam"da u quyidagicha xarakterlanadi: "...Har taqdir bila Ardasher Bobak sosoniylarning avvalgi podshohidir. Va ul Soson binni Bahman nabirasidur. Va aning sharhi budirkim, chun Bahman Humoyni valiahd qildi, Sosonkim o'g'li erdi, go'sha tutti, andoqkim, mazkur bo'ldi... Sosondin bir o'g'ul qolib erdi, oti aning ham Soson erdi, mutavori va maktum yurur erdi.

2. Shopur bin Ardasher - sosoniylar sulolasidan bo'lgan Ardasher Bobakning o'g'li.

3. Hurmuz - qadimiy Eronning sosoniylar sulolasiga mansub bo'lgan podshoh.

4. Bahromi Hurmuz - sosoniylar sulolasiga mansub podshoh. "Tarixi muluki Ajam"da Alisher Navoiy Bahrom binni Hurmuz deb bergan. Navoiy yozadi: "Bahrom binni Hurmuz otasi Hurmuz vasiyati bila podshoh bo'ldi va Moniy naqqoshning, millatikim Zindiqqa erdi, aning zamonida shoyi' bo'ldi. Va ko'p xaloyiq anga firifta bo'ldilar va aning dinig'a kirdilar. Atboi qolin va bu Bahrom xudoparast erdi va xiradmand podshoh erdi. Tiladikim, Moniyning millatin daf' qilg'ay. Avval ani umidvorlig'lar bila musohib va mulozim qildi va atboin o'zidin vahimsiz qildi, to barcha zohir buldilar. Andin so'ngra ulamoni yig'ib, aning bila bahsqa soldi va ulamo ani yakfan qilib, kufni anga sobit qildilar. Bu hujjat bila Moniyning terisin so'yudurub, somon tiqtirdi va atboin qatl etti... Va Bahromning zamoni va muddati uch yil va uch oy erdi".

5. Bagromi Bahrom Ъ” sosoniylar sulolasiga mansub podshoh. Alisher Navoiy uni "Tarixi muluki Ajam"da Bahrom binni Bahrom tarzida ataydi.

6. Bahromi Bahromi Bahrom - sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh. "Tarixi muluki Ajam"da Bahrom binni Bahrom binni Bahrom deb berilgan. Navoiy yozadi: "Ota va abuka otin anga qo'yidilar, va lekin ani shahanshoh dedilar. Bu laqab bila shuhurat tutti va ul kishikim, bu laqab topti ul erdi. Sha'ni arjumand va axloqi dilpisand podshoh erdi, axloqi elga marg'ub va atvori ulusqa matlub. Zulm binosni buzdi va adl asosin tuzdi... Va ul to'rt oy mulk surdi..."

7. Narsi Ъ” sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshohlaridan biri. "Tarixi muluki Ajam"da uning to'lik ismini Narsi binni Bahrom deb keltiriladi.

8. Hurmuzi Narsi Ъ” sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshohlaridan Nasri binni Bahromning o'g'li. "Tarixi muluki Ajam"da Hurmuz binni Narsi deb berilgai va u quyidagicha xarakterlangan: "Ul bag'oyat mutakabbir kishi erdi. Saltanatidin burun bu sifotin el bilib, andin haroson erdilar... Bir kun g'oyat xudpisandlig'idin so'rdikim, maning af'ol va sifotimg'a ne nima keraklikdur?.. Hakim mundoq javob berdikim, xaloyiqqa hokim va sohibi ixtiyor bo'lg'ondek o'z nafsing'ga ham hokim va sohibi ixtiyor bo'lmoq sanga keraklikdur. Ul bu so'zdin, chun zoti javhari bor erdi, g'aflat uyqusidin seskanib, o'z qilg'i tebrasiga uyrulub, mustahsan avtor tutub, marzi axloq pesha qildi... Va Hurmuzning zamoni yetti yil yo to'qquz yil erdi".

9. Shopuri Hurmuz Ъ” sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.

10. Ardamer ibni Hurmuz - sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da: "Ardasher binni Hurmuz Shopur zul Aktofning inisi erdi. Vafot qilurda chun Shopur o'g'li kichik erdi, saltanatni inisig'a berdikim, o'g'li ulg'aysa, anga bergan... Chun Shopur o'g'li ulg'aydi, mulkni anga musallam tutib o'zi oradin chiqti. Saltanati, zamoni o'n yil erdi", deb yozgan.
11. Shopuri Shopur - sosoniy podshohlaridan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uning haqida quyidagilarni yozgan: "Shopur binni Shopur chun taxtqa o'ltirdi, bag'oyat atvori, husn va axloqi mustahsan podshoh erdi. G'oyat yaxshilig'idin Rum podshohini o'ziga muti' qilib erdi, andoqki qaisar vafoti chog'ida, chun o'g'li kichik erdi, Shopurg'a kishi yiborib, istido' qildikim, men qaribmen... o'g'li kichikdur, bir kishi... yiborkim, Rumda saltanat qilsun, O'g'lum ulg'aysa, mulkni anga topshurg'ay. Shopur Shirvinni yibordi... Chun mulk vorisi ulg'aydi, Shirvin taxalluf qilmay, mulkni anga topshurdi... Shopur chodir ichinda erdikim, qatiq yel qo'pub chodirni aning boshig'a yiqti va sutun boshig'a tegib, halok bo'ldi. Va saltanati besh yil va bir nima erdi".
12. Bahromi Shopur - sosoniy podshohlaridan biri. "Tarixi muluki Ajam"da shunday yoziladi: "Otasi Shopur o'rnida taxtqa o'lturdi va aning siyratin ba'zi muarrixlar yaxshi debturlar va ba'zi yomon. Va ani Kirmonshoh derlar... Bahromni ba'zi... bir yil podshohlik qildi debturlar...".
13. Feruz bin Yazdijird ƒ” sosoniy podshohlardan bo'lgan Hurmuz binni Yazdijirdning o'g'li. "Tarixi muluki Ajam"da Navoiy yozadi. "FeruZ binni Yazdijird musulmon aa oqil kordon va odil podshoh erdi. Adolat bila mamolikni obod qildi va saxovat bila raoyoni xushnud va shod etti. Aning saltanati zamonida yetti yil qahat voqe' bo'ldi va raoyodin xirojni soqit qildi. Bu yetti yil hech kishi kishidik hech nima tilamadi va ko'prak muhtojlarga xazinasidin vajhi maosh muqarrar qildi. Aning adolati barakatidin... yetti yildan so'ngrakim yomg'ur berdi. Ul yilda oncha mahsul karam qildikim, yetti yilliq qahatning qusuri rost bo'ldi... Va Feruz ko'prak mamolikni olg'ondin so'ngra Turkiston mulkiga etrdi. Va Turkiston podshohi aning bir manzilida azim chohlar qazib, ustidin xaspo'sh qilib erdi... ko'p el ul chohlarga tushti. Ittifoqan o'zi dog'i bir chohqa tushub halok bo'ldi... Va saltanati zamoni yigirmi yil erdi".
14. Yalosh ibni Feruz ƒ” sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.
15. Kubod ibni Feruz - sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.
10. Jomosb ƒ” sosoniylar sulolasidan, Qubod ibni Feruzning ukasi "Tarixi muluki Ajam"da uning haqida quyidagicha ma'lumot beriladi: "...Qubodni tutub band qildilar. Va Jomaspnikim, aning inisi erdi, podshoh qildilar. Mazdak qochib Ozarbayjong'a bordi va Qubodning singli ani hiyla bilan qochurdi. Va ul Turkistong'a borib, ba'zi hayotila debturlar, har taqdir bila ko'mak olib, mulk ustiga yurugach, bildilarkim, Jomasp aning bila muqovamat qila olmas. Ani ham band kildilar va Qubodg'a topshurub, Qubodni yana taxtqa o'lturttilar... Va muarrixlar Jomaspni muluk a'dodida tutmaydurlar".
17. Nushiravoni Qubod - Sharq xalqlari yozma va og'zaki ijodiyotida adolatparvar hukmron timsolida keng tarqalgan obraz Alisher Navoiy hal Nushiravonni odil podshoh sifatida talqin etgan. Bu nom Alisher Navoiy ijodida Nushirvon, Nushiravon va Anushirvon shakllarida uchraydi.
18. Hurmuz ibni Anushirvon - sosoniylar sulolasidan bo'lgan Nushirvonning o'g'li.
19. Parvez Hurmuz - Hurmuz ibni Anushirvonning o'g'li. U Sharq adabiyotida Xusrav Parviz nomi bilan mashhur. Xusrav Parviz Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviylar "Xamsa"sidagi ikkinchi doston "Xusrav va Shirin"ning asosiy qahramoni. Alisher Navoiy "Farhod va Shirin" dostonida uni bosqinchi, adolatsiz, zolim shoh sifatida tasvirlagan.
20. Sheruya - Parviz Hurmuzning o'g'li. Sheruya Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonidagi salbiy obrazlardan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uning haqida quyidagilarni yozgan: "Sheruya otasini o'lturgandin so'ngra, podshohlik taxtig'a o'lturdi... Ammo mujmali budurkim, Xusravning g'oyat tajammuli va joxidin ul nav'ki yukori te'dod qilildi, dimog'ida g'urur va fe'lida futur bo'lub erdi va siyosat va g'azabi elga haddin oshib erdi. Ul jumladin biri bukim, munajjimlar anga deb erdilarkim, sening zavoling o'z avlodningning ilgida bo'lg'usidur... Otasini o'lturgandin so'ngra aning ham jismiga azim ranj tori bo'lub, yetti oydin so'ngra hayot va diatin ajal muqozisig'a topshurdi. Mulk hirsidin o'n yetti og'o-inisini dog'i o'lturdi..."
21. Ardasher ƒ” sosoniylar sulolasidan bo'lgan Xisrav Parvizning nabirasi. Sheruyaning o'g'li. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da u haqmda mufassal ma'lumot beradi.
22. Qisra Arislon - Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uning to'liq nomini Kisro Arslon binni Kisro Qubod binni Feruz deb bergan.
23. Qisro - sosoniylar sulolasidan bo'lgap podshoh.
24. Turon - sosoniylar sulolasidan bo'lgap Parvizning qizi. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uning nomini Turondo'xt deb beradi va bu haqda yozadi. "Turondo'xt chun podshohlig' taxtig'a orom tutti, bag'oyat oqila erdi, bildikim, mulk anga o'zgalardek vafo qilmag'usidur. Dod va adl bunyod qildi va xaloyiqqa ko'p umidvorliglar berdi. O'zidan burungi jami' akosira zamonidni qolg'on shaltoqlarni jami' raoyog'a bag'ishlab, daftarlarin buyurdikim yuvdilar va yaxshi oyinlar orag'a kiyurdi... Va xaloyiq andin base muroffah va masrur bo'ldilar... Va Turondo'xt Shahrirrodni o'lturgop kishinikim, Mashhur Xurosoniy derlar erdi, tarbiyat qilib, vuzarat berdi. Va bir yilu to'rt oy podshohlik qilg'ondin so'ngra mulkka vido' qildi".
25. Parvez Baxrom - qadimiy Eronning sosoniylar sulolasidan bo'lgan podshoh.
26. Ozarm - sosoniylar sulolasidan bo'lgai Turondo'xtning singlisi.
27. Farrux ƒ” sosoniylar sulolasining oxirgi podshohlaridan biri. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam"da uni Farruxzod deb bergan: "...Yana kishi tilar erdilar. To mag'rib shaharlaridin birida Farruxzodni toptilar va taxtqa o'lturttilar. Va ani ham Parviz avlodidin debturlar. Va ul dogi olti oy saltanat qilg'ondin so'ngra qatlg'a keldi".
28. Yazdijird - sosoniylar sulolasining eng oxirgi podshohi.

XV

1. Ko'k toqiga ko'p sado solgan turt xayl - Eronda hukmronlik qilgan to'rt (peshdodiylar, kayoniylar, ashkoniylar va sosoniylar) suloladan iborat. Alisher Navoiy "Tarixi muluki Ajam" asari hamda "Saddi Iskandariy" dostonining XI, XII, XIII va XIV boblarida bu sulolalarning har biri to'g'risida o'zigacha mavjud bo'lgan tarixiy asar va manbalardan kelib chiqib ma'lumot beradi, ularning hammalarini "muluki Ajam" (Ajam hukmdorlari) deb ataydi.
2. Navoiy Iskandar ikkinchi (Kayoniylar) tabaqadai so'ng o'tdi, deydi, Aslida esa Iskandar sosoniylar davrida o'tgan.
3. Faylaqsb ƒ” Iskandarning otasi.
4. Mazmuni: "Ko'rdilarki, homilador xotin bir bola tuqqan, lekin xotning jismida ruh qolmagan (o'lgap)".
5. Ano so'gi - onasinnng motami.

6. Nori majusB”majusiy (o'tga topniuvchi)lar olovi, ya'ni yolqinli olov.
7. Donayi dahr - Abdurahmon Jomiy bo'lib, ayni paytda, u ham o'zinnng shu nomdagi dostonini yaratish bilan band bo'lgan.
8. Nassi qote' - keskin dalil.
9. NaqumohisB” Iskandar otasi Faylaqusning olim va donishmand vaziri bo'lgan, u Iskandarga yoshligidan boshlab tarbiya berib, unga ko'p ilmlarni o'rgatgan.
10. "Mustaqimin", "rojiin" munajjimlar termini bo'lib, yulduzlarning "to'g'ri yurishi" va yurishdagi "orqaga siljishi" kabi taxminlarni ifodalaydi.
11. Tifli farruxpayi pokzodb” Iskandar demak.
12. Xushku tar, bahru bar - quruq va suv, dengiz va yer yuzi ma'nosida.
13. Mazmuni: "Goh ot ustida qurol o'ynatar, goh yayov holda kuch ko'rsatar edi".
14. "Ota azasini bartaraf qilgan, taxtga chiqib, shohlik uzugini taqdi".
15. Alisher Navoiy dostoni qurilmasining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri, unda boblar oxiridagi lirik xotnmani ham takompllashtirganidir. Agar Nizomiy Ganjaviy "Iskandarnoma"ning "Sharafnoma" qismida soqiyga, "Iqbolnoma" qismida mutribga murojaat qilgan bo'lsa, Xusrav Dehlaviy esa har bir bob oxiridagi lirik xotimada ham soqiy va ham mutribga murojaat qilsa, Alisher Navoiy bob oxirida soqiy va mugribga murojaat qilish bilan birga, o'z-o'ziga ham murojaat qilish bilan bobni yakunlaydi.

XVI

1. Oldingi va bu baytning mazmuni:

- "Jat (hayvon o'rgatuvchi)niig aniq o'ynatishdan maqsadi non topish bo'lgach, uni itga tashlash mumkinmi, maymun topganini ichiga siqqancha yeb, qolganini lunjiga to'playdi".
2. Bu so'z "Xamsa"ning 1960 yil Toshkent nashrida "boyim" tarzida berilgan. Boshqa manbalarda "bim" (qo'rquv, qo'rqinch, xavf) shakldda to'g'ri yozilgan.
 3. Baytning mazmuni: "Himmat ahlining fe'li kengligi tufayli, uning oldida boy ham, kambag'al ham birdek ko'rinadi".
 4. Mazmuni: "Saxiyning qanday boyligi bo'lmasin, in'om etishda uning qimmatini ko'ziga ko'rinmaydi, hatto oxirgi tangasigacha ehson qilaveradi".

XVII

1. Bu hikoyat Abu Bakr Muhammad ibn Muhammad ibn al Valid al-Faxri at Turtushi (1220B”27 yilda o'lgan)ning "Siroj ul-mulk", Abdurahmon Jomiyning "Iskandarnoma" dostonlarida ham bor (Ye. E. Bertel's, Navoi va Djami, 300B”307, 360B”389-betlar). Navoiy unga, birinchidan, voqeani Mag'rib zamni (Shimoliy Afrika)da bo'lib o'tgani, ikkinchidan, o'sha joydagi podshohning jang vaqtida o'lgani kabi detallarni qo'shgan.
2. "Tirik odamlarga aralashmaydi, eski qabrlardan boshqa joyda turmaydi".
3. "Yana biri: hech birda kambag'allik bilan almashinmaydigan abadiy boyliklar".

XIX

1. Qarama-qarshi qo'yish usulidan foydalanib yaratilgan bu baytning mazmuni: "Sher tortishi kerak bo'lgan narsani chumoli qanday tortsin, filning yukini pashshaga ortib bo'ladimi axir".
2. Oldingi uch va bu baytning mazmuni:
"U har ishda zamon ahliidan ustun, shu bilan shohlikka loyiq, quyoshdek zo'r mehrlil, sof ko'ngil, qo'shin tortganda olamni qo'lga oladigan, adolat chog'i xuddi navbahorday charaqlagay, siyosat bobida jahonni o'rtovchi yashinday, shafqatsizlikda dushmanni qaytaradigan," qattqlik paytlarida xalqparvar bo'lsin".
3. "Soliq yozuvchi amaldor xalqqa sitam qilsa, soliq yozuvchi qo'lini qalamdek qalam qilsin (tiisin)".
4. Kitobat san'ati ishlatilgan bu baytda: zulm so'zidagi "lom" (l) ila "mim" (m)ni "lam"i jaxdga, ya'ni morfologik qoida bo'yicha, bo'lishsizlik belgisiga aylaptirib, "zulm" so'zining o'zini ham yo'q qilsin deyiladi.
5. Sening so'znng garchi jon bag'ishlog'chi bo'lsa-da, hozirgisi barchani yoppasiga qirib yuborgudek bo'ldi".
6. Yupiter planetasi, forsha nomi Birjis bo'lib, munajjimlar bu sayyorani "Sa'di akbar" va "Falak qozisi", joyi oltinchi falakda, deydilar.
7. Arastu - yunon faylasuflaridan Aristotel' ismining arabcha shakli. Navoiy tasviricha, Iskandarning yurishlarida uning yonida birga yurgan, har bir bobda ilm-hikmat yo'li bilan mushkullarini hal qilib turgan yetti olim, donishmand, hakimlardan biri.
8. Balinos - Iskandar atrofidagi yetti olim, hakimdan birining nomi.
9. Ilyos - qadimgi adabiyotda bu nom kishilarning daryo safarlarida yo'ldoshi va yo'l boshlovchisi simvoli o'laroq gavdalanadi, quruqlik safarlarida esa rahnamo Xizrdir.
10. Navoiy bu bayt orqali hammani (podshohmi u, gadomi u, qat'i nazar) adolatga undamoqda.

XX

1. Anushirvon - asli ismi Xusrav I bo'lib, laqabi Anushirvondir. Anushirvon so'zining ma'nosi - adabiy ruh egasi, ulmas ruh egasi demakdir. Anushirvon otasi Qubod o'lgandan so'ng (531 yil) taxtni egallaydi va Mazdak qo'zg'olonini bostiradi, shuning uchun voqeanomalarda adolat timsoli sifatida shuhrat qozongan.

XXI

MahmudB”tarixiy shaxs. Mahmud G'arnaviy ibn Sabuktagin (1030 yilda o'lgan)B”G'aznaviy davlati hukmdori (998B”1030), somoniylarning Xurosondagn noyibi Sabuktagin vafot etgach (997), taxtni uning katta o'g'li Mahmud g'aznaviy egallaydi. Uni Maisur ibn Nuh II (somoniylardan) Balx, Termiz va Bust shaharlari noyibi deb tan olishga majbur bo'lgan. Mahmud G'aznaviy 999 yili butun Xurosonna egallab o'zini sulton deb e'lon qilgan. So'ngra u 1001 yilda Qoraxonaylar xoni Nasr bilan shartnoma tuzgan. Shartnomaga ko'ra, ikkala davlat uchun Amudaryo chegara chizig'i deb belgilangan. Xorazmshoh Abulabbos Ma'mun (999B”1016) xalq qo'zg'oloni vaqtida qatl etilgach, Mahmud G'aznaviy 1017 yilda Xorazmnn bosib olgan.

Mahmud G'aznaviy 1025 yilda Movarounnahrda hujum qilib, Sog'oniyon hamda Xuttai (Ko'lob)ni o'ziga qaratib olgan. U Panjob, Kashmir va Shimoliy Hindiston viloyatlariga 17 marta talonchilik yurishlari uyushtirgan. Mahmud G'aznaviy pahlaviy va arab tillarini bilgan, o'zi she'rlar ham bitgan. U G'aznada juda ko'p nodir kitoblar to'plagan (o'arang: O'zSE, VII tom, T., 1976, 94-bet). Badiiy adabiyotda Mahmudni odil podshoh sifatida talqin etish an'anaga aylangan. Nizomiy Ganjaviyning "Maxzanul-asror" dostonida keltirilgan Sulton Sanjar va kampir xaqidagi, Navoiyning "Saddi Iskandariy" aslida Mahmud va Mas'ud (Mahmudning o'g'li) hikoyatlar fikrimizga yaxshi dalildir (ko'ring: Ye. E. B y e r t y e ' s, "Navoi i Djami" 390 str.). Navoiy bu hikoyatda Mahmud hayotiga bog'liq bir lavha (kampir uyiga bostirib kirgach sarbozlarni jazolashi) orkali uning odil bo'lganligini alohida ta'kidlaydi. Nizomiy va Navoiy dostonlarida tasvirlangan Mahmud obrazi tarixiy Mahmud G'aznaviy bo'lmay, buyuk shoirlar badiiy tafakkurlarining mahsulidir.

XXIII

1. Mo'badi nuqtasanj - so'zga epchil donishmad ma'nosida.
2. Yukoridagi ikki va bu baytning mazmuni: "Yana qissasiga aql yugurtirib, tarixlari ustida ko'p o'ylab ishlarida qanchaki g'aroyib bo'lsa u ishda ko'p ajoyib bor esa, unda mavjud bo'lgan yolg'onlarni chiqarib tashlab, unga nazm bilan bezak bersam", deydi.
3. Fathi bilod - shaharlarni qo'lga kiritish.
4. Mag'rib zamin - G'arb bu o'rinda Afrika mamlakatlari ma'nosida.
5. Zangibor - bu o'rinda Habashiston ma'nosida ishlatilgan.
6. Doro - Eronda o'tgan kayoniylar sulolasining oxirgi podshohi. Bu haqda yuqorida ham aytiladi.
7. Bilodi Farang - Yevropa mamlakatlari ma'nosida.
8. Baytning mazmuni: "U yerning xalqlarini mute' qilgach, Qrim bilan Andalus (Ispaniya)ni bosib oldi".
9. Zardusht - qadimgi Eronda o'tparastlik diniga asos solgan kishi (bu din shu nom bilan mashhur bo'lgan),
10. Suhayl nomli yulduz Yaman mamlakatida yaxshi ko'rinar ekan va u yerda haqiq atalgan qimmatbaho tosh ko'p topilar ekan, bu joyda o'shanga ishora qilinadi.
11. Mazmuni: "Os va Rus tomon yurganda, u yerdagilarnin yuzlari qo'rquvdan qahrabodek sarg'ayib ketdi".
12. Charkas - hozirgi Gruziya sostavida joylashgan mavze. Gurja esa hozirgi Gruziyaning tarixiy nomi.
13. Mazmuni: "Chigil bilan Yag'modan xuddi chamanda g'arbdan sharqqa esgan shamolday o'tib ketdi".
14. "Yo'llarin o'lchatgach, mamlakatning yo'llari orasidagi masofalar uchun yig'och (uzunlik) o'lchovini tayinladi".
15. Bir yig'och masofa o'n ikki ming qari (metr)ga teng.
16. Baytning mazmuni: "Uning tashabbusi bilan har bir yig'och yo'lga ma'lum belgi qo'yildi".
17. Mazmuni: "Tig'i chaqmoqday alangalangach, zanji (qora tanli negr)lar ko'mirday kuydilar".
18. "Oltin tuxum istab ko'p mashaqqatga duchor bo'lma, chunki oltin tuxum beruvchi qush havoga uchib ketgan (o'lgap)".
19. "Uning g'azab o'ti shunday alangalanib ketgan ediki, go'yo osmon ichida qiyomat-qoyim boshlangandek ko'rinar".
20. Baytning mazmuni: "Men unga shunday ta'zir beraykim, uni eslaganda har qanday badkirdor odamning ko'zi ochilib ketadigan bo'lsin".
21. Chavgonu go'y - chavgonвЂ”uchi egri uzun tayoq, go'y - chavgon o'yinida qo'llanadigan to'p, koptok.
22. "Sirlar tashuvchi (elchi) ikki bukilib dedi: "Joningga haqdan ming-minglab rahmatlar bo'lsin".
23. "Kishi o'ziga qul deb xitob qilishi har holda to'g'ri yo'l emas".
24. "Qo'ton (laylak) katta qushlardan sanaladi, lekin shunqor oldida uning nima joni bor?"
25. Oldingi ikki va bu baitning mazmuni: "Yana biri bukim, shoh menga ehson qilib, go'y bilan chavgon yuboribdir. Bunda ham bir maxfiy va ramziy ma'no bor. Masalan, olimlar justuju qilib, yer yuzini go'ydek dumaloq ekanini aniqlaganlar".

XXIV

1. Rifq - muloyimlik, yoqimlilik.
2. Mazmuni: "Qaysi amal - o'rinda bir guruh o'tirgan bo'lsa, hammasining mayli boshqa amalga - yuqori amalga o'tishida bo'ladi".
3. "Taassub oraga tashvish solgach, oraga yana nizo-adovat tushdi".
4. Mazmuni: "Bular ichida o'rta tabaqadagilarning nizolari ashaddyaroq bo'lib, bularning noahllig'idan juda Ko'p zarar yuzaga keladi".
5. Bu to'rt baytda Navoiy o'z zamonida ko'rgan fojialarini aks ettirgan: "Husayn Boyqaro bilan o'g'li orasiga nizo tushib, ko'p qon to'kilgandan, uning o'g'illari: oralarida va umuman Temur avlodi orasida dushmanlik paydo bo'lib, ko'p xalqni va bir-birlarini xarob qilganlar.
- Mazmuni: "Har qalay ikki darveshning do'stligi - bir-biriga dushman bo'lgan ikki shohdan afzaldir".

XXV

1. Chingizxon (asl nomi Temujin, Temuchin) (taxm. 1155вЂ”1227 25. 8)вЂ”mo'g'ul feodal imperiyasi asoschisi, sarkarda.
2. "Agar kishi do'stlikni havas qilsa, to' abad unga ushbu masal kifoyadir".

XXVI

1. "Shohi Faridunxaishm"вЂ”Iskandarga nisbatan ishlatilgan sifat.
2. "Hikmat oyini donanda"вЂ”Arastuga nisbatan aytilgan.
3. Uch baytning mazmuni: "Birovning nojo'ya bir ishi bo'lib, uni qilishi zarur bo'lib qoladi. Ammo bu ishdan el-yurtga katta-kon zarar yetadigan, tagi qaltis, janjal chiqadigan bo'lsa, birov bu ishni man' etish imkoniyatiga ega bo'lsayu, bundan o'zini chetga olsa, u kechirarli emas".

XXVII

1. Mazmuni: "Kishilar xayr berish uchun Rum, Zangibor, Farang mamlakatlaridan boshqa hamma joyga, dunyo bo'yicha to'xtovsiz choptilar".
2. TuronвЂ”O'rta Osiyoning shimoli-g'arbi va Qozog'istonning janubi-g'arbidagi tekislik.
3. "Hamma iqlimning hukmdorlari bo'yinlariga itoat xalqasini osib, to'da-to'da bo'lib kelishar edi".

4. Bu va oldingi uch baytning mazmuni: "Xitoy mamlakatining xoqoni Mangu ham, Hind elkning boshlig'i Qoraxon ham, Misr yurtining azizi Varqa' ham, Dasht elining hokimi Temurtosh ham, Xovaron mamlakatidan Farangisu, Shirvon elidan Davoli kabi kishilarning hamma-hammasi Doroning ko'z o'ngidan o'tishdi. Shoh va shahzodalarning, sarkarda va amaldorlarning son-sanog'i yo'q edi".
5. Mazmuni: "Lekin Iskandarning shiori sulh va tinchlik edi, u Doroga o'xshab hovliqmasdi".
6. "Kecha posbonlari qanchalik hushyor bo'lsa, qo'oshn qorovullari ham shunchalik ziyrakv" bedor edilar".
7. U (Iskandar) "Xaibar qo'rg'onidek handaq yasadi, yo'q Xaybar emas, Iskandar devoridek istehkom qurdi".
8. Bu ikki baytning mazmuni: "Men hikmat yo'lida muncha lof urib, ajab yerda urush maydonini yoyib-ochib qo'ngan ekanman. Bu yerdan qaytishning imkoni yo'q, urush qilsam nuqsondan boshqa hech narsa bo'lmas".
9. Mazmuni: "Qo'shinning har tarafini ilg'or qism o'rab oltan bo'lib, ular dushman tarafidan pisib keladigan tun o'g'rilarini (razvedkachilarni) qo'lga tushirish payida edilar".
10. "Go'yo yerda zilzila paydo bo'lib, u "o'z homilasini tashlab qo'ydi".
11. To'rt bayt mazmuni: "Taqdir ikki daryoga jo'sh soldi, bu g'avgo Mirrix planetasi qulog'iga yetdi. Polvonlar haybatli na'ralar torttilar, bu na'ralar yer qatlamlariga zilzila soldi. Yerda zilzila paydo bo'ldi, "va yer o'z yuklorini yuzaga chiqardi", qilichbozlar, falak turki (Mirrix planetasi)dek boshdan-oyoq ko'k temirga chulg'andilar".
12. Borong'or - harakatidagi qo'shining o'ng qanoti.
13. "Bu vaqtda jannatga o'xshash Samarqand yo'q edi, buni (Samarqandni) Iskandar bino qildi".
14. Shaypol - Iskandarning qo'shni boshliqlaridan biri.
15. "Qurollarning bir-biriga urilishidan chaqmoq o'ti yarqirar, otlarning kishnashidan esa, momaqaldiroq sadosi eshitilardi".
16. Mazmuni: "Falak beyaasining tabiati qisirlik bo'lmaganda, bu g'avgo odan u homila tashlab yuborar edi".
17. Boriqi Barbariyv" Doroning sobiq askari. U Dorodan ko'p jabr ko'rib, Iskandar qo'shiniga xizmatga o'tgan.
18. Harron - Doro pahlavonlaridan biri.
19. Shaydav" Harronning qarindoshlaridan, Doroning pahlavonlaridan biri bo'lgan.
20. Ravshanak - Eron shohi Doroning qizi. Doroning jang maydonida o'limi oldidan vasiyatiga ko'ra, Iskandar bu go'zal qizni xotinlikka olgan.
21. Bu baytning mazmuni: "Agar davr Doroga zaharni tez bergan bo'lsa, Iskandarga ham abadiyatni bera qolmaydi-ku!"

XXVIII

1. Ikki baytning mazmuki: "Kimki shohlik qilishni istasa, barcha askarlarning holidan voqif bo'lsin. Ularning ta'minoti masalasini hal qilganda, har kishining darajasiga qarab izzatini bajo keltirsin".
2. "Hayril-umur"v"ishning yaxshisi demak, bu yerda "ishning yaxshisi o'rtachalikdir" degan arabcha maqolga ishora qilingan.
3. Mazmuni: "Feruzani eshakmunchoqdan va butun chinnini siniq sopol ko'zadan farq qilsa".
4. Arabcha yozuvda har ikkala so'z bir shaklda - () yozilsa-da, birinchisi ming, ikkinchisi esa bir (abjad hisobida)dir.
5. Ikki baytning mazmuni: "Biyobonda o'lgan toshbaqaning quruq chanogi shaklan sadafni eslatadi. Lekin buning birida durdona bo'ls, ikkinchisida bir necha chirigan suyakdan o'zga narsa bo'lmaydi".

XXIX

1. Bu qismda gap Sulton Abu Said haqida bormoqda. Sulton Abu Said - Amir Temurning evaralaridan biri (Mironshohning nabirasi). Xuroson hukmdori bo'liap bu shoh Ozarbayjonga harbiy yurishi vaqtida Mug'on dashtida o'ldirilgan.

XXX

1. Navoiy dostonining asosiy boblaridagi hikmat qismida Iskandar ko'pincha Arastuga savol bilan murojaat qiladi. Bu yo'l faqat yetmish uchinchi bobning uchinchi qismida Suqrotga va yetmish yettinchi bobning uchinchi qismida Luqmonga murojaat qilish bilan o'zgartgan, xolos.
2. Mazmuni: "Lekin buni qilish nafsiga og'ir keladi va kishining nafs yengillik tomoniga mushtaq bo'ladi".
3. "Kimdakim biron yomon xislatga ega bo'lsa, har ishda va har qanday holatda o'sha tug'ma xislatning ta'sirdia yuradi".
4. Atoridv"Mercuriy sayyorasi.

XXXI

1. Baytning mazmuni: "Agar Doro ikkidan birini berib, uning ham yarmini xalqdan undirib kelgan bo'lsa, biz buni (maoshni) ikki baravar oshiramiz".
2. "Shoh: Xazinadan ikki hissadan maosh bering,- dedi. Shunday qilib, el ranjdan qutuldi".
3. Mazmuni: "Hamma xazinadan maoshini oldi, shah o'ziga tobelarni shunday rozi qildi".
4. Baytulharam - Makka shahridagi Ka'ba shu nom bilan yuritiladi.
5. Ilhomi hotif - g'oyibdan xabar beruvchi ilhom, joni xoif - qo'rquvchi jon.
6. Mazmuni: "Agar itoat qilmay, bo'yin egmay, xudo saqlasin, johillik va o'jarlik qilsang".
7. Mazmuni: "Elchilar har tarafga ketdilar. Ular ishda, so'zlashda lozim ko'ringan hamma narsani maydasidan yirigigacha bilib olgan edilar".
8. Oldingi beshala va bu baytning mazmuni: "Zero, tangri menga uch hunarni nasib qilibdurkim, agar birovdan yengilsam kutilmagan g'aroyib voqea bo'lur edi. Birinchisi shukim, mamlakatim nihoyatda mustahkam, uning tog'lari baland, qal'alari istehkom shaklida. Bundan tashqari, bu yerda yana bir ajoyib ish qilingankim, qal'aning butun tevaragi ham, yer osti ham daryodan iboratdir. Ikkinchisi shukim, mening bir qancha sehrgarlarim bor bo'lib, ular hammasi mendan moyana yeb yotadigan xizmatkorlardir Agar mening boshimga falak biron ofat yuborsa, ular shunday shafqatsizlik bilan chora ko'radilarki, sehr-joduni ishga solib, yumronqoziqni yirtqich sherga, bug'ini salobatda qonxo'r qoplonga aylantiradilar".
9. Hinduyi rahta - hindcha kuy.

XXXII

1. Uch baytning mazmuni: "Utning manqali may shirasida jonlanib tursayu, may shirasi xuddi manqaldagi o'tdek o'tkir bo'lsa.

O'rdak shakl, tiniq may idishi yonida bo'rdoqi o'rdak kabobi tursa, o'tning shu'lasi uyni gulshan, mayning jilvasi ko'zni ravshan aylasa".

2. Shoir bu misrada qor bilan qoplangan jahonni oq po'stinga o'ralgan kishiga o'xshatgan.
3. Muallif bu misrada suvni simobga va muzlagan suvni toza kumushga tashbih etmoqda.
4. "In yakod"b"b" ko'z tegmasin uchun o'qiladigan duoning boshi.

XXXIII

1. "Ko'z ochib qarasa uyda, xuddi qorong'u kechada hamma yoqni yoritib turgan Suxayl yulduzidek Layli o'tirgan ekan".

XXXIV

1. "...doroyi daryonaviol"b"b"Iskandar ma'nosida.
2. "...hakimi Masihomisol"b"b"Arastu demak.
3. "Buning dahshati bilinib turgach, kishi tabiati bundan qo'rquvda bo'lishi kerak edi".
4. To'rt bayt mazmuni: "Donishmand munajjim shunday dedi: "Bu ishning boshqa bir sababi bor. Masalan, qishning tabiati sovuq, nam va rutubatlidir. Aql bu mayealaga shu tarzda qaraydi, yosh kishilarning tabiatiga mayin havo yoqqani holda, harorat va quruqlik aziyat beradi. Quruqlik bilan issiq harorat alangalatgan kishi vujudini sovuq va namchil havo mo"tadil holatga keltiradi".
5. Shabobu kuhulat - yoshlik va qarilik ma'nooida.

XXXV

1. Aras ridib"b"Aras daryosi - hozirgi Ozarbayjon territoriyasida.
2. Sipohon - Isfahon. U Eronning markaziy qismida joylashgan tarixiy viloyat.
3. Xuroson"b"b"Eronning shimoliy sharqiy qismidagi tarixiy-ma'muriy viloyat.
4. Hirmand"b"b"Xurosondagi daryolardan biri.
5. Zobuliston - Erondagi bir viloyat (yuqorida ham eslatilgan).
6. Nimro'd - Xurosondagi daryo.
7. Dirijaz - Xurosondagi daryo.
8. Birohimi Adham (Ibrohim Adham)- shohlikdan voz kechib, tasavvuf yo'lini qabul qilgan mashhur shaxs. 777 yilda vafot etgan.
9. Murg'ob rud - Afg'oniston va Turkmaniston hududidan oqib o'tadigan daryo.
10. Chaxcharon"b"b"Xuroson hududidan oqib o'tadigan daryo.
11. Bu baytda shoir radd-ul-ajz mina-s-sadr san'atidan foydalangan. Xuroson - birinchi misraning boshi va ikkinchi misraning oxirida; Hiri (Hirot)- birinchi misraning oxiri va ikkinchi misraning boshida takrorlangan.
12. Movarounnahr"b"b"o'rta asrlarda Amudaryo bilan Sirdaryo oraliq'i shundan nom bilan atalgan.
13. Ko'hak"b"b" Zarafshon daryosining qadimgi nomi.
14. Furot (arabcha nomi Shatt-ul-Furot)"b"b"G'arbiy Osiyodagi eng katta daryo. U Turkiya, Suriya na Iroq hududidan oqib o'tadi.
15. Nil"b"b" Afrika qit'asidagi eng katta daryo.
16. Salsabil - jannatdagi afsonaviy buloq.
17. "Suv bu tepaning oldidan shunday oqar ediki, qaragan kishi: "Tepa oshiqning boshiyu, dars suvi unng ko'z yoshi",- derdi".
18. Bu blyt irsolu-l-masal san'atiga yaxshi misol bo'la oladi, Unda "mnng qarg'aga bir kesak" maqoli ishlatilgan.

XXXVII

1. Ikki baytning mazmuni: "Gado elga kam ko'rinishi kerak, ko'p ko'rnnaverishi uni hor qiladi". Feruza (toshi) oz bo'lgani uchun, azizdir, eshakhmunchoq ko'i bo'lgapidan o'ntasi bir puldir".
2. Mazmuni: "Shohining ko'zi ko'r bo'lgan edi".
3. Uch baytning mazmuni: "Kimki sa'y-harakat qilib, mening ko'zimni ochsa, unga ko'z nurimni, ya'ni ko'zim pardasida yashiringan qizimni nikohlab berib, uni ko'z qorachig'iday farzand etaman, ko'zim nurini unga payvand qilaman", deb va'da bergan edi.

XXXVIII

1. Yuqoridagi baytlarning mazmuni: "Ey hikmat ahliga saboq beruvchi hakim! Bir joyda istiqomat qilganda osoyishtaligu, safarga chiqqanda ming turli mashaqqat bor bo'lgani holda, nima uchun ilm-hikmat ahli safarni ma'qul topadi?"
2. "Safar o'tida kuyishni o'ziga maqsad qilib olgan odam ham vujud otini toblab, chiniqtirib kamolotga erishadi".
3. Ikki baytning mazmuni: "Masalan, safarda yurgan odamning yegan taomi yaxshi hazm bo'ladi. Ovqat tez hazm bo'ladimi, kishning salomatligi yaxshilanaaveradi".

XXXIX

1. Baytning mazmuni: "U shohning savlatidan qochqinda, falon qal'ada uning qo'rg'oni bor.
2. "Doimo ruhparvar nasim esib turgani uchun jannatga o'xshaydi, bo'lmasa jahannamning xuddi o'zidir".
3. "Bu ikkining tarki"b"b" o't va shamolning tarki ma'nosida.
4. Bu misrada takrir san'atidan ("ne" so'zning to'rt marta takrorlanishi orqali aytilayotgan fikr bo'rttirilib) mohirona foydalanilgan..
5. Baytda Navoiy iltizom san'atidan, o'rinli foydalangan. Unda "o't", "el". "suv" so'zlari bir necha bor takrorlangan bo'lib, ular, birinchidan, mazmunni kuchaytirgan, ikkinchidan, o'quvchi xotirida mustahkam iz qoldirishni ta'minlagan.
6. "Uning tubi Kayumars zamonidan beri yonib turgan katta olov o'chog'ining o'zidir".
7. Bu baytda tavzi' (bir xil tovushga ega bo'lgan so'zlardan foydalanish) hamda tasdir (so'zlar takrori) san'ati ishlatilgan.
8. "Har tomonga taxtga tosh bostirilgan, uning biriga yel, biriga o't yashirilgan".
9. "O't chohdan shu'la urganda, uning yallig'i qal'ani kuydiradi".
10. "Shu onda Iskandar bilan Aflotun ikkovlari qo'rg'onga tomoi emas, tangrining qudratiga ko'z tikdilar".
11. Bu ikki bandizod"b"b"Malluning o'g'li va qizi, demak.

12. "Yana tojingni o'zingga qaytarib, o'lkangni ham o'zingga berib chiqib ketamiz".
13. Bargi mamotni soz etmak b o'likni ko'mish uchun yarog'ini tayyorlash (lozim).
14. Amru Zayd b hozirgi "Eshmat", "Toshmat" degan ma'noda.

XLII

1. Agar qilsa ta'lil quvvat ketib,
Ko'pidin tabiatqa illat yetib.

Baytning birinchi misrasidagi "ta'lil" so'zi Abdujamil va Sultonali nusxalarida to'g'ri, o'z o'rnida qo'llanilgani holda, Istanbul va Toshkent nusxalarida "taqlil" tarzida berilganki, natijada baytning mazmuniga putur yetgan. "Ta'lil" so'zi kasallanish, bahona qilish ma'nolarini berib, baytning ikkinchi misrasidagi "illat" so'zm ham aynan "ta'lil"ni qo'llashni talab qilyapti. "Taqlil" esa "kamaytirmoq", "ozaytirmoq" ma'nolarini bildiradi. Baytdan ilgari qismlarda gap ovqatning inson me'dasi uchun zarurligi, qarilik, kamquvvatlik haqida ketayotganini hisobga olsak, ma'no quyidagicha oydinlashadi:

Kishi badani qaryalikka yuzlangach, gavda harorati pasayadi, natijada me'da susayadi, ovqat yaxshi hazm bo'lmaydi. Agar shu sabab bilan ovqat kam tanovvul qilinsa quvvat ketadi, ko'p yeyilsa hazm bo'lmaydi, badanga illat b kasallik yuzlanadi, qarilik ana shunday bedavo darddir.

XLIII

1. Bu besh baytda pil (fil) gavdasi ajoyib mubolag'a va o'xshatishlar bilan tasvirlangan: fil gavdasini yaxlit kulrang toshdan bo'lgan toqqa, boshini tog' uchidan chiqib turgan falak singari to'garak toshga o'xshatiladi, tog' bo'lganda ham kemaga o'xshab yuruvchi, ikki qulog'i esa kema yelkani kabi, xartumi "somon yo'li"day, balki ajdaho singari, deyiladi.
2. Bu misra talqini: filning tishi shaklan to'g'ri alifdek bo'la borib, lomdek egiladi. Shu o'xshatish orqali alifdek to'g'ri tishlar lom kabi egrilarning dastidan (loinkor ma'nosini bildiradi) balogardon bo'lib ketganligiga ishora qilinadi.
3. "Yana har bir fil ustida ajoyib bir taxt bo'lib, har taxtning ichida to'qqizta baxti kulgap hind malikasi o'tirar edi".
4. "Bular Zuhal (Saturn) yulduzi singari oltin rangda, Bahrom (Mars) yulduziday otashin va g'azabnok, o'ylaganlari nuqul urush va adovat edi".
5. "Bu vakillarning Iskandar oldida qimmatli g'oyat katta edi. Binobarin, ular tomonidai keltirilgan sovg'ayu tortiqlar uning nazdida bir qora pulchalik ham ko'rinmaydi".
6. Nigor - Dehli yaqinidagi o'rmon.
7. Iltizom san'ati ishlatilgan bu parchada sandal (qorasariq rangli, yoqimli hidli daraxt) bir nyocha bor takrorlangan. Shoir sandal so'zini ta'kidlash orqali tilga olingan joyning havosi g'oyatda yumshoq, yoqimli ekanligini bo'rttirib ko'rsatishga erishgan.
8. Sind - Xindistondagi daryolardan biri.
9. Fasli rabe' - bahor fasli.
10. "Unda qishu yoz rayhonlar to'la, asalari u yerda gul teruvchidir".

XLIV

1. Bu bantda ishlatilgan "ano" ikki ma'noni (ona va mashaqqat) bildiradi.
2. Rosu - susarlar oilasidan bo'lgan yirtqich hayvon bo'lib, u kaptar va tovuqqa juda o'ch bo'ladi.

XLV

1. Adan b Arabiston yarim orvlidagi yirik shaharlardan biri. Hozirgi Janubiy Yaman Xalq Respublikasi hududidadir.
2. "Adan mamlakatida bir savdogar bor edi, u savdo ishida o'z kasbdoshlarining eng ephili edi".
3. "Yo'lovchi savdogar o'z jonini qutqardi-yu, biroq o'z o'g'lidan ajralib qolganini ko'rdi".
4. Bu parchada tavzi' hamda iltizom san'atlari ishlatilgan.

XLVI

1. Doroyi xikmat b Iskandar ma'nosida.
2. Nuktapardozi donov b Arastuga nisbatan ishlatilgan.
3. "Biroq har bir kishi aql egasi bo'lsa, uning aqli o'ylamasdan biror ishni qabul qilmaydi".
4. Bu baytda irsoli masal san'ati ishlatilgan. Unda "kim nima eksa o'shani o'radi" xalq maqoli mavjud.

XLVII

1. Shast bilan moxiyi siymgun tutmoq - qarmoq bilan kumushday (tanga) baliq tutmoq.
2. Ko'si raxil cholmoq - ko'chish nog'orasini qoqmoq, ya'ni qo'zg'alish haqida signal berish,
3. Solib sulhdin so'z, yiborgay rasul, Borishmoq tariqini qilg'ay qabul. Baytdagi "borishmoq" so'zi "yarashmoq"qa ishoradir (borishmoq so'zining o'zi kelishmoq, kelishib olmoq ma'nolarini bildiradi).
4. "Tinchlik qoidasida kishi urushdan qancha yiroq bo'lsa, shuncha yaxshiroqdir".
5. "Hech shubhasiz, men g'olib bo'lishim kerak edi, oxirida ham haq (xudo) menga nusrat va zafar ato qildi".
6. Ayladik - bu joyda "aylasin" ma'nosida ishlatilgan.
7. Ravonroq ketursang javobi savob, Savob o'lg'usi bizga dog'i javob. Baytning birinchi misrasidagi "ravonroq" so'zi asarning 1960 yil nashrida "burunroq" tarzida berilgan.
8. Tundsher - Iskandarga berilgan sifat.
9. Ikki baytning mazmuni: "Butun Xitoy yurtlarining hammasidan, ya'ni yetti mamlakat, yo'q, yetti emas, yetmish ota-boboning yurtidan lashkar to'plagan, askarlari son jihatidan osmon yulduzidan ham, sahro qumidan ham ko'p edi".
10. "Aylanasi aroba (to'p arobasi) bilan shunday mustahkam qo'rg'on bo'ldiki, falak qo'rg'oni ham o'shanday mustahkam emas edi".
11. Aroba uza to'rab b to'p arobasi oldida katta qalqon, demak.
12. Chu Hoqon soridin ko'rundi qaro, Yasab turdi Iskandar ul dasht aro. Baytdagi "yasab turdi" iborasi nashr (1960)da "yasol tuzdi"ga aylantirilgan. Vaholonki, har ikki ibora mantiqan bir-biridan farq qilmaydi.
13. Ikki baytning mazmuni: "Ikki tomondan ehtiyot yuzasidan, qo'shinni qo'riqlash uchun, tun posbonlari chiqadilar. Bandi

ushlovchilar ham ketma-ket ravona bo'lib, eng xira hulkar yulduzlardek, ko'z ilg'amas harakat qila boshladilar".

14. Arab "B" agar"ning qisqartirilgan shakli (klassik adabiyotda vazn talabi bilan "agar" so'zini "ar" tarzida qisqartirib ishlatish keng odat bo'lgan).

XLVIII

1. Xurshidi iskandariyning chehra ochish "B" quyosh chiqishi ma'nosini bildiradi.
2. Mazmuni: "Yulduzlarning Chin qo'shinidek rangi o'chib, taqdir-qazo osmonining ko'k yaylovini taqir qilib qo'ydi".
3. "Popushakda shunqorni urish odati yo'q".
4. "Meni yo'l kezuvcchi elchi deb o'ylama, sening dargohingga xoqon keldi".
5. Qonim sabil - qonim hadya ma'nosida ishlatilgan.
6. Ikki baytning mazmuni: "Aslini olganda, senda uncha gunoh yo'q, hamma gap biz tomondan sodir bo'lyapti. Agar avvalgi so'zlarda, ba'zi bir anglashilmovchiliklar bo'lsa ham, endi uning sababini bilganimizdan so'ng, ko'nglimizda hech shubha qolmadi".
7. "Turki hijoz" "B" cholg'u kuyi.

XLIX

1. Bu bayt asarning boshqa nashrlarida uchramaydi. Undagi arabcha so'zlarning mazmuni: "Nazrlariga vafo qilurlar".
2. Nassi qur'on - qur'ondan dalil.
3. Yolg'onning yomon oqibatlariga olib kelishi haqida "Hayratul-abror" da ham hikoya bor ("Sher va Durroj" ni eslang).
4. Mazmuni: "Oldi-sotti ishi bitavermagach, oxirda og'irligi kampir (vazni) ga teng oltin berdilar".
5. "Agar shoh to'g'rini qo'yib, egri yo'ldan yuradigan bo'lsa, xudo ko'rsatmasin, shohlikdan voz kecha qolgani yaxshiroqdir".
6. "Rosti rasti" "B" rostlik, to'g'rilik - shodlik, farog'at keltiradi ma'nosida.
7. Mazmuni: "To'g'rilikning bayrog'i alif () dir, lekin u harf arabchada "alf" o'qilsa birni, "alf" o'qilsa mingni bildiradi". "Masalan, bir odamning fikri to'g'ri bo'lsa, dushman ko'pligidan qanday xavfi bor?"
8. Maqol ishlatish san'atidan foydalanib yozilgan bu baytning mazmuni quyidagicha: "O'ylash bilan maqsad yuzaga chiqadi, sabr bilan go'ra halvo bo'ladi".

LII

1. Xo'tan - Xitoyning shimoli-g'arbiy qismidagi qadimiy shahar. Taklamakon cho'lidagi vohaning markazi. Qadimda karvon yo'llarining kesishgan joyi bo'lgan. XV asrgacha Xo'tan orkali Xitoydan Yevropaga ipak olib borilgan.
2. Mazmuni: "Qachonki kun bilan oy qiron qilib, bir-biriga ro'baro' bo'lsa, arziyas dog'lar ularning nurlari orasida ko'zga ilinadimi?"
3. "Tab'imiz bir narsa deyishdan ojizdir, xurmo daraxti (jannatdagi) tubi daraxti ishini qilolmaydi".
4. Uch baytning mazmuni: "Uning sipoh (lashkar) lariga beriladigan moyonaning bir yilligini to'lash ham xalq uchun vojibdir. Yangi yilgi beriladigan xirojlarni esa dafina (ko'milgan boylik) qulfini ochib, men o'z xazinamdan naqd berib yubora qolarman. Agar sizlarga shu fikrim ma'qul bo'lsa, shaxsan shohni qanday e'zozlashni mening o'zim o'ylab ko'rarman!"
5. Mazmuni: "Yana bir ming to'qqiz yuz xil uy jihozlari qanday taxlanib tugilgan bo'lsa, shundan yechilmay turardi".
6. Oyinai Chin (Chiniy oyina) - xoqonning Iskandarga qilgan ajoyib sovg'alaridan biri bo'lib, Navoiyning ta'rificha, u oyinaning ikki yuzi ikki xil mo'jizali ya'ni bir yuzi orqali gunohkor va gunohsiz (gunohkor oyinaga qarasa aksi ko'rinmas, gunohsiz qarasa ko'rinar ekan) aniqlansa, ikkinchi yuzida majlisda o'tirib ko'p ichib mast bo'lib qolgan odamning basharasi namoyon bo'lar ekan.
7. Bayt mazmuni: Bukri va kambag'al, ustida ipdan to'qilgan eski kiyimi bo'lgan ko'rimsiz kishilar ko'ngil mamlakatining shohi bo'lishi mumkin. Insoniylikni, donolikni kiyim va tashqi ko'rinish belgilamaydi, demoqchi shoir. Yozilishida bir, ammo o'qilishi va ma'nosi turlicha bo'lgan so'zlar o'quvchini chalg'itib qo'pol ma'naviy xatolarni yuzaga keltiradi. Bu hol 1960 yil nashr nusxasida uchraydi:
Chu bayninda bu nuktag'a topti pay,
Bo'lub xushdil, anlar ravon tarki may.
Baytdagi "baininda" so'zining "bayn" shakli ora, oraliq, o'rta ma'nolarini anglatadi va uning bayt mazmuniga hech qanday aloqasi yo'q. Bantdan oldingi. qismlar esa Chin xoqoni tomonidan Iskandarga hadya qilingan "oynai chin" (Chiniy oyina) haqida hikoya qiladn. Ana shularni hisobga olib va baytdagi boshqa so'zlar mantiqidan kelib chiqib, bu so'zni "baininda" emas, "biynanda" deb o'qisak, "ko'ruvchi", "boquvchi" ma'nolarini beradi va shoir nazarda tutgan fikr oydinlashadi.
8. Sho'xi Chiniynajod" "B" xoqon Iskandarga tortiq qilgan go'zal, demak.
9. Ikki baytning mazmuni: "Yuzidagi kuldirgichi ham yarim davra shaklida bo'lib, bundan butun zamon kishilari jabrlanar edi. Bag'baqa chuqurchasi u davraning nuqtasi bo'lib, bu davrning ko'pgina bechoralari shu chuqurga asir bo'lib qolgan edilar".
10. Mazmuni: "Shoh shunday shaharni qurdiki, keksa dunyo ham misli yo'qligidan "lam'yakun" (misli bo'lmagan) oyatini o'qir edi".
11. "U bog'ning to'rt pargarli eshigi va sakkiz paxsali devori bor".
12. "Bu daraxt shoxlarining ko'kdagi manzarasini ko'rganda, "osmondagi yulduzlar shularning mevasi ekan" deb o'ylaysan".
13. Mazmuni: "Uning sahnalari, qubbalari va burchlari boshdan-oyoq oltin bilan bo'yalgan".
14. Ikki baytning mazmuni: "Avval, o'lkalarniig boshida toji bor amirsultonlari, ulardan so'ng vazir-vuzaroyu lashkarboshlari o'tirdilar. Aflotun, Arastu va Farfiyonus kabi hikmat ahlis "B" faylasuflar shoh atrofiga joylashdilar".

LIII

1. Bu baytda talmeh va o'xshatish san'atidan foydalanilgan. Unda berilgan Xalilulloh - Ibrohim payg'ambarning laqabi.
2. Baytdagi "kujpusht" so'zi Abdujamil., Sultonali va Porso Shamsiyev qo'lyozmalarida "ko'z pusht", nashr (1960) nusxasida "ko'z pushti" tarzida xato berilgan. Bu ahvolda berilishi uning mazmuninigina mavhumlashtirib qolmay, Navoiyning aytmoqchi bo'lgan falsafiy fikrini ham yo'qqa chiqargan. Bu so'z boshqa qo'lyozmalarda oddiy "z" emas, balki "jola" dagi uch nuqtali () yozilgan. Demak, () "ko'z" emas, balki "kuj" ekani, unga "pushti" emas, "pusht" so'zini qo'shib o'qib ko'rganimizda "kujpusht", ya'ni "bukir" ma'nosini anglatuvchi qo'shma so'z yasaladi. Demak, bu so'z mantiqan yuqoridagi misralarda qayd qilingan mazmunga muvofiq keladi va Navoiy aytmoqchi bo'lgan yuksak falsafiy ma'noni ochishga xizmat qiladi. Chunki birinchi misradagi

parokanda hol, ikkinchi misradagi "Bo'ynida chu bo'lg'ay ipe eski shol" jumlasini mantiqan ana shu "kujpusht" so'zining kelishini talab qiladi.

3. Baytning mazmuni: "Saxovatda mezon bulutdek bo'lmo'g'i lozim, zero, bulutga yer ham, yer egasi ham barobardir".

4. To'rt bayt mazmuni: "Mehmon hamma ovqatni yesin, to'ysiya deyish odamgarchilikdan bo'lsa ham, lekin majburan yedirib, kishini jabrlash insofdan emas. Sening uying Shayx Luqmonning mozori emas, seni hech kim bu joyni shayxi demaydi. Xudo molini isrof qilish, bu qanaqa gap? Jinnilarga o'xshab oziq-ovqatni to'kib-sochish nonko'rlik emasmi? Xudo "eng-iching" degani bilan, "isrof qilmang" ham deganku, axir?".

5. Ikki baytning mazmuni: "Eng yaxshi odat shu bo'lishi kerakki, yaxshimi-yomonmi, bir odam sening dasturxoningga mehmon bo'lgan ekan, boshlab uni xushmuomalalik bilan xursand qil, so'ngra esa, isrofgarchilik ham qilma, xasislik ham".

6. Mazmuni: "Ishingga "Akramuz-zayfa" (mehmonni siylang) so'zi nur solsa, "Xayrul-umur" (har bir ishda o'rtachalik) rasmini tut".

LIV

1. Bahrom go'r yoki Varaxran V (shohlik yillari 421B 433)B sostoniyalardan Yazdigirdning o'g'idi. Yaman podshohi Nu'mon va unnig o'g'li Munzir tarbiyasida o'sgan. Yazdigird zulmidan bezor bo'lgan xalq u vafot qilgandan sung Ardasher naslidan bo'lgan Kisroni (ba'zi manbalarda Xusravni) taxtga ko'taradi. Bu voqeadan xabar topgan Bahrom lashkar tortib Eronga keladi. U otasining xatolarini takrorlamaslik va mamlakatda adolat, tinchlik o'rnatishga o'z a'yonlari va xalq oldida qasamyod qiladi. An'anaviy shartga muvofiq ikkita sherni o'ldirib, ular o'rtasidagi tojni oladi va podshohlik taxtiga o'tiradi. Uning sevgan mashg'uloti go'rb 7 qulon ovi bo'lganligi uchun ham u Go'r laqabiga olgan.

Firdavsiyning "Shohnoma", Nizomiyning "Haft paykar", Xusrav Dehlaviyning "Hasht bihisht" va Alisher Navoiyning "Sab'ai sayyor" dostonlarida Bahrom Go'r adolatli shoh, jasur sarkarda, ayni vaqtda maishatparast, xudbin shaxs sifatida tasvirlangan.

2. Sakkiz baytning mazmuni: "U uch uylikdan bittasi Qorunday badavlat bo'lsa ham, ammo nazari past odam edi. U shohning aytganlariga ahamiyat bermadi. Ikkinchisi esa, isrofkunanda edi: u qo'ylar so'ydirib, katta qozonlar osdirib, zo'r bir ziyofatning tayyorgarligini ko'ra boshladi. Ochlik mehmonning dimog'ini kuydirib, ichini achitib turgan paytda, uning ertaga pishadigan oshidan nima foyda edi? Valekin, uchinchi xonadonning egasi aqlli odam edi. Zotan, aqldan madad oluvchi odamlar xushbaxtdirlar. U baxtiyor odam, shohni o'z uyiga olib kirib, o'sha ondayoq uning oldiga uyida tayyor turgan non bilan qatiqni qo'ydi. Mohazar (tayyor turgan ovqat)ni yegach, shohdan ochlik ranji, mashaqqati ketib, joni huzur topti. Binobarin, shoh mana shu mohazar bilan mehmon qilgan mehmondo'stga behaddu-hisob mol-dunyo hadya etgani holda, haligi past odamga juda qattiq tanbeh berdi".

LV

1. Farmondehi ro'zgor" B Iskandarga nisbatan ishlatilgan birikma.

LVI

1. Chin - hezirgi Birma Ittifoqi tarkibidagi bir okrugning nomi. U Bangladesh va Hindiston bilan chegaradosh. Bu joy qadimda Xitoy tarkibida bo'lgan.

2. Bu baytda Iskadar quyoshga, xoqon esa oyga o'xshatiladi.

3. Bu baytda shoir tarse' san'atidan o'rinni foydalangan. Baytdagi hamma so'zlarning vazni teng.

4. Bu baytda: "Yulduzlar holatini va yer yuzidagi "mavolid", ya'ni jonli va jonsiz, tabiatni tekshirib", deyilgan.

5. Kavkab anzori - yulduzlarning o'zaro munosabat darajalari.

6. Mazmuni: "Ma'dan aralashmalaridan tilsim qilib, dumaloq shaklga ega bo'lgan ikki kurol yasadilar".

7. Falak tulu arzi - falakning uzunlik va kengligi ma'nosida.

8. Mir'oti getinamo" B jahonnamo ko'zgu.

9. Quyosh kuzgusining sharaf burji topishi - bahor kelishi ma'nosini bildiradi.

10. Mazmuni: "Hammalari ilm bobida abadiy baxt kabi, yolg'izlik, soflikda sof aql kabi".

11. Uch baytning mazmuni: "Shoh suturlob (astrolyabiya)ni qo'lga olib, shu asbob yordami bilan falakning vaziyati qanaqa-yu, shu'lalariga qaraganda, quyosh yurishidagi yuksak daraja qayerda ekanini aniqlagach, baxtiyorlik bilan mayga mayl qilib, shodlik kelinchagini o'ziga nikohlab oldi".

12. Olti baytning mazmuni. "Har bir kimsaning toju taxti bo'lsa, u o'zidan keyin o'rniga valiahd qoldirish tadbirini ham ko'rmog'i lozim. Masalan, quyosh magrib (g'arb)ga botish oldidan o'z o'rniga oyni qoyilmaqom qiladi. Mohitobon garchi quyoshchalik nur taratmasa ham, bari bir uning yorug'ligi o'rnida o'rinbosar bo'lib qoladi. Agar bir daraxt bogdan ko'chirilsa-yu, o'rnida bir yosh nihol qolsa. oqibat natijada u bog'ning ziynati bo'lib qoladi, ham mevasi, ham soyasi bilan kishilarga naf yetkazadi".

13. Tajnis (bir shakldagi so'zlarni turli ma'noda ishlatish) san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: "Navoiy, turgan manzilning Chinda bo'lgach, to'y tugaguncha "Changa" (yor-yor) vaznida kuylayver".

LVII

1. Ikki baytning mazmuni: "Hut (fevral'-martga to'g'ri keladi) kirib sabzalarga jon bitishi bilan, doim tirik va abadiy o'lmas yaratuvchi oftobni hamal (mart-aprel') sabzalari (burji) tomon yo'llab, tabiat ne'matlarini kuyosh harorati bilan parvarish qilish taraddudiga tushdi.

2. Izomi ramim - chirigan so'ngak (bu yerda daraxtning tanasi ma'nosida ishlatilgan).

3. Mazmuni: "Qonda fasod paydo bo'lsa, savdo ko'paygani" degani hakimlar ta'biri bo'lib, bu yerda lolani qonga, undagn qoralarni savdoga o'xshatgan.

4. O'vidin tushub bog' aro zilzila, Choqin shaklidan bo'ynida silsila.

Baytning birinchi misrasidagi "o'vidin" so'zi Sultonali nusxasida "aridin" shaklida yozilgan. Ma'lumki. "ari" so'zi alif bilan yoziladi. Demak, kotib ayn harfidan keyin keladigan "vov" harfini "re" shaklida yozib, ham orfografik xatoga, ham ma'no buzilishiga yo'l qo'ygan. Baytdan ilgarigi misralarda bahor fasli, sheri g'urrondek na'ra tortib osmonda kezib yurgan seryog'in bulutlar, ulardan tomgan obi hayot qatralar, chaqmoq shu'lalari kabi manzaralar tasvirlangan. Shularga yuqoridagi bayt mazmunini ham qo'shib sharhlasak, quyidagi manzara namoyon bo'ladi va baytning ma'nosini "aridin" emas, "o'vidin" so'zi ochishga xizmat

qilajagiga ishonchimiz komil bo'ladi: Gulzorga yoqqan bahor yomg'irini qatra deb o'ylama, uning har bir tomchisi obi hayotu yirik durlardir. Momaqaldiroq ovozidan go'yo bog'da zilzila bo'layotgandek hamma yoq titraydi. Chaqmoq o'zining olovli rangi bilan go'yo shersifat bulutlar bo'yniga tilla zanjir taqadi.

LIX

1. Ikki baytning mazmuni: "Yer yuzi va undagi odamlarning tabiati to'rt unsurga bo'linadi: issiq, sovuq, ho'l va quruq, bu esa o't va suv, yel va tuproq" demakdir.

LX

1. To'rt bayt mazmuni: "Ravshanak katta xotin sifatida. yotoqda shoh bazmini qizdirar, u bilan har doim bir taxtda tizzama-tizza o'tirar hamda haramxonadagi barcha xonimlarga boshliq va malika edi. Nozmehr esa, ikkinchi darajada, o'rim taxt yonida bo'lib, shohga itoatkorlarcha bo'yin egib o'tirar va goho g'amzakuyu istng'no bilan Iskandarning jigarini xun qilar edi".
2. Mahi somiriy: Kashmirning sohirib o'ziga maftun qiladigan, demak.
3. "Shakar idishini shakarrez qildi, ya'ni tor og'zidan shirin so'z aytdi, lekin u bol tagida ari nayzasi, ya'ni achchiq so'z bor edi".
4. "Uning g'amzasi jahonni sehrlasa, menga yuzlab Sommiriy buzoq bo'ladi". Bunday Sommiriy mifologik obraz. U Muso payg'ambar zamonida Musoga qarshi chiqib, gapiradigan oltin buzoq yasab, shu bilan kishilarni uziga qaratahga uringan ekan. Bu baytda o'shanga ishora qilingan.
5. Nozmehr murojaatining bu qismi iltizom san'atiga yorqin misol bo'lib, unda "gar ul" (Ravshanak), "manga" (Nozmehr), "gar ul" (Ravshanak), "mening" (Nozmehr), so'zlari alohida ta'kidlanmoqda.
6. Irsoli masal san'ati ishlatilgan bu baytda: "Oz baxt - ko'p husndan yaxshiroq" xalq maqoli mavjud.
7. Ikki baytning mazmuni: "Ohu sherni shu usul bilan ov qilgach, o'z shikormga muhabbat izhor ayladi. Sandal shohiga fil tishi urilgach, so'ngra ne bo'lganini aytishga ehtiyoj yo'qdir".
8. Bu so'z boshqa hamma oldingi nashrlarda "solib" tarzida berilgan.
9. Mulki Gajrot - G'arbiy Hindistonda Arabiston dengizi sohilidagi joyning nomi.
10. Ikki baytning mazmuni: "U dashtni itga o'xshash jonivorlar tutib ketgan bo'lib, bu maxluqlar ko'rinishda xuddi chumolini eslatar edilar. Hammasining oyoq-qo'llari chumoliniki singari bo'lishiga qaramay, lekin ular yirtqich sherdan zo'r edilar".
11. "Ollouhu taoloning qudrati shunday ulug'ki, uning qudrati oldida har qanday aql, bilim va kamolot egasi o'jizdir".
12. Bu so'z barcha nashrlarda "vu" deb berilgan.

LXI

1. Basirat ko'zi b o'z aql-idrok ko'zi, tafakkur ko'zi, qalb ko'zi va ibrat ko'zi, demakdir.
2. Osmonning to'qqiz qavat dasturxonida yuz tuman noz-ne'mat bo'lgani bilan (qo'l yetmagach) undan ne foyda?"
3. Uch baytning mazmuni: "Boshlab, men odam vujudiy timsolini sharhlab beray, so'ngra, uning ma'naviy ahvolini bayon aylay. Bu timsol deganim - saxiy dengizning duri, yo'q, dengiz duri emas, inson vujudi bog'ining sarv daraxtidir. Odamning boshida shohlik toji bor bo'lib, bu toj ustida qimmatbaho la'l o'rnatilgan".

LXIV

1. Baytdagi "mashriqin" so'zi Abdujamil va Toshkent nusxalarida hamda nashr (1960) nusxasida ham "mag'ribin" shaklida xato berilgan. Bayt mazmuniga e'tibor beradigan bo'lsak, bu yerda so'z quyosh haqida, uning Mashriq (Sharq, kunchiqar)dan yuz ochib ko'tarilishi haqida ketyapti. Baytdagi "shah" so'zi Iskandarga emas, balki osmon shohi - quyoshga taalluqlidir. Bayt mazmuni: Tong o'z alvon bayrog'ini ko'tarib yorisha boshladi, Mashriq shohi - Quyosh jamol ko'rsata boshladi.
2. Mazmuni: "Yana saf tortgan jangchilarning na'ralari yangrab, jang nog'aralarining sadosi yeru ko'kni chok-chok qila boshladi".
3. "Bularning ko'zi ko'k, soqoli sariq, yuzi qora bo'lgani holda, hammasining peshonasida shoxi bor edi".
4. Bu baytda o'xshatish - Karkadan (Iskandar pahlavonlaridan biri)ni filga monand etish bilan birga, unda tajnis (karkadan b o'z karktan) san'ati ham ishlatilgan.
5. Ra'd - Karkadanning laqabi.
6. Ikki baytning mazmuni: "Nihoyat, vahshiydan tug'ilgan qaysar pahlavon bir hamla qilib, uning bo'yniga changakli xodani soldi. Changak mahkam o'rnamagach, xuddi qarmoq bilan baliq tutgandek uni tortib yerga urdi".
7. Qahqar - Iskandar pahlavonlaridan birining laqabi.
8. "O'z kishilariga, "urush qil" deb qat'iy buyurolmasdi, chunki harif g'oyat zo'r edi".
9. Ikki baytning mazmuni: "Bu go'zal, husnda xurshidi tobonning xuddi o'zi, yana Zuhra yulduzidek xushovoz san'atkordir. Bu sifatleri bir tarafda tursin, jang maydonida bunga bas keladigan jangchi topilmas".
10. Chin xoqoni Iskandarga tortiq etgan qiz g'oyatda go'zal bo'lgan. Nizomiy dostonida tasvirlanishicha, u (qiz) vahshiylarga asir tushadi va uni Iskandar odamlari ozod etadilar hamda Iskandar unga uylanadi. Navoiyda tasvirlangan bu obraz o'zining sadoqati, ephilligi, qisqasi, mislsiz jasorati bilan Iskandarni lol qoldiradi. Biroq Iskandar unga uylanmaydi.
11. "Qilingan bu shafqatu marhamatlar uning bo'yniga qullik sirtmog'ini soldi".
12. "Qachon vaslga erishuv nasib bo'lsa, shu damni kutib, bir damgina bo'lsa ham uni g'animat bil!".

LXV

1. Talmih san'ati ishlatilgan (Sulaymon, Farhod va Majnunga ishora) uch baytning mazmuni: "Agar Sulaymonsiz qolganiga motamzada bo'lmaganida edi, uzuk o'z ko'ksiga tosh urmasdi. Tog' bechora Farhodsiz jon azobi chekadi shekilli, ertayu kech sado solib, fig'on qiladi. Dasht, joni azobda qolgan Majnundan ajralgani uchun, katta yo'lda yuzini timdalab yotibdi".
2. Olti baytning mazmuni: "Firoq dastida jabrlanuvchilarning boshidagi balo bir necha xildir: biri.- molu davlat ayrilig'i bo'lib, jahon ahliga buning ta'siri zo'rdir. Do'st-yordan ayriliq dog'i ham kishining yurak-bag'rini kuydg'rib yuboradi: qarindosh-urug', tuqqan jigarlarning hajri ham yomon, u kishi joniga iztirob soladi, yana biri ishq dardiga muftalo bo'lib, birovga ko'ngil qo'yishdir.
3. Ayriqliqlarning hammasida azob-uqubat boru ammo hech qaysisining mashaqqati mana shu keyingichalik emas. Agar haqiqiy maqsadga yetishish yo'li topilmasa, bularning barchasidan mana shunisi mushkuldir".

LXVI

1. Majnun va Layli afsonaviy shaxslar bo'lib, ularning samimiy sevgilari haqida hikoya qiluvchi ko'p rivoyat, ertak va dostonlar mavjud. Layli va Majnun Alisher Navoiyning shu nomdagi dostonida bosh qahramon sifatida tasvirlangan.
2. Najd - Arabistondagi tog'lardan biry. Afsonalarga qaraganda, Majnun ko'pincha ana shu tog' etagida yashagai.

LXVIII

1. Ya'juj - afsonaga ko'ra, xunuk bashara, bahaybat, hamma narsani nobud qiluvchi, odamxo'r maxluq.
2. "O'ng va so'ldan hech kimning kelishiga yo'l qo'ymaydilar".
3. Besh baytning mazmuni: "Bu yerda garmisel shamollar shunday hujum bilan esadiki, bu shamol tekkan zahoti kishi halok bo'ladi. U yerning hatto mo'tadil hisoblangan shamoli esganda ajdaho bo'lsa ham mavh etadi. U dashtning qolgan uch kunlik yo'li esa, hammasi ilonlardan iboratdir. U ilonlar kofcha, af'i, ja'fariy kabi zaharli ilonlar bo'lib, har biri u yerdagi xazinalarni poylaydigan ajdaholardir. Ularning soni ming tumandan oshadi, ming tuman qayoqda, balki u ilonlarning son-sanog'i yo'q".
4. Hamul turki chin - Chin xoqoni Iskandarga tortiq qilgan go'zal ayolga ishora.
5. Xush so'zi xash o'qiladi.
6. Qirvoi sarhadib Ъ” qadimiy eron viloyatlaridan biri.
7. Uch baytning mazmuni: "Bu tog' bilan zulmat o'rtasida bir vodiy bo'lib, yo'l boshlovchilar u tarafga bora olmaydilar. U zulmat emas, jahannamdir, vodiy emas - do'zaxdir. Qisqasi, u yer - ya'juj deganlarning qarargohidir. Bu ya'juj deganimiz yuz ming tuman balodan iborat. bo'lib, biz shu behisob balolardan qochganlarmiz".
8. Bu baytda ajoyib sifatlash - parokanda soch, kichraytirish - bir qarish, mubolag'a - uch quloch ishlatilgan.
9. O'n ming qari - taxminan o'n ming metrga teng masofa.
10. Rang to'kmoq - qurilish rejasini tortmoq, ma'nosida.
11. "Hunarmand ustalar ganch o'rninga haftjo'sh (etti ma'dan qotishmasi)ni biriktirib yerga quydilar".
12. Birinchi arz - yer, ikkinchisi en ma'nosida ishlatilgan.
13. Saddi Iskandariy - Iskandar to'sig'i, Iskandar devoriga ishora.
14. Uch baytning mazmuni: "Sadning tepasiga yana qal'alarining singari qubba va kungiralar ham yasab, ular temir bilan mustahkamlandi. U yerga posbonlar uchun ham ikkita joy qilindi va dushmani toshbo'ron qilish uchun yuqoriga ko'p toshlar yig'ildi. Sadni muhofaza qilib qo'riqlab turish uchun ham bir necha yuz kishi tayinlandi".

LXXII

1. "To'rtinchi osmonni quyosh jilvalantirgan ekan, uning bundan faxrlanishiga ajablanishning o'rni bormi?"
2. "O'simliklar, kondan chiqadigan ma'danlar va jonvorlarni, qiziq shakl va ajoyib ko'rinishli maxluqlarni..."
3. "Sohillarda g'aroyibotlar ko'p bo'lgani kabi, orollarda ham ajoyibotlar benihoya ekanini aytadilar. Unday qiziq narsalar dengizlarda qanchalik ko'p bo'lsa, okeanlarda behaddi-hisob emishlar".
4. Bu bayt Alisher Navoiyning "Asarlar"i X tomida boshqa joyda berilgan.
5. "Agar shoh mashvarat - majlisda qattiqqo'llik qilar ekan, uning sitamini chekmaslikning iloji bormi?"
6. "Ko'p ish borki" nafs u ishda o'jarlik qilsa lekin (u) o'sha yo'lovchi yordami bilan hal bo'ladi"..
7. "Yana ikki yuztasida tuyalar va otlar bo'lib, qirg'oqqa chiqqanda kerak bo'lmishi ko'zda tutilgan edi".
8. "Qazo mening boshimga bu safarni soldi, kishi taqdir hukmidan qayga qochishi mumkin?"
9. Uch baytning mazmuni: "G'umg'uch kemalar qo'zg'olgach, teran daryo hayqirib, to'lqinlanib ketdi. Bu kemalardan suv yuzida ulug' shahar tuzildi, harakatidan esa go'yo o'zga bir olam paydo buldi. Kemalar qorasi bulut ko'm-ko'k osmonni qoplagandek, chuqur daryo yuzini qoplab oldi".
10. "Ey mug'anniy! Mungli bir kuy chal, sozingga xazin bir qo'shiqni ham jo'r ayla".
11. Hubob uyi - suv yuzida paydo bo'lib yo'qoladigan pufakcha ma'nosida.

LXXIII

1. Suqrot, Sokrat (mil. av. 470 (469).в Ъ”Афинав Ъ”399)в Ъ”qadimgi yunon faylasufi. Suqrotning hayoti va ta'limoti haqidagi muhim ma'lumotlar shogirdlari в Ъ”Ksenofont va Platon asarlari orqali yetib kelgan. Suqrot demokratiyaga dushmanlikda asossiz ayblanib, o'lim jazosiga hukm qilingach, o'zi zahar ichib o'lgan.

LXXVI

1. Hakimi ilohiy - Suqrot hakim ma'nosida.
2. (Suqrot) "yo'ldagi ishlarni nazorat qilib borsa, uning ishiga Ilyos (dengizlar piri) qo'riqchilik qilar edi".
3. Uch baytning mazmuni: "U (Suqrotв Ъ”T. A.) kemalarni xuddi qushdek uchirib, suv sayrib Ъ”safari boshlab yubordi. Bular tushgan suv Farang va Rum dengizi bo'lib, unig ahvol-vaziyati hanuzgacha hech kimga ma'lum emas edi. Shoh askar va sipohlari bilan u yerdagi orollarni fath egish ishiga kirishib ketdi".
4. "Dengizda tekshirib o'rganilgan va o'lchangan joylar haqida yozilgan qog'ozlarni" demoqchi.
5. Varaq-varaq qog'ozlar bilan to'lgan u kema qayiq singari kichkina emas. nihoyatda cho'ng-katta kema edi".
6. Ikki bayt mazmuni: "Suvda yurishda qilingan bu ishlar ikkinchi darajadagi ishlar bo'lib, mening uchun asosiy ish buki, hozirgacha dengiz doirasini aylandimu, endi dengiz markazini ham aniqlasam edi".
7. Bihil o'ldiklarв Ъ”(bundagi o'ldikв Ъ” o'lsin ma'nosida) kechirsinlar, demak.
8. Qo'shgirnoq orasidagn Iskandar so'zining mazmuni: "Sizlar ushbu joyda turnig, bu yerda to'rt yil meni kuting. Rumdan kuchsizlik va boshog'rig'ni qaytaruvchi narsalar oldiring. Men safarga chiqib va'dam bo'yicha qaytib ketsam, o'sha dorivor narsalar menga kuch-quvvat bag'ishlashda ilon bo'lar. Hijrondan qutilib, bir-birimiz bilan ko'rishib farog'at bilan Rumga qaytarmiz. Agar bordiyu, falak zulm ko'rsatib, boshqacha o'yin oshkor etib, meni dengizga g'arq qilsa, bu ajdahoni nahang yutib yuborsa, bu bilan va'da vaqti o'tib ketsa, maqsadingiz hosil bo'lmay, noumid qolsangiz, haqqimizga duoyi fotiha yo'llab, bizni kechirib, o'z yo'lingizga ravona bo'ling".
9. "Kemachilik ilmida barcha kemachidek, dengizga sho'ng'ishda xuddi timsohdek".

10. "Xuddi osmon yulduzlari kabi dengiz yulduzlari ham ko'zdan yo'qolishdi".

11. "Girdob emas, tagsiz chuqur choh bo'lib, quyosh yusufini garq qilar darajada". Bu yerda "Yusuf va Zulayho" qissasidagi Yusufni chohga tashlash voqeasi eslatilmoqda.

12. Kemaga dengiz to'lqinlarning kelib urilishini tol bargiga qyun shamolining urilishiga o'xshatilmoqda.

13. "Ularning hammasi (kemadagilar - T. A.) o'zini oldirgan bo'lib, faqat Iskandargina o'zini tetik sezardi".

14. Uch baytning mazmuni: "Siz endi xursandchilik bilal shu yerda turing. Men hammangiz bilan xayr-xo'shlashaman. Dengiz qa'riga tushishni havas qilgan edim, hozirgi soatda shu niyatimga yetib turibman. Orzu qilgan murodim ushaladigan bo'ldi, so'z tagiga tushib, u yerdagi hayotni tomosha qilayin".

15. Xusrav - Amir Xusrav Dehlaviyga ishora. Navoiy bu baytda Iskandarning dengiz sayohati haqida turlicha bir-biriga qarama-qarshi rivoyatlar borligi hamda unga Xusrav Dehlaviy alohida e'tibor berganligini ta'kidlamoqda. Navoiy ham o'z dostonining shu parchasida Dehlaviyga yaqin tasvirlar beradi. Biroq ular o'rtasida farq ham bor. Bu farq avvalo, Dehlaviyda Iskandarning dengiz safaridan orqaga qaytishi juda qisqa muddatni tashkil etganidan iborat bo'lsa, Navoiyda bu vaqt bir yilni tashkil etadi. Ikkinchidan, Navoiyning dengiz sayohati manzarasining tasviri, jonli, ancha realistik bo'yoqlarga ega. Bu ayniqsa safar davrida, Iskandarning ozib ketgani, kasal bo'lishini bayon etuvchi manzaralarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

16. Olti baytning mazmuni: "Bundan boshqa ham rivoyat borki, bu rivoyat beruvchi roviy (qissa aytuvchisi T. A. G.)lar qoshida maqbuldir. Menga ham shu keyningisi ma'qul bo'lgani tufayli, uni aytish foydadan holi emas deb bilurman. Bu shundan iboratki, tarixlarni naql qiluvchi kishilar, Iskandarni ham valiy, ham nabiy (payg'ambar) bo'lgan deb aytdilar. Bu keyingi xabarga ko'ra, murod-maqsadiga yetish yo'lida yurgan Iskandarning ravshan dili okean ichida qattiq riyozat va zahmat chekkani sababli, yanada pokizalanib ketgan".

LXXVII

1. Bahrom anga bottiyu chiqmadiv T. Navoiy "Sab'ai sayyor" dostonidagi Bahrom taqdiriga ishora qilmoqda.

LXXVIII

1. "Kimki dunyoga hirs qo'ymasa, jahonning ranj-mashaqqatidan xalos topishi osonroqdir".

LXXX

1. Yuzingni shapaloqlab ko'kartirmasang, ko'karganni oq soch bilan yopmasang".

2. "Hamma yoqqa jar solib, katta-kichik, barchaga xabar yetkazib deyilgan.

3. Iskandariya - Misr Arab Respublikasi shimolidagi qadimiy shahar. Nil daryosi del'tasining g'arbiy qismida. U shaharki miloddan avval 332 B.T. 331 yili Iskandar Zulqarnayi qurdirgan.

4. Ajal qo'li nog'orasini qoqqach, bo'yniga abadiylik tomon jo'nash ishini soldi".

5. Fan-hikmat ahillari - olamlar kitoblardek qora libos kiyib, ilm singari siyohga burkanib oldilar".

6. Ikki bayt mazmuni: "Chunki bir jahon xalqi yalang'och bo'lib, butun dunyoga g'avgo solar edi, nogoh bunday qiyomat yuz berib yer ko'kka chiqib, falak pastga tushdi (dunyo ostin-usgun bo'ldi)".

7. Ikki baytning mazmuni: "Lekin menga falakdan, tez uchadigan yulduzlaru beparvo dunyodan nihoyatda og'ir zulm bo'ldi.

Sendan ilgariroq u dunyoga men yo'l olmadim, u yerdan jannatdan senga bir tuzukroq joy tayyorlamadim".

8. Bu misrada Iskandarning o'lishi quyosh botishi (xurshid uyoqti)ga, Iskandarning onasi qari osmon (zoli charx)ga o'xsha-tilgan.

9. Uch baytning mazmuni: "Uning tanasini olib borib, xuddi ruhni tanaga kiritgandek, qabrga kiritdilar. Qora tuproqning bag'rini yorib, uning ichiga quyoshni ko'mdilar. Oxiri quyoshning qora tuproqqa botishi, bu ko'hna dunyoning rasmi - odatidir".

LXXXI

1. Dostonda bir qancha olimlar obrazi mavjud. Bular Naqumohis, Arastu, Filotun-Aflotun, Suqrot, Asqalinus, Buqrot, Hurmus, Faysog'urs kabilardir. Ularning ko'plari juda qadim zamonlardan boshlab Yaqin va O'rta Sharq xalqlari orasida mashhur bo'lib, u olimlar tomonidan yaratilgan asarlarning ko'pchilik qismi arab tiliga tarjima qilinganligi tufayli keng tarqalgan hamda shu joylarda yashaydigan olimlar tomonidan ularga sharhlar berilgan. Xalq orasida Arastu, Aflotun haqida afsona va rivoyatlar paydo bulgan, badiiy asarlar yozilgan. Alisher Navoiy bu afsona, rivoyat, asarlar bilan tanish bo'lgani ehtimoldan uzoq emas. Biroq Navoiy "Saddi Iskandariy"da olimlarning tarixiy obravlarini yaratish yoki ularning ilmiy ishlarini bayon etish, ijtimoiy-falsafiy qarashlarini talqin etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan emas. U an'analarga amal qilgani holda, yunon olimlaridan xalos topish osonroqdir" ning nomlarini keltirgan. Bundan maqsad esa, ular obrazi orqali o'z davridagi ijtimoiy-siyosiy, falsafiy qarashlarni yoritish edi. Shuning uchun ham Navoiy olimlarni antik dunyodan o'z zamoniga olib kirgan. Shoir ular orqali ilm-ma'rifatni targ'ib qiladi hamda o'z davridagi olimlarni el-yurt uchun foydali ishlar bilan shug'ullanishga undaydi. Bundan tashqari, Navoiy o'z davri hukmdorlarini ilm-fan ahllariga homiylik qilishlarini (shoirning o'zi bunga yorqin misol bo'la oladi), ularning oqilona maslahatlarini tinglab, davlatni idora qilishni uqtiradi.

2. Bonuyi iffatpanoh - Iskandarning onasiga ishora. Bu obraz o'zining sabr-matonati, oqil-donoligi hamda tadbirkorligi bilan diqqatga sazovor bo'lib, u o'zining ko'pgina yaxshi fazilatlarini bilan "Farhod va Shirin"da tasvirlangan Mehinbonu obraziga yaqin turadi.

3. Ikki bayt mazmuni: "Dunyo Bonusi (Iskandarning onasi) yetti daryo (etti hakim)ning yuz qo'yganini bilgach, ularning qadamini muborak bilib, o'z huzuriga kirishlariga ruxsat beradi".

4. "Chunki u, dunyoning eng aqllisi, aql bobida xaloyiq ustozidir".

5. "Gavhar daryoga cho'ksa ham bor bo'lsin, quyosh yer tagiga botsa ham qaytib chiqsin".

6. "Shoh vasiyatlarining hammasini ortig'i bilan amalga oshirdi".

7. Yeti ato birla to'rt ano - yetti iqlim bilan to'rt unsur (tuproq, suv, o't, havo) demak.

8. "Pand-nasihah tahsilini olgansan, senga aqli yetuk bo'lmagan odamgina nasihat qiladi".

9. "Bu qadimdan rasmi odat bo'lib, ollohning sunnat va qoidasidir".

10. "Sengga haq taolo shunday fazilatlarini bag'ishlagan ekan, bunga kupdan-ko'p shukr qilish vojibdir".

11. "Ularga uzr aytish yo'li bilan so'zga kirishib, yetti kongga (etti hakim ma'nosida) bir vayrona (ko'ngli vayron ona)dan shunday xazina to'kildi".

LXXXIV

1. Xudoga shukurki, baxtim ishimga rivoj berib, bu shohona kitobni bezab tugatdim".
2. "Kitobat san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: "Kitob ibtidosini alif bilan boshlab, oxirini mim harfi bilan tamomladim".
3. Iskandari sonib" Husayn Boyqaro demak.
4. Ulb" Iskandar, bu Husayn Boyqaro degan ma'noda.
5. "Agar undan nasl qolmagan bo'lsa, xudo bunga o'n olti farzand ato ayladi".
6. "Farhodu Shirin" erur otig'a v" Farhod va Shirin" Sulton Husayn Boyqaroning katta o'g'li Bade'uzzamon Mirzo nomiga bag'ishlanganligiga ishora qilingan.
7. Muzaffar Xusayn" Husayn Boyqaroning kichik o'g'li. 1506 (911)da otasi vafotidan keyin akasi Bade'uzzamon bilan birga Xurosonda hukmron bo'lgan. Lekin oradan ko'p o'tmay, Shayboniyxonning hujumiga uchrab Astrobodga qochgan va o'sha yerda o'lgan.
8. Arabcha baytning mazmuni: "(butun) dunyoga in'omini (ehsonini) davomli qilsin. Ayt, uning (Muzaffar Husani Mirzoning" X.A.) hukmronligini abadiy qilsin".
9. U (Muzaffar Husayn) adab taxtining osmon qadar baland martabali kuyoshi, hayot dengizining pokiza gavharidir".
10. Irsoli masal san'ati ishlatilgan bu baytning mazmuni: "Yilning yaxshi-yomon bo'lishi - bahorning kelishidan ma'lum bo'lgani kabi, elb" xalq uning olamni yorituvchi yuzidan ko'p umidvordir".

LXXXV

1. Ikki baytning mazmuni: "Shuni unutmaginki, olam vafosizdir, shuningdek, olamda nimaiki bo'lsa, baqosizdir, doimiy emasdir. Nima narsa betayin va beqaror bo'lsa, unga e'tiqod qo'yish - ishonish yaxshi emas".
2. Ikki bayt mazmuni: "Kuchsiz-bechora odamlarga xoh yaxshilik va xoh zugum qilsang, kuchlilardan ham shuni talab et, ya'ni odamlarni har ishda teng kur. Odam muhrga nimani o'ysa, muhr bosilgach, qog'ozga shu tushadi".
3. "Ulug'lik egasi bo'lmish tangri o'z hifz - himoyatida saqlamasa, odamga na ganj - xazina asqotadiyu, na mol-mulk".
4. Ikki baytning mazmuni: "Fitna va ig'vo bilan sho'g'ullanuvchi kishilarni siyosat ostiga olish, ularga qattiq jazo berish - hukmdor uchun shartdir. Yomonlarni haddan tashqari qo'rqinchda saqlash - yaxshilarning nihoyat darajada osoyishta yashashi uchun sharoit yaratib beradi".
5. Qo'shin tortish garchi og'ir ko'rinsa-da, busiz og'irlikni yo'qotib bo'lmaydi.
6. Yasolni kom bila tuzmak - qo'shin safini maqsadga muvofiq tartib berish.
7. Yeti kavkab - Iskandar atrofidagi yetti olim" hakim ma'nosida ishlatilgan.
8. "Ikkinchisi shuki, ota-onangga xizmat qil, bularning ikkisiga qulluq qilishni haqiqiy farz deb bil".

LXXXVIII

1. Bu bobda Alisher Navoiy o'z ukasi Darveshaliga nasihat qiladi. Darveshalining tug'ilgan va vafot yili noma'lum. Darveshali Balx hokimi, Navoiyning vazirlik vaqtida uning kitobdori bo'lgan. Unga 1482 yilda amirlik unvoni berilgan. U Ibrohim Husayn (Husayn Boyqaroning hali voyaga yetmagan o'g'li) nomidan Balxni idora qiladi. Majididdinning Navoiyga qarshi harakatlaridan norozi bo'lib, 1490 yili Hisor hokimi Sulton Mahmud bilan birgalikda Sulton Husaynga qarshi bosh ko'taradi. Husayn Boyqaro uni zindonga soladi. U 1494 yili Makkaga borishga ruxsat oladi. Qaytib kelgach (1498), devoni oliyga xizmatga tayinlanadi. Navoiy vafotidan keyin Balxga ketadi. Shayboniy xizmatida bo'ladi. Shayboniy vafotidan (1510) keyin Zahiriddin Muhammad Bobur xizmatiga o'tadi. Uning 1511 yildan keyingi taqdiri noma'lum.

LXXXIX

1. Bu bayt ruju' (qaytish so'zidan) san'atiga yorqin dalil bo'lib, shoir unda avval panja, xora (tosh) kabi obrazli iboralarni ishlatib, so'ng undan qaytadi va po'lodi yakpora, deydi.
2. Ikki baytning mazmuni: "Zo'rlar qatoriga kiraman deb, panjaga qo'l urish bilan, u papjadan o'z panjasiga ko'p shikastlar yetkazgan kimsalar xam bo'lgan, Haddan ortiq zo'r berib kuchayishlari natijasida ularning bilaklari tirsaklaridan chiqib ham ketgan".
3. "Paj ganj" Nizomny Gapjaviy: "Xamsa"sining nomi.
4. Parv" shoirning ustoz Abdurahmon Jomiy.
5. "Har bir ochilmagan qulfn ochishda buyuk kishilarning duosi kalid bo'la oladi".
6. Azmi haram qilmokv" Makkaga (hajga) bormoq.
7. Tasdir san'ati (bayt niyoz suzi bilan boshlanib, o'sha so'z bilan tugagan)dan foydalanib yaratilgan bu baytning mazmuni: "Orzu-istagi bor kishilar kirsin!" degan so'z eshitildi, buni eshitgach, umid bilan kirdim".
8. To'rt baytning mazmuni: "U kishining joyi xilvat emas, yuksak ostonani eslatar, o'zlari esa, xilvatda - yolg'iz o'tiruvchiga emas, Jabroil farishtaga o'xshar edilar. Uni [Jabroilni] muqaddas nur ravshan aylagan, ya'ni u nurdan yaratilgan bo'lsa, buning [Jomiyning] so'zlaridan muqaddas sirlar ayon bo'lar edi. Jabroilni eslatadigan darajada to'liq aql egasidir. Men shunday bir haramga mahram bo'ldimki, yo'q u haram emas, yorug'lik va poklik olami edi".
9. Olti baytning mazmuni "Ularning bu yozganlari yuzaga chiqqanda, siyoh bilan yozilgan bu kabi qora-qura narsalarning olamda bo'lishiga hayratlanasan. Ularning yozganini kim o'qisa, xuddi qorong'i kechada qolgandek mashaqqatga tushadi. U shunday zulmatki, odam ichay desa, obi hayot yo'q, u shunday tunki, unda oftob nuridan nishona ham ko'rinmaydi. Unday shoirlar dunyoga eng muattar mushk sepdik, deb maqtanganlaridan ham mushklari ko'ngilni qora va ko'zni xira qiladi, xolos. Lekin bu o'rmonda ikkita mard sher [Nizomiy bilan Xusrav] bor bu dengiz ichida ikkita botir nahang [Nizomiy va Xusrav] bo'lib, bu o'rmonga kirish uchun xuddi o'shanday jangovar sheru, bu dengizga tushish uchun o'shanday dilovar nahang bo'lmoq kerak".
10. Qo'shtiroq ichiga olingan nomlar Alisher Navoiy "Xamsa"sidagi besh doston: "Hayrzgul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor", "Saddi Iskandariy"dir.
11. Savodin juzvdon aro solmoq - qoralamasini kitobga mo'ljallangan xaltaga solmoq.
12. Aning sari - Jomiy sari, demak.

13. Bu baytning hozirgi bundan ko'p o'zgarib, o'z so'zlarini bilan ajam va arabni olgan, asli nasabi turk bo'lgani holda "hindi" laqabi bilan nom chiqazgan Xusrav bo'lsa, ko'p afsonalarni qisqartirib, bu mustahkam qo'rg'onni qo'lga kiritdi".
14. Bu ra'noga suratamoy bo'lmoq bu go'zalning suratini namoyon qila olmoq, ya'ni "Xamsa" yozish ishini tugallamoq, demakdir.
15. "Kanap daraxtining shoxi xas-xashakcha bo'lmasa ham, qalandarga barvasta sarv daraxtiday ko'rinadi" (kanap ipidan to'nlik mata to'qiladi).
16. Piri koshif - Jomiy ko'zda tutilmoqda.
17. Piri ravshanzamir - Jomiyga nisbatan ishlatilgan.
18. "Asarim bir kema kabi ma'rifat daryosi [Jomiy] tomon yo'nalgach, ulug' dars (Jomiy) o'z muborak qo'lini bu daftarlarga uzatdi",
19. "Qanday yengki, uni osmonga tashlasa, ko'kning qiyshiq yuzini bukib yuborar edi".
20. El tavfi Baytilharam - odamlar Ka'ba atrofida aylangandek (Ka'ba bu Makkadagi ziyoratgoh), demoqda.
21. Jam'i kasir - bir to'da kishilar, demak.
22. "Bu xushta'b va muborak zotlar sen bilan bir nafas ko'rishishini orzu qiladilar!"
23. Hasan Dehlaviy - umrining avvalida nonvoy bo'lgan. Keyinroq Xusrav Dehlaviy bilan tanishib, uning vssitasi bilan ilm va adabiyotga berilib ketgan. Hasan Dehlaviy g'azal go'ylikda shuhrat qozongan edi. U 1308 (707) yili Dehlida vafot etgan.
24. Hazroti Shayx - Nizomiy Gajnaviy demak.
25. Ustodu pir - Abdurahmon Jomiyga nisbatan aytilgan.
26. Rahbar - Hasan Dehlaviy ko'zda tutilmoqda.
27. Muslihiddin Sa'diy Sheroziy (1204 b. 1292), Abulqosim Firdavsiy (934 b. 1020), Abulqosim Hasan binn Ahmad Unsuriy (1040 Balxda vafot etgan), Sanoiy G'aznada tug'ilib o'sha yerda 1181 yilda vafot etgan. Hoqoniy - Afzaliddin Ibrohim binni Ali Shirvoniy - qasidago'ylikda zo'r shuhrat qozongan. U hajdan qaytishda 1186 (582)da Tabrizda o'lgan. Qabri o'sha yerda, Anvari - uing nomi Avhadiddin. Xurosonning Abevard viloyatidagi Budna qishlog'ida tug'ilib, Tus (hozirgi Mashhad)da tarbiya olgan. Zamondoshlari unga "hakim" unvonini bergan edilar. Anvari umrining o'rtalaridan she'r va adabiyot bilan shug'ullanib, ustoz darajasigacha ko'tarilgan. Anvari 1152 (53)547 h.)da Balxda vafot etgan.
28. Iki yor bu Jomiy va Xusrav ko'zda tutilmoqda.
29. Ikki bayt mazmuni: "Bo'lmasa, ikki yilda bitta "Xamsa" yozib tamomlash - o'taketgan xom xayoldan boshqa narsa emasdir. "Xamsa" bo'lganda ham shunday "Xamsa"ki, u beshta gavhar xazinasidan iborat bo'lib, sarflanib, zoye bo'lish xavfidan omonlik topgan xazinadir".
30. Mavlaviy - Abdurahmon Jomiyga nisbatan ishlatilgan.

Avvalgi III - qism B Keyingi